

EDITO

Paule Verbruggen, À la carte p. 2

BIJDRAGEN

Patricia Van den Eeckhout, Onder dak in de Marollen.
Wonen in de Cité Hellemans (1916-1945) p. 5

Marcel van der Linden, Naar een wereldgeschiedenis van
de arbeid p. 27

OPGEMERKT

Brigitte De Mulder, Amsab à la Carte!
Tentoonstelling prentbriefkaarten, Amsab-museum,
1 oktober 2007-28 maart 2008 p. 40

Eddie Van Haverbeke, De kleine historie van de socialistische
militant August Roets (1853-1931) alias Ruuje Gust.
Familiekunde in Amsab-ISG p. 49

BRONNEN

Martijn Vandenbroucke, Het archief van de Belgische
Socialistische Partij (BSP) p. 65

Rik De Coninck, Het archief van Marianne Dedecker p. 71

Rik De Coninck, Het archief van Paul Libois p. 73

Sofie Vrielynck, Het archief van de Budgethoudersvereniging
Onafhankelijk Leven (BOL) vzw p. 74

PUBLICATIE

Jo Tollebeek, De duiven van Quiévrain.
De Belgische natiestaat: plaatsen van herinnering p. 76

RECENSIES

Hans Mortelmans, BART DE WILDE, Gent/Rabot.
De teloorgang van de textielnijverheid p. 82

Donald Weber, VÉRONIQUE POUILLARD, La publicité en Belgique
1850-1975. Des courtiers aux agences internationales p. 86



Brood & Rozen 2007/3 Jaargang 12

BELGIE-BELGIQUE
P.B.
9000 GENT 1
3/5327

2007/3 Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN



2007/3

Driemaandelijks tijdschrift

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet Verwerking Persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-ISG.

UITGEVER

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis

Directeur: Wouter Steenhaut

Voorzitter: Frank Beke

REDACTIE

Hoofdreductie: Paule Verbruggen

Eindreductie: Ludwine Soubry, Paule Verbruggen

Correcties: Pascale Welvaert

Kernreductie: Herman Balthazar, Rita Calcoen, Piet Creve, Denise De Weerdt, Hans Mortelmans, Hendrik Ollivier, Luc Peiren, Ludwine Soubry, Wouter Steenhaut, Geert Van Goethem, Paule Verbruggen, Donald Weber

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (Gent Cultuurstad), Gita Deneckere (UGent), Maria De Waele (Bijloke museum/STAM), Marc Hooghe (K.U.Leuven), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Koen Raes (UGent), Bob Reinalda (Radboud Universiteit Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Sylvia Van Peteghem (UGent), Guy Vanthemsche (VUB)

REDACTIEADRES

Paule Verbruggen, Bagattenstraat 174, 9000 Gent

[T] +32 (0)9 224 00 79 - [F] +32 (0)9 233 67 11

[E] broodenrozen@amsab.be

RICHTLIJNEN VOOR AUTEURS

Zie www.brood-en-rozen.be

De artikels in de rubriek Bijdragen worden onderworpen aan peer review

VORMGEVING

Patricia Rau

DIGITALE BEELDBEWERKING

Geert Bonne

ILLUSTRATIES

Geert Bonne, Rita Calcoen, Lieve Cosyns, Brigitte De Mulder, Luc Peiren, Kim Robensyn, Laurence Schram, Ludwine Soubry, Annelies Tollet, Patricia Van den Eeckhout, Eddie Van Haverbeke

DRUK

Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

ADVERTENTIES

broodenrozen@amsab.be



foto: Lieve Cosijns

À la carte

“Een tijdschrift maken is veel interessanter dan het te lezen”, las ik ergens in de krant. Er is iets van waar. Met de jaren groeit natuurlijk een zekere routine, maar elk nummer is anders, elke bijdrage vraagt nieuwe aandacht. Er is het contact met de auteur, het vijlen aan de teksten, het zoeken naar illustraties die meer zijn dan ‘schone prentjes’, het scannen en bewerken van de foto’s, het vormgeven van tekst en beeld. Elk nummer is een ‘werkstuk’ dat door vele handen is gegaan. Voor de lezer is het uiteraard anders. Die kijkt naar de cover, bladert, blijft hier en daar hangen bij een mooie foto of een sprekende titel, en, als hij iets leest, is het vooral à la carte.

Als redactie moet je dus ook altijd een beetje lezer zijn, opletten voor een tunnelvisie. *Brood & Rozen* moet het hebben van een mix van uitgewerkte en kortere bijdragen, kennis en informatie, tekst en beeld. Zodat het interessant blijft voor de lezer, wie dat ook moge zijn.

In dit nummer brengt Patricia Van den Eeckhout een bijdrage over de Cité Hellemans, het eerste belangrijke project inzake sociale huisvesting van de stad Brussel, die tijdens WO I in gebruik werd genomen. Niet alleen lezen we over de selectiecriteria en de bekommernis van de beheerders over de levensstijl en de solvabiliteit van de bewoners; we krijgen ook een uitgebreide tekening van de woonruimtes, waarbij de idealen van de ontwerpers niet altijd strookten met die

van de bewoners. Een rake schets van de vele contradicties in de sociale huisvestingspolitiek van begin 20e eeuw.

Marcel van der Linden reist als directeur onderzoek aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis de wereld af en dat weerspiegelt zich duidelijk in zijn visie op *Labour History*. Volgens hem zit *Labour History* momenteel in een spannende overgangsfase waarin ze zichzelf opnieuw uitvindt. *New Labour History* (zoals geïllustreerd in het werk van E.P. Thompson) begint baan te ruimen voor *Global Labour History*, de transnationale, zelfs transcontinentale studie van arbeidsrelaties en sociale arbeidersbewegingen in de ruimste zin. Genealoog Eddie Van Haverbeke toont, aan de hand van het verhaal van zijn overgrootvader, dat

het water tussen historici en familiekundigen niet te diep is.

Martijn Vandenbroucke, Rik De Coninck en Sofie Vrielynck presenteren de recentst verwerkte archieven in Amsab-ISG – de herwerkte inventaris van de BSP is een vermelding waard. Jo Tollebeek, Hans Mortelmans en Donald Weber bespreken enkele markante publicaties. Brigitte De Mulder stelt de tentoonstelling *Amsab à la carte* voor, met een selectie uit onze verzameling postkaarten, vanaf 1 oktober 2007 in het Amsab-museum. Tot dan!

Paule Verbruggen



Patricia Van den
Eeckhout, hoofddocent
vakgroep Politieke
Wetenschappen, VUB

Onder dak in de Marollen. Wonen in de Cité Hellemans (1916-1945)

De Cité Hellemans was het eerste belangrijke project inzake sociale huisvesting van de stad Brussel. Tijdens WO I verwelkomden deze appartementsblokken hun eerste bewoners. Via bouwkundige keuzes, selectiecriteria en gedragsregels gaven de architect en de beheerders van de appartementen te kennen hoe de 'micromaatschappij' van de Cité Hellemans eruit moest zien. Op basis van het fragmentarisch bewaarde archief van de huisvestingsmaatschappij De Brusselse Haard ga ik na hoe deze 'microbeslissingen' het dagelijks leven van de bewoners mede bepaalden. Direct of indirect komen ook bewoners aan het woord. De aandacht gaat vooral naar de eerste bestaansjaren van de appartementen, met af en toe een excursie naar de jaren 20, 30 en 40.

Verjaagd...

Op 26 juli 1917 schreef Pierre L., een beeldhouwer die gehuwd was met een straatverkoopster, een brief aan het Brusselse stadsbestuur. Hij wou een appartement bemachtigen in de pas gebouwde Cité Hellemans: *"Je voudrais y habitez (sic) pour être plus à l'aise et avoir plus d'air, où je reste monsieur je donne 10 fr de loyer et je paye l'eau à part mais il n'y a pas moyen de faire du feu, donc monsieur j'aimerais plus tôt (sic) donner quelque chose de plus et loger convenablement."*¹ De vraag van Pierre L., die op dat moment in de nabijgelegen Hoogstraat woonde, vond gehoor en hij mocht zijn intrek nemen in het nieuwe complex. Zijn brief resumeert waarom de gegadigden zich voor een appartement in de huizenblokken verdrongen: voor een zekere meerkost konden ze hun krappe behuizing inruilen voor een ruimere, comfortabeler woning.

De bouw van het Hellemanscomplex, aangevat in 1912, was het eerste belangrijke initiatief van de stad Brussel inzake arbeidershuisvesting. Dat de Brusselse arbeidersklasse in menonwaardige omstandigheden woonde, was nochtans reeds lang bekend:

¹ Luchtfoto van de zeven blokken van de Cité Hellemans
(foto Brusselse Haard/cliché La Fonderie)

volgens de volkstelling van 1846 telde Brussel 44,9 % eenkamerwoningen en 22,3 % tweekamerwoningen. Die situatie was niet enkel het resultaat van de combinatie van bevolkingsaan groei, lage koopkracht en exploitatie door huisjesmelkers, maar vloeide ook voort uit het feit dat arbeidershuizen systematisch werden opgeofferd voor de aanleg van infrastructuur, kantoren, winkels en fraaiere woongelegenheden. Resultaat: in verhouding exorbitante huren voor miserabele woonsten.²

De vele infrastructuur- en verfraaiingswerken die in Brussel in de tweede helft van de 19e eeuw werden ondernomen, hadden onder meer tot doel de stad te modelleren naar het burgerlijke ideaalbeeld van een hoofdstad. Aldus hoopte men de gegoede klasse die almaar meer naar de voorsteden uitweek, terug te winnen. De stedelijke overheid koesterde daarbij de stille hoop dat met de proletarische woongelegenheden ook een deel van de Brusselse arbeidersklasse (waarvan werd verondersteld dat zij de stadskas via de armenzorg meer kostte dan opbracht) het Brusselse grondgebied zou verlaten. Dat bleek minder het geval dan verwacht: de Brusselse arbeider bleek vrij honkvast, niet in het minst omdat de toen nog hoge kost van het openbaar vervoer hem verplichtte vlakbij zijn werk te wonen.³ Aangezien het liberale stadsbestuur de arbeidersklasse liever kwijt dan rijk was, werd er voor de uit hun huizen verdreven bewoners geen vervangende huisvesting voorzien. Die non-interventie steunde ook op de overweging dat dure stadgrond daar niet kon aan worden opgeofferd en dat het niet de taak was van de stedelijke overheid, maar van het privé-initiatief, om voor arbeidershuisvesting te zorgen.⁴

Hoe slecht het gesteld was met de huisvesting van de Brusselse arbeidersklasse werd andermaal duidelijk toen de sociale hervormers Charles Lagasse de Locht en Charles De Queker in 1890 de resultaten van hun huisvestingsenquête publiceerden.⁵ Vanaf 1905 begon de architect Emile Hellemans op zijn beurt met de publicatie van de resultaten van zijn uitgebreid onderzoek naar de Brusselse arbeiderswoningen.⁶ Zijn aandacht ging daarbij vooral uit naar de wantoestanden in het dichte weefsel van steegjes en *bataillons carrés* (volgebouwde binnentuinen of beluiken) en veel minder naar de gemengde wijken en opgedeelde en onderverhuurde burgerhuizen waar de meeste Brusselse arbeiders inmiddels woonden. De focus op de steegbewoning creëerde de indruk dat de Brusselse arbeidersklasse in een aparte wereld huisde die aan de controle van de maatschappij ontsnapte en waar de burgerlijke normen en waarden niet waren doorgedrongen. Van de 6756 gezinnen die Hellemans onderzocht, bleek ruim 80 % te huizen in een- en tweekamerwoningen.⁷ De wet van 9 augustus 1889, gericht op de verbetering van de arbeidershuisvesting, bleek in Brussel weinig impact te hebben. De goedkope leningen die deze wet voor de verwerving van een eigen huis voorzag, stelden zelfs de meest gegoede arbeidersgezinnen niet in staat in de hoofdstad een eigendom te kopen.

In 1906 werd het geweer van schouder veranderd. In de Brusselse gemeenteraad werd voorgesteld dat de stad tot onteigening van een stadskwartier (gelegen tussen de Blaes-, Hoog-, Sistervat- en de toenmalige Pierenstraat) zou overgaan, en dit met het oog op de bouw van arbeiderswoningen. Aan de basis van dit initiatief lag de

toetreding van de socialisten tot het gemeentebestuur. Deze laatsten eisten dat hun kritiek op het huisvestingsbeleid van de voorbije decennia ter harte zou worden genomen. Dat impliceerde onder meer dat de stedelijke overheid bij saneringen voor vervangende arbeidershuisvesting moest zorgen.⁸

Het project omvatte de afbraak van 152 huizen die 2164 bewoners (onder wie 1757 arbeiders) herbergden. De arbeidersgezinnen die er woonden, beschikten in 70 % van de gevallen slechts over één enkele kamer per gezin.⁹ Om inspiratie op te doen, bezocht een speciale commissie huisvestingsprojecten in Engeland, Duitsland en Parijs. Architect Hellemans die het complex zou ontwerpen, maakte deel uit van de missie. Onder meer als gevolg van tegenkanting van de nationale overheid begonnen de bouwwerken pas eind 1912.¹⁰

Andermaal: een aparte wereld

Voor de nieuwe arbeidershuizen werd geopteerd voor meergezinswoningen, aangezien het ideaal van eengezinswoningen op de dure stadgrond onhaalbaar was en de nieuwbouw in principe evenveel bewoners moest kunnen huisvesten als er tevoren in de wijk woonden.¹¹ Er werden zeven parallelle woonblokken opgetrokken (in de plans en ook naderhand aangeduid met de letters A tot G) die naast het gelijkvloers elk drie verdiepingen telden. In totaal werden er 272 appartementen voorzien, in telkens eenzelfde basisuitvoering maar waarvan het aantal slaapkamers varieerde. In 1921 zouden de woonblokken volgens schepen Hallet zo'n duizend mensen hebben gehuisvest.¹²

De woonblokken werden van elkaar gescheiden door voetgangersstraten die parallel liepen met de Hoog- en de Blaesstraat en uitgaven op de Sistervat- en de Pierenstraat. Schepen van Openbare Werken, Maurice Lemonnier, die het Hellemans-project in 1911 in de gemeenteraad presenteerde, was zeer ingenomen met de voetgangersstraten. Zij zouden baden in de zon. Met een breedte van 11 à 12 meter zouden ze gemakkelijk te onderhouden zijn en aldus drastisch verschillen van de koeren van arbeiderswoningen waar allerhande vuil zich opstapelde en waar honden, kippen en duiven rondliepen.¹³ Volgens de hygiënistische opvattingen waren zonlicht en frisse lucht een probate remedie tegen bacteriën en ziekten. Ook de trappenhal zorgde via ramen zonder glas voor de nodige verluchting. Volgens schepen Lemonnier was hij aldus "*la prolongation de la voie publique*".¹⁴ Een architect die bijna twintig jaar later het Hellemanscomplex bezocht, was echter niet te spreken over deze trappen waar iedereen aan weer en wind blootgesteld was.¹⁵

De vrije circulatie vanuit de Sistervat- en Pierenstraat werd belemmerd door robuuste traliepoorten en drempels in blauwe steen, geflankeerd door pilasters.¹⁶ Aldus moest worden vermeden dat voertuigen de voetgangersstraten inreden. Bewoners die van het ene gebouw naar het andere wilden gaan, moesten zich evenmin buiten het complex begeven, want boogvormige poorten in de woonblokken zorgden voor de nodige doorgangen. Toen de modernisering van het complex in 1944 door de soci-

ale huisvestingsmaatschappij De Brusselse Haard werd voorbereid, werd door de bestuurders ervan opgemerkt dat de ontwerpers van het project “... *paraissent avoir voulu isoler la population ouvrière de ce groupe, la séparer en quelque sorte du reste du quartier*”.¹⁷ Meteen werd voorgesteld pilasters, drempels en traliepoorten te verwijderen.

Met de bouw van de Hellemansblokken werd een enclave van netheid en orde in een van de meest verpauperde wijken van de hoofdstad ingeplant en het leek wel of de architect ervan ze had willen afschermen van de omringende overbevolking, vervuiling en stedenbouwkundige chaos.

Deftige mensen

Eind december 1916 werd begonnen met het systematisch screenen van de kandidaat-huurders. Dit was de verantwoordelijkheid van de dienst Stadseigendommen, met name van Bureau C, dat zich eveneens bezighield met de verhuur van het Zuidpaleis. Wie interesse had, moest zich op Bureau C presenteren en werd er gedurende zo'n tien minuten ondervraagd. Op basis daarvan werd een inlichtingenblad ingevuld. Dit werd vervolledigd met informatie die bij de politie was ingewonnen. Een Stedelijke Commissie voor de Arbeiderswoningen besliste uiteindelijk aan wie een appartement zou worden toegewezen.¹⁸ Ook nadat de sociale huisvestingsmaatschappij De Brusselse Haard in 1922 de eigendom en het beheer van het Hellemanscomplex had overgenomen, bleef men werken met inlichtingenbladen in combinatie met informatie verstrekt door de politie.

Uit wat volgt, zal blijken dat het screenen van de kandidaten niet enkel tot doel had de objectieve sociale nood van de betrokkenen vast te stellen. Men wenste ook huurders aan te trekken die enige respectabiliteit en financiële draagkracht hadden. Mede door het grote aantal gegadigden moesten kandidaat-huurders dus min of meer ‘bewijzen’ dat zij een appartement in het Hellemanscomplex ‘verdienden’.

Dat inwinnen van inlichtingen bij de politie maakte in het interbellum deel uit van de routine van de screening. Er werd expliciet gevraagd naar de moraliteit en de solvabiliteit van de kandidaten. De politie ging na waar de kandidaat-huurder tot op dat moment had gewoond, hoeveel de huur bedroeg en of deze regelmatig werd betaald. Voorts werd uitgevist hoeveel inkomsten het gezin had en wie daar allemaal toe bijdroegen. Ook de steun die kandidaat-huurders eventueel ontvingen van bijvoorbeeld een werkloosheidsfonds, de openbare weldadigheid of private weldoeners, werd vermeld. Op de inlichtingenbladen werd na een gesprek met de kandidaat-huurder analoge informatie genoteerd.

Een belangrijk onderdeel van de informatie afkomstig van de politie betrof het gedrag en de zeden van de kandidaten. Veroordelingen werden gesignaleerd. Dateerde de aanvaring met de wet uit een ver verleden en was de betrokkene verder op het rechte pad gebleven, dan was men blijkbaar bereid er de spons over te vegen. Een schildersgast die in 1889 en 1903 veroordeeld was voor slagen en verwondingen, maar

zich sedertdien goed had gedragen, werd in 1918 zonder probleem als huurder aanvaard.¹⁹ Voor een andere kandidaat-huurder die sinds 1931 herhaaldelijk naar een appartement informeerde was men dan weer minder inschikkelijk. Een reden voor de weigering werd hem niet medegedeeld, maar het bleek om een veroordeling wegens diefstal te gaan die hij in 1917 had opgelopen en waarvoor hij overigens amnestie had gekregen. Na herhaalde smeekbeden, onder meer aan de burgemeester en aan de koningin, mochten de man en zijn gezin in 1933 uiteindelijk toch een appartement in de Cité Hellemans betrekken.²⁰

Ondanks het feit dat de screening dus al voor enige ‘filtering’ van de kandidaten zorgde, werden de huurders van de Hellemansappartementen toch als potentieel problematisch gezien. In sommige sociale woonblokken van De Brusselse Haard werden surveillanten aangesteld die een oogje in het zeil moesten houden. De bewoners van het Hellemanscomplex behoorden tot diegenen van wie men vond dat “... *ce groupe nécessite une surveillance constante*”.²¹ Toen de stadsadministratie het beheer van de Hellemansblokken tijdens de oorlog voorbereidde, was er nog geen sprake van surveillanten, maar van conciërges die de trappen zouden schoonmaken en de nodige reparaties signaleren.²² Ze had het toen ook over vrouwelijke conciërges. In 1922 besloot De Brusselse Haard geen conciërge, maar een surveillant aan te stellen, een functie die in het interbellum enkel door mannen werd uitgeoefend.²³ Ging men ervan uit dat een surveillant tegen een stootje moest kunnen?

De surveillanten namen hun taak alleszins zeer ter harte. Zij vormden de ogen en oren van het bestuur van De Brusselse Haard. Zij signaleerden niet enkel de onregelmatigheden die ze zelf opmerkten, maar functioneerden ook als doorgeefluik voor de klachten die sommige huurders ten aanzien van anderen formuleerden. Die klachten waren zeer divers: de burens wakker houden door tot laat in de nacht met klompen op de plankenvloer rond te stappen; door het venster op het hoofd van de mensen spuwen; kinderen die door het raam op voorbijgangers urineerden; tapijten uitkloppen; bij het schoonmaken via het terras water morsen op de benedenbuur; exhibitionisme via een open raam; fietskoersen in de voetgangersstraten enz.

In het huurreglement dat in 1924 door de beheerraad van De Brusselse Haard werd uitgevaardigd en dat het hele interbellum in voege was, werd bepaald dat wie zich schuldig maakte aan ordeverstoring, immoreel of onwaardig gedrag, ogenblikkelijk uit zijn appartement kon worden gezet.²⁴ In de praktijk lijkt het niet zo'n vaart te hebben gelopen. De exhibitionist waarvan sprake werd alleszins nooit de deur gewezen.

Solvabele huurders

Uit de aard van de inlichtingen die door de politie en de kandidaat-huurders werden verstrekt, blijkt dat de stedelijke overheid (en later De Brusselse Haard) ernaar streefde huurders aan te trekken die hun huur konden betalen. Dat lijkt op het eerste gezicht evident, maar men mag niet uit het oog verliezen dat het Hellemanscomplex werd



neergezet in een van de armste buurten van de hoofdstad en dat het de bedoeling was de bewoners die daarvoor moesten wijken, te herhuisvesten. In hoeverre dat doel werd bereikt, kan slechts worden beantwoord op het moment dat de bevolkingsregisters van 1920 honderd jaar oud en dus voor systematisch onderzoek toegankelijk zullen zijn.

Het allereerste inlichtingenblad dat in voege was, vroeg de kandidaat-huurder hoeveel hij kon betalen, daarbij een onderscheid makend tussen de oorlogsjaren en normale omstandigheden. In de loop van het interbellum werd die vraag vervangen door de vraag hoeveel hij op het moment van zijn aanvraag elders effectief betaalde. Aldus probeerde de administratie voortdurend te peilen of de kandidaat-huurders wel in staat zouden zijn de gevraagde huurprijs neer te tellen. De informatie over de inkomsten van de betrokkenen liet uiteraard ook toe hun middelen in te schatten.

Hoeveel verdreven krotbewoners effectief hun intrek namen in het Hellemanscomplex kan, zoals gezegd, momenteel nog niet worden uitgemaakt. Wel blijkt uit de vragen van het inlichtingenformulier dat in voege was toen de Hellemansappartementen pas in gebruik werden genomen, dat het alleszins de bedoeling was op straat gezette bewoners een voorkeursbehandeling te geven. Er werd aan de kandidaat-huurder gevraagd of hij in een huis dat voor de bouw van de Hellemanscit  werd afgebroken had gewoond of uit een andere vernielde Brusselse buurt kwam. Bureau C gaf aan deze twee categorieën de voorkeur om vervolgens binnen deze groep te selecteren, rekening houdend met moraliteit, gedrag, netheid en Financiële situatie. Vraag blijft uiteraard hoe zwaar deze andere elementen doorwogen. In dalende volgorde van voorkeur zouden vervolgens andere Brusselaars in aanmerking komen, dan mensen uit de voorsteden, vervolgens lieden uit de provincie en ten slotte vreemdelingen (dat laatste moet allicht worden begrepen als mensen die tevoren niet op Belgisch grondgebied verbleven).²⁵

Nadat De Brusselse Haard het heft van de stad had overgenomen, lijkt de bekommernis geslonken om verdreven krotbewoners te herhuisvesten. In 1923 werden tijdens een vergadering van de beheerraad de criteria voor de selectie van huurders (niet enkel in de Hellemansappartementen) op een rij gezet. Van verdreven krotbewoners was geen sprake meer, wel van een voorkeursbehandeling voor grote gezinnen, oorlogsweduwen, oorlogsinvaliden, oud-strijders en weggevoerden.²⁶ Uit de inlichtingenformulieren die De Brusselse Haard sedert 1924 gebruikte, blijkt toch nog het streven om rekening te houden met de vroegere woonsituatie van de betrokkenen. Er werd gevraagd of de kandidaat-huurder in Brussel had gewoond, meer bepaald in het eerste district, en hoelang. Zoals in het verleden hadden mensen die reeds in Brussel woonden, voorrang. Wie in de voorsteden verbleef, kwam niet voor een appartement in aanmerking en dat was in principe ook het geval voor gezinnen zonder kinderen.

Zicht op de doorgangen van de Cité Hellemans (foto Brusselse Haard/cliché La Fonderie)

In de kruistocht tegen de krotwoningen die in het interbellum vaak op een vrij demagogische wijze werd gevoerd, zou het lot van de kroostrijke gezinnen een belangrijk thema worden. De voorkeursbehandeling van grote gezinnen gold niet enkel voor de selectie, maar ook voor de huishuur. Kinderrijke gezinnen kregen een huur-reductie en kandidaat-huurders wisten dat, net zoals Louis V., een accordeonspeler die in 1937 naar een appartement vroeg en zijn pleidooi besloot met de woorden: “... *connaissant votre bon coeur et votre dévouement aux familles nombreuses je m'adresse à vous afin de vous demander que je puisse obtenir un appartement car partout l'on ne veut pas de quatre enfants*”.²⁷

Opvallend is dat er bij de selectiecriteria geformuleerd door de stadsadministratie en De Brusselse Haard nergens sprake was van gezinnen die een prijs voor orde en netheid hadden ontvangen. Sedert de Wet op de arbeidershuisvesting van 9 augustus 1889 waren orde, netheid en huisvesting nochtans innig met elkaar verbonden. De beschermcomités voor arbeiderswoningen die ingevolge deze wet in elk arrondissement werden opgericht, reikten prijzen voor orde, netheid en spaarzaamheid uit aan verdienstelijke arbeidersgezinnen om ze aldus (meer bepaald de huismoeders) verantwoordelijk te maken voor hun woonsituatie. Proper en net zijn in eigen woning was het devies, ondanks een ontoereikend inkomen, een te krappe ruimte en de omringende stedenbouwkundige chaos en vervuiling.

Alhoewel een prijs voor orde en netheid nergens als selectie criterium werd vermeld, stond op het eerste inlichtingenblad dat in voege was, toch de vraag of de echtgenote van de kandidaat-huurder zo'n prijs had gekregen. Naderhand verdween deze vraag. Blijkbaar werden het inkomen van het gezin en goed gedrag en zeden relevanter gevonden dan deze onderscheiding. Daarnaast werd gevraagd of de geïnteresseerde oorlogsinvalide, oud-strijder of ‘banneling’ (gedeporteerde) was.

Zo de vraag in verband met de prijs voor orde en netheid in de jaren 20 van het formulier verdween, dan kwam er een andere vraag in de plaats: was de kandidaat-huurder lid van een ziekenfonds? Ook de vermelde huisvestingsenquête van Emile Hellemans had aandacht gehad voor ‘vooruitziend gedrag’. Hij vroeg de arbeidersgezinnen of zij waren aangesloten bij een ziekenfonds en of zij over een spaar- en lijf-renteboekje beschikten. Oppassend en vooruitziend zijn mocht beloond worden. Want, redeneerde ambtenaar R. Jeamonet van de dienst Stadseigendommen in 1916 (hij zou later directeur worden van De Brusselse Haard): de arbeiderswoningen zijn een sociaal werk, zij die ervan willen genieten moeten de bewijzen leveren dat zij vooruitziend zijn en blijk geven van een “*esprit social*”.²⁸

Criteria vooropstellen voor het selecteren van huurders is één zaak, de concrete praktijk een andere. Aangezien slechts een fractie van de dossiers van huurders bewaard bleef, valt niet uit te maken hoe de selectie concreet in haar werk ging. Evenmin in te schatten is de rol van mogelijke cliëntelistische praktijken bij de verhuur. Dat die praktijken niet onbekend waren, blijkt uit een voorstel dat Bureau C omstreeks 1916 formuleerde. Indien er na selectie nog te veel kandidaten restten, zou een lottrekking op het stadhuis uitsluitel geven. Van deze lottrekking moest een proces-verbaal

worden opgesteld, zo vervolgde men, zodat niemand achteraf zou kunnen komen klagen dat ‘de politiek’ bepaalde kandidaten had voorgetrokken.²⁹

Een job apart: het innen van de huur

De exploitatie van het Hellemanscomplex mocht voor de stad winst noch verlies met zich brengen, aldus luidde het principe dat tijdens WO I in interne documenten werd verwoord. Er moest dus een evenwicht gezocht worden tussen de financiële inspanningen die de stad had geleverd en het sociale karakter van de onderneming. Voor de bepaling van de huurprijs van een appartement in de Cité Hellemans werd rekening gehouden met de prijzen die in de wijk golden en het was de bedoeling deze niet te overschrijden.³⁰

Op de vooravond van de afbraak van de onteigende huizen betaalde een arbeidersgezin in de vierhoek Hoog-, Blaes-, Sistervat- en Pierenstraat gemiddeld 10,92 frank per maand voor een eenkamerwoning en 17,36 frank voor een tweekamerwoning.³¹ Het Hellemanscomplex had geen eenkamerwoningen. Een minderheid van de appartementen (13 %) was bestemd voor alleenstaanden of koppels zonder kinderen en bestond uit een keuken, een werkkeuken en een wc. De bewoner moest dus slapen in zijn woonkamer/keuken. De andere appartementen bestonden uit een keuken, werkkeuken en wc en één, twee of drie slaapkamers. Voor het eenvoudigste appartement betaalde de huurder in 1916 gemiddeld 14,08 frank per maand. Een appartement met één slaapkamer kostte gemiddeld 27,08 frank.³²

Rekening houdend met de ellendige staat van de een- en tweekamerwoningen, lijkt de meerkost gerechtvaardigd. Het probleem was echter dat men op de vrije huisvestingsmarkt hele gezinnen ongestraft in één enkele kamer kon persen, terwijl er in het Hellemanscomplex bepaalde normen golden die een dergelijke opeenhoping verboden. Aldus moesten gezinnen soms al snel een groter en dus ook duurder appartement betrekken.

Voor de meeste kandidaat-huurders lagen de prijzen in het Hellemanscomplex effectief hoger dan wat zij op dat moment betaalden, zo stelde Jeamonet in 1916. De oorlogsomstandigheden hadden tot gevolg dat zelfs solvabele kandidaten afhaakten omdat zij vreesden de huur niet te kunnen opbrengen.³³ Op voorstel van de Commissie voor de Arbeiderswoningen besliste het college in 1917 om de huren tijdens de oorlogsjaren met 50 % te verlagen. Deze reductie gold tot oktober 1919. Vanaf dat moment moest men drie vierde van de normale huurprijs betalen en vanaf januari 1920 gold de normale huurprijs.³⁴ De stadsadministratie informeerde regelmatig hoe de huurprijzen in de wijk evolueerden. Toen bleek dat private eigenaars meer vroegen en elders in de Brusselse agglomeratie sociale huisvestingsmaatschappijen hun huurprijzen met 30 à 50 % hadden opgetrokken, ging de huur in het Hellemanscomplex in de loop van 1920 ook de hoogte in.³⁵

De reductie van de huurprijzen met 50 % in 1917 werd niet enkel ingegeven door het feitelijke onvermogen van de kandidaat-huurders om in die oorlogsjaren meer neer

te tellen. Even belangrijk was de bekommernis de inwoners van meet af aan te wenen aan een stipte vereffening van de huur. Men verkoos de huur drastisch te verlagen, eerder dan een sfeer te creëren waarin huurachterstallen tot de normale gang van zaken zouden gaan behoren. De ambtenaren van Bureau C gingen overigens prat op hun ervaring inzake de inning van de huren. Vóór de onteigende huizen werden gesloopt voor de bouw van de Cité, moesten de bewoners ervan hun huur betalen aan de stad. De ambtenaren hadden zich met succes van hun taak gekweten door, naar eigen zeggen, rekening te houden met ‘de Brusselse gewoonten’.³⁶ Aldus waren zij tot de volgende gedragscode voor het innen van de huur van arbeiderswoningen gekomen: 1° ga de huur op zondagmorgen ophalen en keer bij afwezigheid op maandagavond terug; 2° vermijd daar iemand mee te belasten die dagelijks contact heeft met de huurder; 3° aanvaard geen enkel voorschot, enkel het integrale bedrag; 4° geef maximum een week uitstel; 5° zet de huurder uit zijn woning als het achterstal een maand bedraagt; 6° duld geen enkele uitzondering, om geen enkele reden.

De boodschap is duidelijk: de arbeider/huurder moest kort worden gehouden. Zo snel mogelijk na het uitbetalen van het loon, moest de huur geïncasseerd worden.

Uit het huurreglement blijkt dat de beproefde methode ‘gebaseerd op de Brusselse gewoonten’, werd ingeruild voor modernere incasseringspraktijken. De huur moest voortaan niet meer wekelijks maar maandelijks worden betaald en dit via de post-chequedienst.³⁷

Het huurreglement voorzag de ontbinding van de huurovereenkomst veertien dagen na een vruchteloze rappel, volgend op een maand achterstal. Met andere woorden: dan werd de huurder uitgewezen. Belangrijk was echter de toevoeging in het reglement van de precisering “... *si telle est la volonté de la Société*”. De Brusselse Haard bouwde dus de mogelijkheid tot enige soepelheid in en handelde daar in de praktijk ook naar. Uit bewaarde dossiers van ‘probleemhuurders’ uit het interbellum blijkt dat sommigen onder hen heel wat achterstallen opbouwden en tal van aanmaningen kregen, maar niet uit hun woning werden gezet. Wel kwam het voor dat De Brusselse Haard bij de werkgever informeerde naar het loon dat de betrokkene op dat moment ontving, teneinde uit te wissen of de achterstallen het gevolg waren van reële financiële nood. In sommige gevallen werd via de werkgever druk uitgeoefend opdat de huurder zijn huurachterstand zou vereffenen.

Een burgerlijke levensstijl?

Voor WO I betrof het doorsnee Brusselse arbeidersgezin een woning die slechts één of twee kamers telde. Woninghervormers waren sterk begaan met de promiscuïteit die daar volgens hen uit voortvloeide. Ze vonden het onaanvaardbaar dat ouders en kinderen en kinderen van verschillend geslacht de slaapkamer deelden. Uit de huisvestingsenquête van Emile Hellemans bleek hoezeer de kwestie van de slaapkamers de woninghervormers bezighield. Ze wilden het aantal gebruikers van een slaapkamer en het aantal personen per bed kennen en ook of adolescente jongens en meisjes de

kamer van de ouders deelden, dan wel in dezelfde kamer of hetzelfde bed sliepen.

Ook de beheerders van de Cité Hellemans wilden vermijden dat ouders de slaapkamer deelden met hun kinderen en dat kinderen van een verschillend geslacht in één kamer sliepen. Schepen Lemonnier benadrukte in zijn presentatie van het project dat er tussen de slaapkamers onderling geen verbinding was. Op de inlichtingenbladen werd zorgvuldig het aantal en het geslacht van de kinderen genoteerd, evenals de conclusie die daaraan verbonden was: het aantal te voorziene slaapkamers. De kandidaat-huurders waren trouwens ook met deze kwestie begaan. Zo omschreef drukker Stanislas M. in 1932 de omstandigheden waarin hij woonde (met zijn vrouw en drie dochters betrof hij een mansardekamer in de Hoogstraat) als immoreel: “... *et moi responsable de l'éducation de mes enfants suis obligé pour ne pas me ravilir d'attendre qu'ils soient profondément endormi (sic) avant de pouvoir me mettre au lit*”.³⁸

Niet alleen de mogelijke overbevolking van de slaapkamers bekommerde de beheerders van de Hellemansappartementen, maar ook de algemene levensstijl van de huurders. Het ondoorzichtige kluwen van mensen waarmee de krottenbewoning werd geassocieerd, moest te allen prijze vermeden worden. Zij wensten een overzichtelijk geheel van woningen die telkens aan één enkel gezin, doorgaans bestaande uit vader, moeder en nog thuiswonende kinderen, werden verhuurd. Af en toe was daar ook een ander familielid, zoals een schoonmoeder, inbegrepen. De samenstelling van het huishouden werd genoteerd op het inlichtingenblad en het bestuur van De Brusselse Haard keek nauwlettend toe dat die niet veranderde, tenzij uiteraard als gevolg van nieuwe geboorten.

Het huurreglement van 1924 verbood het onderverhuren van kamers of het houden van kostgangers, ook als het dichte familieleden betrof. De surveillanten keken streng toe op de toepassing van dit artikel en overtredingen werden ogenblikkelijk gesignaleerd, waarna de betrokkenen ter verantwoording werden geroepen. Op 7 februari 1927 meldde de surveillant dat leerbewerker Guillaume B. een gezin van vier personen, inclusief meubilair, in huis had genomen. Al op 8 februari kreeg B. een aangetekend schrijven waarin hem werd gevraagd dit gezin de deur te wijzen. B. kroop in zijn pen en legde uit dat het om zijn gehuwde dochter ging, die haar man had verlaten en met haar drie kinderen een onderkomen zocht. De Brusselse Haard verklaarde die uitleg niet te kunnen aanvaarden, maar uit een interne nota van zo'n veertien dagen later, blijkt dat De Haard toch bereid was wat geduld te oefenen mits de situatie slechts tijdelijk was. De Haard bleek niet enkel problemen te hebben met het feit dat een tweede gezin zijn intrek in het appartement had genomen, maar vreesde ook dat de verlaten echtgenoot er kabaal zou komen maken en aldus de orde verstoren.³⁹

Uiteraard kon er evenmin sprake zijn van ongehuwd samenwonen. Nadat B.'s oudste dochter met haar kinderen was vertrokken, vroeg de jongste dochter of ze na haar huwelijk samen met haar man bij haar alleenstaande vader mocht blijven inwonen. Het politieonderzoek aangaande de toekomstige echtgenoot bleek gunstig en De Brusselse Haard had geen bezwaar. Op voorwaarde evenwel, zo werd uitdrukkelijk gesteld, dat de man er pas zijn intrek zou nemen na het huwelijk. Ten aanzien van magazijnier

François J. was De Haard minder inschikkelijk. Toen deze in 1935 informeerde of hij de hoogzwangere verloofde van zijn zoon (die in militaire dienst was en na zijn afzwaaien met haar zou trouwen) in huis mocht nemen, werd dit geweigerd.⁴⁰

Het huurreglement van 1924 bepaalde voorts dat de huurders werden verondersteld "... *d'occuper les appartements bourgeoisement*". Daarmee werd het volgende bedoeld: de bewoners werd het fabriceren, verkopen en stockeren van welk artikel ook verboden en het was evenmin toegelaten beroepen uit te oefenen die hinderlijk zouden kunnen zijn voor de burens of voor de woningen. Via deze bepaling wilden de beheerders van de Hellemansappartementen beletten dat de blokken een andere dan een woonfunctie zouden vervullen. De voetgangersstraten die het geheel doorkruisten, kregen weliswaar de namen van traditionele ambachtelijke beroepen, maar het was niet de bedoeling dat die daar ter plekke werden beoefend! In de stegen die plaats hadden moeten ruimen voor de appartementen was dit wel het geval geweest, maar die morsige mengeling van activiteiten spoorde niet met de ordelijkheid die de woonhervormers betrachtten. Wat ze zeker wilden vermijden, waren depots van voddens en oud ijzer. Aangezien de bewoners ook kelders en een 'garage' voor hun fiets, kinderwagen of stootkar konden huren, kwamen sommigen in de verleiding in de buurt daarvan voddens te sorteren of een 'atelier' op te zetten. Daar werd meteen tegen opgetreden.⁴¹

Van de huurders werd ook enige discipline verwacht, vooral als zij de publieke ruimten betraden. Het huurreglement van 1924 bepaalde dat er in de trappenhal geen lawaai mocht worden gemaakt. Kinderen mochten er dus niet spelen. Zij werden verondersteld zich uit te leven in de voetgangersstraten. In 1945 stuurde de directeur van De Brusselse Haard een strenge brief naar de bewoners, waarin hij hen onder meer verweet dat de kinderen in de trappenhal en keldergangen speelden en er schade veroorzaakten. Hij dreigde dat "... *de verantwoordelijke kinderen van de herstellingskosten zullen belast worden*".⁴² Bewoners die regelmatig voor overlast zorgden, kregen het ook aan de stok met de andere huurders. In 1944 dreigden verschillende onderburens op te stappen indien colporteur Oscar V. nog langer tot half twee 's nachts op zijn klompen op de plankenvloer rondstapte, al zingend samen met zijn dochtertje.⁴³ De directie van De Brusselse Haard verzocht hem voortaan sandalen te dragen.

Dieren waren volgens het reglement van 1924 niet toegelaten. De colporteurs die trekhonden hadden, moesten die achterlaten in de voorziene hokken. Een conflict over een hond bracht een surveillant en een huurder in 1934 tot in het politiekantoor. Op zondag zou de surveillant de hond van de huurder hebben gestreeld, zeggende: "*Quelle belle bête*", maar op maandag zou hij de directie van De Brusselse Haard hebben verwittigd dat het reglement werd overtreden. Daarop zou de huurder de surveillant hebben bedreigd, waarna deze klacht neerlegde. Het bedreigen en het ondermijnen van de autoriteit van de surveillant, daar kon De Brusselse Haard niet om lachen. De huurder (een politieagent overigens én oorlogsinvalides) kreeg een brief met verwijten in de bus: "*Vous vous êtes permis de vous insurger contre l'autorité de notre agent, de traiter son intervention de lâcheté et de lui menacer de représailles.*" Het proces-verbaal

waarin de woordenwisseling letterlijk wordt geciteerd ("*Den duivel aan uw nek zieveer*") is een van de weinige Nederlandstalige (officiële) teksten uit het interbellum.⁴⁴

Willen we de woonervaringen van de huurders van de Cité Hellemans in het interbellum kennen, dan moeten we de nog levende bewoners opsporen en interviewen. In het kader van deze publicatie was dat niet mogelijk. De fragmentarische dossiers van huurders die werden bewaard, vertellen ons eigenlijk weinig over de manier waarop de woningen werden ervaren. De meeste brieven die huurders, surveillanten en beheerders van de appartementen uitwisselden, handelen over huurachterstallen, huurreducties en het storende gedrag van bepaalde huurders.

Wat in sommige brieven wél tot uiting komt, is de grote hekel aan de gelijkvloerse verdieping. Nadat de vrouw van fabrieksarbeider Jacques D. in 1932 was geopereerd, vroeg haar echtgenoot of hij met zijn gezin van het gelijkvloers naar de eerste verdieping mocht verhuizen omdat zij veel frisse lucht nodig had. Op het gelijkvloers kon dat niet, zo stelde hij, omdat de ramen langs de Hoogstraat op politiebevel gesloten moesten blijven.⁴⁵ Drukker Stanislas M. mocht in 1933 van het gelijkvloers naar de derde verdieping verhuizen omdat zijn kinderen een zwakke gezondheid hadden.⁴⁶

Een zwakke gezondheid en een appartement op het gelijkvloers: het ging blijkbaar moeilijk samen. De appartementen op het gelijkvloers waren aanvankelijk nochtans de duurste. De huur verminderde naarmate men hoger woonde. Dat was niet geheel onlogisch, want bij de huurprijzen die de administratie in de buurt bijeenprokkelde, was dat eveneens het geval. Bij het bepalen van de allereerste huurtarieven had de stadsadministratie zich blijkbaar aan die ongeschreven regel gehouden, maar in de praktijk bleek het gelijkvloers weinig gezeerd.

Toen men in 1920 onderzocht in welke mate men de huren kon optrekken, gaf de dienstdoende ambtenaar daar ook een verklaring voor: de appartementen op het gelijkvloers "... *sont les plus humides, les plus froids, les plus sombres et les plus exposés aux désagréments. Nous ne parvenons à les louer qu'avec peine*".⁴⁷ De voetgangersstraten waar deze gelijkvloerse verdiepingen op uitgaven, baadden mogelijk in de zon zoals schepen Lemonnier had verwacht, maar de vooruitgeschoven trapstructuur zorgde voor te veel schaduw. De meeste kandidaat-huurders wilden een tweede of derde verdieping bewonen. Vooral de derde verdieping viel in de smaak omdat het daar het rustigst was en men er veel licht en lucht had. Terwijl de huur van de andere verdiepingen steeg, bleef deze voor het gelijkvloers in 1920 onveranderd.

Vinden we in de archieven weinig commentaren over het wooncomfort terug die direct van de huurders afkomstig zijn, dan beschikken we wel over een rapport dat in 1929 door architect A. Pirenne werd opgesteld naar aanleiding van zijn bezoek aan het Hellemanscomplex.⁴⁸ Uit zijn verslag kunnen we opmaken dat zijn appreciatie ten dele werd geïnspireerd door gesprekken met de bewoners. Pirenne liet zich soms zeer kritisch over de woonblokken uit, vooral over het gebrek aan comfort en de soms weinig rationele aanpak. De appreciatie van Pirenne staat vaak in schril contrast met het enthousiaste rapport dat schepen Lemonnier in 1911 aan de gemeenteraad voor-

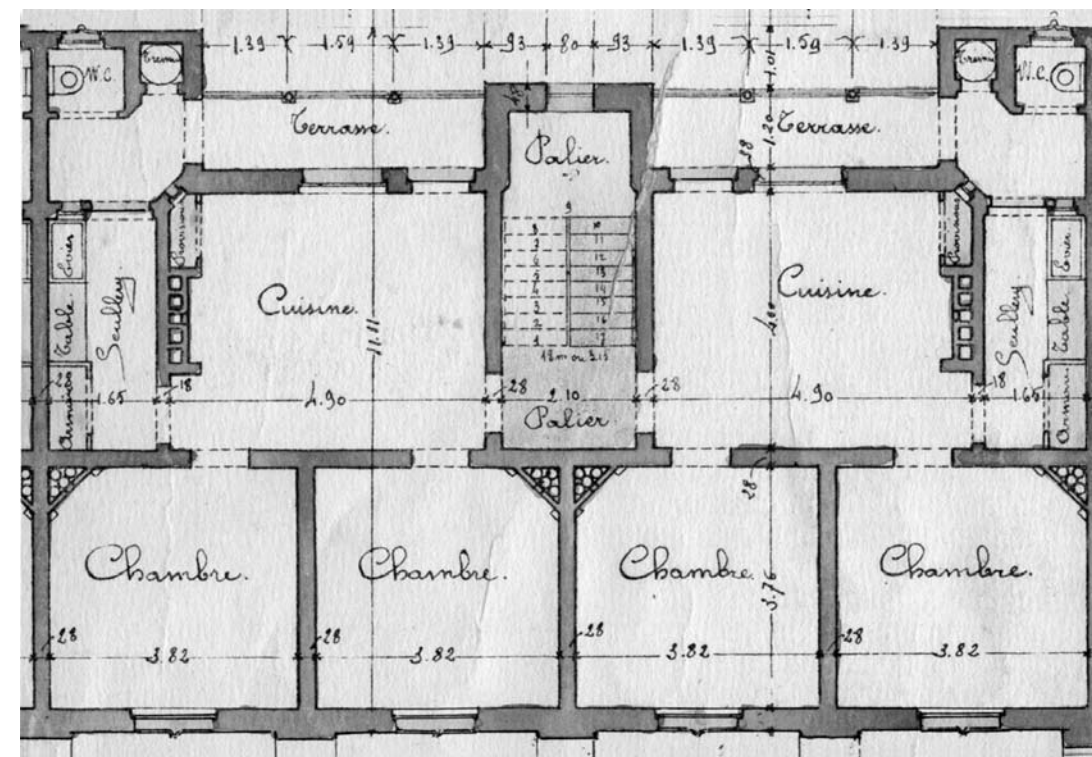
legde.⁴⁹ Ook het verslag in de door de bezetter gesubsidieerde krant *Le Bruxellois* van 1 maart 1916 had een veel positievere teneur.⁵⁰

Proper versus nat en vuil

De kern van elk appartement bestond uit een woonkamer/keuken annex werkkeuken en wc. Naargelang van de grootte van het gezin werd dit aangevuld met één, twee of drie slaapkamers. *Le Bruxellois* stelde met voldoening vast dat er op elke overloop telkens slechts twee appartementen uitkwamen. Toch vond architect Pirenne dat de privacy van de gezinnen onvoldoende gevrijwaard was. Via de voordeur van het appartement stapte men immers recht de woonkamer en de intimiteit van het gezin binnen. In deze woonkamer speelde zich het gezinsleven af: daar werd er gegeten en gekookt want het fornuis dat standaard bij het appartement werd geleverd, was daar geïnstalleerd.

Le Bruxellois was erg ingenomen met deze kamer en berichtte instemmend over de kleurkeuze van de verf en de betegeling, de hoge schouw met de mooie spiegel en de sobere uitvoering van het plafond dat aldus geen stof zou vergaren. Pirenne vond dat er te veel deuren en vensters in de woonkamer uitkwamen zodat er, in combinatie met de kast die er stond, te weinig wandruimte overbleef. Het fornuis nam te veel plaats in, de spiegel hing te hoog en de voorraadkast, waarvan schepen Lemonnier vermeldde dat ze verankerd was en een directe verluchting van buiten genoot, had weinig praktische afmetingen. Pirenne constateerde dat de bewoners de verluchttingsgaten van deze kast zorgvuldig afdekten en dat de meesten het houtwerk wilden schilderen, maar dat dit werd bemoeilijkt door de vele versierselen. De meeste huurders wilden ook graag behangen, maar dat was gezien de uitvoering van de muren evenmin evident. Hygiënisten kantten zich in naam van de strijd tegen het vuil tegen het behangen van de muren in goedkope woningen.⁵¹ Voorts zorgde de beglazing voor te weinig licht en op het gelijkvloers was het licht dat de woonkamer binnenkwam ronduit onvoldoende.

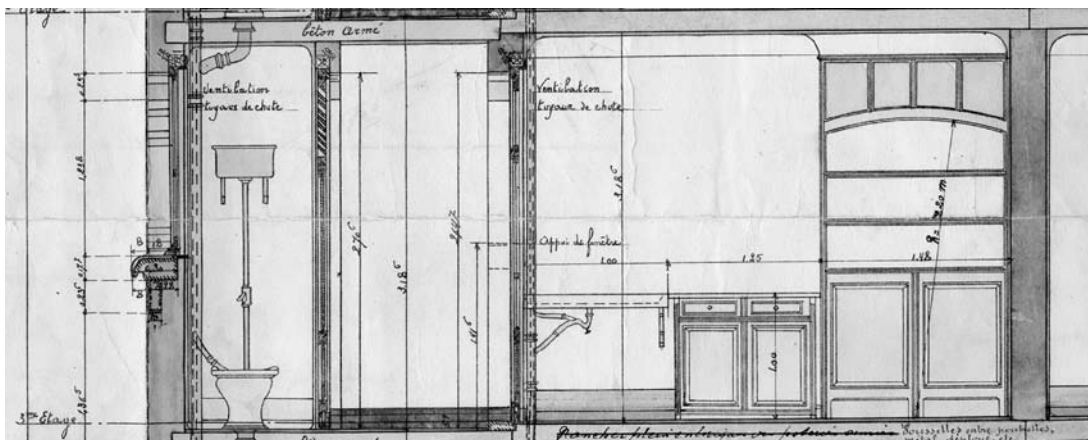
Palend aan de woonkamer/keuken was er een werkkeuken; met die keuze opteerde architect Hellemans voor een 'proletarische' variant op het burgerlijke keukenconcept. Volgens schepen Lemonnier liet Hellemans zich voor het interieur van de woningen inspireren door de huisvestingsprojecten die hij in Liverpool had bezocht. Nu kwam die combinatie keuken/werkkeuken ook voor in de sociale woningen in andere Engelse steden die de commissie had bezocht en de ruimteopdeling ervan was sterk geïnspireerd op deze in de huizen van de Engelse middenklasse, waar het eigenlijke koken gescheiden gebeurde van het natte en vuile of voorbereidende werk, met name het reinigen van groenten, het plukken van de kip, de afwas enz.⁵² Dit gebeurde in wat de *scullery* genoemd werd.⁵³ Hellemans nam zowel de indeling als de benaming over: de natte functies werden in de *scullery* verenigd, terwijl het fornuis zich in de woonkamer/keuken bevond. Lemonnier vertaalde *scullery* als *lavoir de cuisine* en Pirenne had het over een *laverie*.



Plattegrond van een appartement (Archief van de Stad Brussel)

Eigenlijk was het niet nodig dat Hellemans voor dergelijk keukenconcept naar Engeland trok, want ook dicht bij huis was er eenzelfde afkeer van de vermenging van voormelde functies. In de eind 19e-eeuwse Brusselse burgerhuizen was er ook een scheiding tussen de keuken waar er werd gekookt en de *laverie* waar zich de pompbak – een mogelijke bron van stank – bevond.⁵⁴ Ondanks de vooruitgang van de wetenschap was de associatie van slechte geuren en ziekte en besmetting nog zeer levendig.⁵⁵

In die burgerhuizen werden niet enkel de natte functies van het koken gescheiden, maar ook voor het gebruiken van de maaltijd was er een aparte ruimte, met name de eetkamer. Dat had niet enkel te maken met het feit dat het opeten van de spijs het privilege vormde van de meesters en de keuken het territorium was van de dienstboden. Wie at, zo oordeelde men, wenste niet te worden herinnerd aan wat er aan de maaltijd vooraf was gegaan en evenmin aan wat erop volgde.⁵⁶ Arbeidersgezinnen van omstreeks WO I konden zich echter niet permitteren om naast een keuken en een *scullery* ook nog een eetkamer te hebben, evenmin als een aparte vuurhaard. Daarom versmolten kook- en woonplaats in de Engelse arbeiderswoningen en zo ook op het bouwplan van Hellemans. Mensen willen niet eten in de buurt van de pompbak, zo noteerde een enquête van *Mass Observation* in 1943, terwijl Engelse huizenhervormers



Ontwerp van meubilair voor de scullery (Archief van de Stad Brussel)

omstreeks WO I waarschuwden de *scullery* vooral niet al te ruim te maken uit vrees dat mensen er zouden eten.⁵⁷ Het valt uiteraard te bezien of ook de bewoners van de Cité Hellemans bepaalde activiteiten met ‘vuil’ en ‘proper’ associeerden. Het ging hier immers om een classificatie die ‘geïmporteerd’ werd uit een andere regio en/of een andere sociale klasse. Navorser Lawrence toonde via een vergelijking van het ruimtegebruik in Engelse en Australische huizen aan hoezeer opvattingen op dat vlak konden verschillen.⁵⁸

In Engeland zorgde de opkomst van het gasfornuis er gaandeweg voor dat het kookproces zich in arbeidershuizen toch van de keuken naar de *scullery* verplaatste.⁵⁹ Zoals gezegd waren de Hellemansappartementen eveneens met een gasfornuis uitgerust (het kon eventueel ook met steenkool worden gestookt). Anno 1916 was dat behoorlijk vooruitstrevend, zeker in meergezinswoningen. “Partout le gaz”, schreef *Le Bruxellois* dan ook bewonderend.⁶⁰ Het verplaatsen van dat fornuis naar de kleine *scullery* was in deze woningen echter geen optie. Volgens Pirenne nam het massieve fornuis veel te veel plaats in en sommige gezinnen bleken het naar een slaapkamer te hebben gebannen. Waar en waarop er dan werd gekookt, is niet duidelijk. Pirenne had niet enkel commentaar op het massieve fornuis, ook de *scullery* zelf vond geen genade in zijn ogen. Hij had het over een sombere, smalle en slecht verlichte gang die de bewoners eerder als een berghok beschouwden. De buizen bevroren er. Terwijl voor Pirenne in 1929 leidingwater vanzelfsprekend leek, merkten Lemonnier en *Le Bruxellois* op dat er effectief een waterkraan was. In het doorsnee arbeidershuis was dat omstreeks WO I inderdaad niet evident. Doorgaans moesten bewoners buitenshuis met een gemeenschappelijke kraan genoeg nemen. Blijkbaar maakten de bewoners van de Hellemansappartementen een beetje te enthousiast van de waterkraan gebruik want vanaf 1924 moest voor overconsumptie betaald worden, er werden individuele

eters geplaatst en wie meer dan 600 hectoliter water per jaar verbruikte, moest voortaan bijbetalen. Uiteindelijk duurde het tot 1927 eer de meters werden geïnstalleerd.⁶¹

Elke *scullery* was voorzien van een soort buffet om onder meer de groenten op te reinigen, en van een grote pompbak. Dit geheel werd vervolledigd met een kast waar in het onderste gedeelte volgens Lemonnier kolen in opgeslagen konden worden en in het bovenste deel pannen, emmers en borstels enz. Het meubilair van de werkkeuken doet denken aan de prille versie van de rationele keuken die de Amerikaanse Catherine Beecher in 1869 lanceerde en die in de jaren 20 zou doorbreken: ingebouwde kasten en een doorlopend werkvlak waar wasbak en keukenbuffet naadloos op aansloten.⁶² Terwijl Beecher zoals Hellemans het koken en de natte functies scheidde, zou de rationele keuken van de 20e eeuw deze functies in één ruimte verenigen.

In de praktijk pakte Hellemans’ ontwerp toch niet erg rationeel uit. Pirenne zag het buffet, gezien de slechte verlichting van de ruimte, als weinig bruikbaar; het werkvlak bleek jammer genoeg hoger te zijn dan de wasbak zodat er van naadloze aansluiting geen sprake was. De ingebouwde kasten volstonden niet: er was niet genoeg bergruimte voor allerhande poetsgerief en bewoners die niet over een kelder beschikten, klaagden dat ze hun steenkool en aardappelen niet kwijt konden.⁶³ Ondanks de eerder kille *scullery*, noteerde Pirenne dat het moeilijk was om melk en boter vers te houden; in de keuken stond weliswaar een kast met ventilatie, maar zorgde het fornuis allicht voor te veel warmte.

De pompbak in de *scullery*, die volgens Pirenne ‘enorm’ was, en ‘breed en diep’ volgens *Le Bruxellois*, diende in burgerhuizen en Engelse arbeidershuizen ook om de was in te doen. Daarvan kon in de Hellemansappartementen geen sprake zijn. Lemonnier wou die onhygiënische gewoonte bannen en in het reglement van 1924 werd die praktijk rondit verboden. Daarvoor werd in een van de gebouwen een washuis met droogplaats ingericht. Die collectieve voorziening lag aan de basis van de inrichting van een crèche, al was dit aanvankelijk niet de bedoeling van de architect. Hij voorzag enkel een ruimte waar de huismoeders die de was deden hun kinderen konden achterlaten onder toezicht van personen van een liefdadige organisatie. Een “*vestiaire d’enfants*”, noemde Hellemans het ook. Het onterechte gebruik van de benaming crèche had evenwel de aandacht van de stedelijke onderwijsdienst getrokken en die opperde bezwaren. Uiteindelijk werd besloten dat de inrichting van een echte crèche niet eens zo’n slecht idee was. In 1914, toen de bouwwerken al volop bezig waren, werden de plannen voor een crèche goedgekeurd.⁶⁴

De *scullery* gaf uit op een klein terras waar zich de wc en een afvalkoker bevonden. Lemonnier stelde met voldoening vast dat de wc volledig van de woning was gescheiden en *Le Bruxellois* merkte de goede ventilatie ervan op. In de vroegere huisvestingsenquêtes was de schaarste, de stank en de staat van de toiletten altijd een punt van bijzondere aandacht geweest. Voortaan beschikte elk gezin over een eigen wc. Maar, klaagde Pirenne, die ruimte was te klein en bovendien ijzig en in de winter bevroren de buizen.

Lemonnier was zeer enthousiast over de afvalkokers waar de bewoners met hun as en huishoudelijk afval terechtkonden. Aldus werden de opslag ervan in huis en de daarbij behorende geuren vermeden. Hij verwachtte dat de huisvrouwen de kokers ten eerste zouden appreciëren. Toen De Brusselse Haard in 1927 de plannen voor nieuwe sociale woningen besprak, bleek echter dat de afvalkokers geen onverdeeld succes waren. De directeur signaleerde dat het weghalen van het afval dat onderaan die kokers terechtkwam, de instelling op kosten joeg. De architect van het nieuwe project had het over stof- en geurhinder in de lagergelegen appartementen, moeilijk onderhoud, de noodzaak van grote kruiwagens waarin dat afval terechtkwam en het feit dat het daarna op straat moest worden gestort alvorens de vuilniswagen het ophaalde.⁶⁵ In een schrijven uit 1945 waarin de directeur de bewoners tot de orde riep, klaagde hij dat bepaalde huurders water in de afvalkoker goten.⁶⁶ Het verdiende de voorkeur, zo werd in 1927 in verband met het nieuwe project besloten, elke huurder zijn eigen vuilnisbak naar beneden te laten brengen.

Een stadstuin?

De appartementen beschikten niet enkel over het kleine terras palend aan de *scullery*, de woonkamer/keuken gaf ook uit op een veel groter terras. Van het gebruik van dit terras had Lemonnier zich in 1911 heel wat voorgesteld. Er zouden planten en bloemen komen te staan, die door elke huisvrouw die om haar interieur bekommerd was goed zouden worden verzorgd. Het geheel zou een zonnig hoekje worden waar het arbeidersgezin in de frisse lucht zou kunnen verpozen. *Le Bruxellois* associeerde de terrassen met “... *une heureuse impression de confort*”. Volgens Pirenne pakte het echter anders uit. Hij stelde dat de terrassen haast niet werden gebruikt. Was het probleem een gebrek aan privacy? Neen, eerder het omgekeerde, vanop hun terras zagen de bewoners alleen de slaapkamers en kamerschermen van de overburen. Dat bevorderde allicht de rust en de goede verstandhouding, maar hij suggereerde toch een oorzakelijk verband tussen de geringe populariteit van de terrassen en het feit dat daar blijkbaar weinig te beleven viel.

In principe beschikte het Hellemanscomplex over nog andere terrassen. Het dak was niet zomaar een dak: men sprak over ‘dakterrassen’. Lemonnier legde uit dat men geen zolders had gewild, uit vrees dat deze tot woningen zouden worden geconverteerd. Uit de huisvestingsenquêtes was voldoende gebleken hoe slecht de woonomstandigheden in mansardekamers konden zijn. Het dak van het Hellemanscomplex was daarentegen zo aangelegd dat het een terras vormde, met de bedoeling er daktuinen aan te leggen waarvan de bewoners zouden kunnen genieten. *Le Bruxellois* werd zowaar lyrisch bij de gedachte: “*Le sommet des bâtiments offre des terrasses accessibles à tous les locataires: graviers du Rhin, bancs, refuges couverts, plein air, plein ciel, panorama.*” De daktuinen kwamen er echter niet en volgens Pirenne werden de dakterrassen in het geheel niet gebruikt.

Sympathiek

Uit een ongedateerd intern document (allicht opgesteld eind 1916, begin 1917) blijkt dat de stadsadministratie vermoedde dat de Cité Hellemans na zeventig of tachtig jaar zou worden afgebroken. Dat werd zonder veel uitleg gerelateerd aan de realisatie van ‘le Grand-Bruxelles’. Allicht rekende de stad erop dat de vijfhoek, door de annexatie van de voorsteden, ten dele van de arbeidershuisvesting zou worden ontlast.⁶⁷ ‘Groot-Brussel’ is er nooit gekomen en het Hellemanscomplex staat nog altijd overeind.

De glimp op de eerste bestaansjaren van dit sociale woonblok geeft een idee van de contradicties die in de sociale huisvestingspolitiek van het begin van de 20e eeuw besloten lagen. Terwijl in het midden van de stad zopas een belangrijk arbeidershuisvestingsproject was gerealiseerd, verwijde men in gedachten al bij het moment dat die woonvorm (en zijn bewoners) zou gebannen zijn naar de voorsteden. Armlastige uitgewezen krotbewoners moesten opgevangen worden, maar tegelijk wenste men dat de rekeningen zouden kloppen zodat de huurders toch solvabel moesten zijn. De arbeidersklasse moest heropgevoed worden, maar in de praktijk probeerde men minder ‘respectabele’ elementen te weren. Stringente gedragsregels werden uitgevaardigd, maar in de praktijk werd men vaak verplicht tot soepelheid en tolerantie. Architecten en stadsbestuurders droomden van *sculleries*, afvalkokers, kasten met ventilatie, massieve fornuizen en knusse terrassen, maar ondervonden dat de dagelijkse ervaringen van de bewoners niet spoorden met wat de ontwerpers zich van het gebruik ervan hadden voorgesteld. Maar om met *Le Bruxellois* te besluiten: “*Après une visite intérieure, ces vastes bâtiments deviennent tout à fait sympathiques.*”

Met dank aan De Brusselse Haard die mij de archieven liet raadplegen en aan de heer Philippe Verrou die tijd vrijmaakte om de archieven aan te voeren. Met dank eveneens aan Anne Vandenbulcke en Thérèse Symons van het Archief van de Stad Brussel, en aan Fabienne De Sadeleer van La Fonderie, voor de geboden faciliteiten.

- (1) Archief Brusselse Haard-Foyer Bruxellois (hierna BH), Doos 41-18.
- (2) P. VAN DEN EECKHOUT, Brussels. In: M. DAUNTON, *Housing the Workers. A Comparative History, 1850-1914*, London: Leicester University Press, 1990, p. 85-89, 99.
- (3) P. VAN DEN EECKHOUT, Brussels [...], p. 87-88, 91; M. LEMONNIER, Habitations ouvrières. In: *Bulletin communal de la Ville de Bruxelles*, (1911)1, p. 584.
- (4) P. VAN DEN EECKHOUT, Brussels [...], p. 91; P. VAN DEN EECKHOUT, Belgium. In: C. POOLEY, *Housing Strategies in Europe, 1880-1930*, London: Leicester University Press, 1992, p. 200.
- (5) CH. LAGASSE & CH. DEQUEKER, *Enquête sur les habitations ouvrières en 1890*, Bruxelles: De Bremaeker-Wauts, 1890.
- (6) E. HELLEMANS, *Enquête sur les habitations ouvrières*, Bruxelles: Impr. des Institutions de prévoyance, 1905-1910.
- (7) P. VAN DEN EECKHOUT, Enquête sur l'habitat ouvrier à Bruxelles au début du 20e siècle. In: *Les Cahiers de La Fonderie*, (1989)6, p. 26-33.
- (8) B. DE MEULDER, De "Cité Hellemans", 1906-1915. In: *Wonen. TABK*, (1985)21-22, p. 30.
- (9) M. LEMONNIER, Habitations ouvrières [...], p. 585-587.
- (10) B. DE MEULDER, De "Cité Hellemans" [...], p. 31.
- (11) M. LEMONNIER, Habitations ouvrières [...], p. 584, 586.
- (12) *Bulletin communal [...]*, 24/01/1921, p. 86.
- (13) M. LEMONNIER, Habitations ouvrières [...], p. 596.
- (14) M. LEMONNIER, Habitations ouvrières [...], p. 599.
- (15) Archief BH, Verslag van architect Pirenne van 13 februari 1929, Doos 0-2.
- (16) Archief BH, Brief van 6 december 1944, Doos 2-13.
- (17) Archief BH, Brief van 6 december 1944, Doos 2-13.
- (18) Archief BH, Habitations ouvrières de la rue Blaes, Doos 20-6; Brief van R. Jeaumonet van 28 december 1916, Doos 20-6.
- (19) Archief BH, Rue des Orfèvres nr. 7, Doos 41-9.
- (20) Archief BH, Rue des Brodeurs nr. 7, Doos 41-9.
- (21) Archief BH, Brief van 11 juli 1939, Doos 2-13.
- (22) Archief BH, Habitations ouvrières de la rue Blaes, Doos 20-6.
- (23) Archief BH, CA, 7 april 1922, Doos 2-16.
- (24) Vele bewaarde dossiers van huurders bevatten een ondertekend huurreglement.
- (25) Archief BH, Habitations ouvrières de la rue Blaes, Doos 20-6.
- (26) Archief BH, CA, 12 december 1923, Doos 2-16.
- (27) Archief BH, Rue des Orfèvres nr. 7, Doos 41-8.
- (28) Archief BH, Brief van R. Jeaumonet van 28 december 1916, Doos 20-6.
- (29) Archief BH, Habitations ouvrières de la rue Blaes, Doos 20-6.
- (30) Archief BH, Habitations ouvrières de la rue Blaes, Doos 20-6.
- (31) M. LEMONNIER, Habitations ouvrières [...], p. 587.
- (32) Archief BH, Habitations ouvrières de la rue Blaes, Doos 20-6.
- (33) Archief BH, Brieven van R. Jeaumonet van 28 december 1916 en van 12 februari 1917, Doos 20-6.
- (34) Archief BH, Brief van R. Jeaumonet van 19 juli 1919; Brief van de Service des Propriétés van 18 september 1919; Verslag van R. Jeaumonet van 14 mei 1920, Doos 20-6.
- (35) Archief BH, Verslag van R. Jeaumonet van 14 mei 1920, Brieven van de Service des Propriétés van 8 en 9 juni 1920, Doos 20-6.
- (36) Archief BH, Habitations ouvrières de la rue Blaes, Doos 20-6.
- (37) Archief BH, CA, 26 februari 1926, Doos 2-16.
- (38) Archief BH, Rue des Orfèvres nr. 7, Doos 41-9.
- (39) Archief BH, Rue des Orfèvres nr. 7, Doos 41-9.
- (40) Archief BH, Rue des Orfèvres nr. 5, Doos 41-18.
- (41) Archief BH, Rue des Ramoneurs nr. 3, Doos 41-19.
- (42) Archief BH, Brief van 26 september 1945, Doos 19-36.
- (43) Archief BH, Rue des Ramoneurs nr. 1, Doos 41-19.
- (44) Archief BH, Rue des Orfèvres nr. 7, Doos 41-9.
- (45) Archief BH, Rue des Orfèvres nr. 9, Doos 41-9.
- (46) Archief BH, Rue des Orfèvres nr. 7, Doos 41-9.
- (47) Archief BH, Verslag van R. Jeaumonet van 14 mei 1920, Doos 20-6.
- (48) Archief BH, Verslag van architect Pirenne van 13 februari 1929, Doos 0-2.
- (49) M. LEMONNIER, Habitations ouvrières [...], p. 579-608.
- (50) *Le Bruxellois* had een oplage van 100.000 exemplaren; L. WILS, *Flamenpolitik en activisme*, Leuven: Davidsfonds, 1974, p. 75, 86.
- (51) CH. DE QUEKER, *De la manière de construire le plus pratiquement et le plus économiquement les habitations à bon marché à logements multiples. Comité Officiel de Patronage des Habitations ouvrières et des Institutions de prévoyance. Rapport 1905*, Bruxelles, 1906, p. 155-156.
- (52) T.A. MARKUS & D. CAMERON, *The Words between the Spaces. Buildings and Language*, London: Routledge, 2002, p. 50; L. MASON, *Food Culture in Great Britain*, London: Greenwood Press, 2004, p. 42.
- (53) M. SWENARTON, *Homes Fit for Heroes. The Politics and Architecture of Early State Housing in Britain*, London: Heinemann, 1981, p. 19; A. RAVETZ, *The Place of Home. English Domestic Environments, 1914-2000*, London: E & FN Spon, p. 153, 155; R.J. LAWRENCE, *Domestic Space and Society: A Cross-Cultural Study*. In: *Comparative Studies in Society and History*, 24(1982)1, p. 109.
- (54) V. HEYMANS, *Les dimensions de l'ordinaire. La maison particulière entre mitoyens à Bruxelles. Fin XIXème-début XXème siècle*, Paris: L'Harmattan, 1998, p. 77-82.
- (55) D.S. BARNES, *The Great Stink of Paris and the Nineteenth-Century Struggle against Filth and Germs*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006.
- (56) V. HEYMANS, *Les dimensions [...]*, p. 80-81.
- (57) A. RAVETZ, *The Place of Home [...]*, p. 155-156.
- (58) R.J. LAWRENCE, *Domestic Space and Society [...]*, p. 104-130.
- (59) M. DAUNTON, *House and Home in the Victorian City. Working-Class Housing 1850-1914*, London: Edward Arnold, 1983, p. 281.
- (60) Dat gold ook voor de verlichting. In januari 1940 besloot De Brusselse Haard elektriciteitsleidingen aan te leggen, maar de uitvoering van die beslissing zou uiteindelijk tot na de oorlog op zich laten wachten: Archief BH, CA, 7 januari 1940, 28 november 1945, Doos 2-16.
- (61) Archief BH, CA, 5 februari 1924, 21 december 1926, 13 februari 1928, Doos 2-16.
- (62) C. DUPAVILLON, *Eléments d'une architecture gourmande*, Paris: Monum, 2002, p. 180, 184.
- (63) Archief BH, Rue des Orfèvres nr. 1, Doos 41-7.
- (64) Archief BH, Brief van E. Hellemans van 10 maart 1913, Doos 24-4.
- (65) Archief BH, CA, 25 november 1927, Doos 2-16.
- (66) Archief BH, Brief van 26 september 1945, Doos 19-36.
- (67) Archief BH, Habitations ouvrières de la rue Blaes, Doos 20-6.



Naar een wereldgeschiedenis van de arbeid

Labour History zit momenteel in een spannende overgangsfase waarin ze zichzelf opnieuw uitvindt. *New Labour History* (zoals geïllustreerd in het werk van E.P. Thompson) begint baan te ruimen voor *Global Labour History*, de transnationale, zelfs transcontinentale studie van arbeidsrelaties en sociale arbeidersbewegingen in de ruimste zin.

De ontwikkeling van *Global Labour History* zal vele obstakels moeten overwinnen wil ze bloeien. De grootste hindernis zijn wijzelf, met onze traditionele theorieën en interpretaties. De twee grootste valkuilen zijn het methodologisch nationalisme en het eurocentrisme. We zullen onze theoretische en methodologische assumpties moeten herzien, en dat moet er ons natuurlijk niet van weerhouden om ook het empirisch onderzoek aan te pakken.

In werkelijkheid zullen we waarschijnlijk via de interactie van conceptuele vernieuwing en verkennend onderzoek een *Global Labour History* kunnen uitbouwen. Ik denk dat we activiteiten op verschillende niveaus moeten aanbevelen zoals dataverzameling en werkelijk historisch onderzoek dat de interactie tussen verschillende regio's in de wereld zal blootleggen en aldus een antwoord geven op vragen die tot voor kort zelfs niet konden gesteld worden.

In 1963 publiceerde Edward P. Thompson zijn monumentale boek *The Making of the English Working Class*. Het zou een mijlpaal worden voor de sociale geschiedschrijving, want het werk markeerde – zeker in de Engelstalige wereld – de overgang van de zogenaamde oude naar de nieuwe geschiedschrijving van de arbeid. Er bestaat brede consensus over de aard van die overgang.¹ De oude geschiedschrijving (*Old Labour History*) was institutioneel en richtte zich op de beschrijving van organisatorische ontwikkelingen, politieke debatten, leiders en stakingen. Zij werd vertegenwoordigd

¹ De grootste hindernis voor de ontwikkeling van *Global Labour History* zijn wijzelf, met onze traditionele theorieën en interpretaties (affiche van Oxfam - Magasins du Monde, 1995)

door Sidney en Beatrice Webb, de Wisconsin School van John Commons en anderen, maar ook door marxisten als Philip Foner. De nieuwe geschiedschrijving (*New Labour History*) probeerde de strijd van arbeiders en arbeidsters historisch te contextualiseren, door – in de woorden van Eric Hobsbawm – ook aandacht te schenken aan “de arbeidersklassen als zodanig [... en] de economische en technische omstandigheden die arbeidersbewegingen effectief maakten of ze verhinderden effectief te zijn”.² De verschillen tussen *Old* en *New Labour History* zijn vaak overdreven, want ook bij de *Old Labour History* bestond niet zelden aandacht voor “de arbeidersklassen als zodanig”, zoals bijvoorbeeld zichtbaar is in John en Barbara Hammonds prachtige trilogie *The Village Labourer* (1912), *The Town Labourer* (1917) en *The Skilled Labourer* (1920) die ongeveer dezelfde periode bestrijkt als Thompsons *The Making*. Maar toch kan natuurlijk niet ontkend worden dat de *New Labour History* in de jaren 70 en 80 van de vorige eeuw een ingrijpende vernieuwing van de discipline heeft tot stand gebracht. Niet alleen arbeidsprocessen en alledaagse cultuur, maar ook gender, etniciteit en leeftijd kregen eindelijk de aandacht die zij verdienden, net als huishoudens, seksualiteit en informele politiek. De *New Labour History* belichaamde een intellectuele revolutie.

De geschiedenis van arbeidersbewegingen en arbeidersklassen (*Labour History*) werd lange tijd vooral in de hoogst ontwikkelde kapitalistische landen bedreven, plus natuurlijk, met zeer beperkte politieke bandbreedte, in de zogenaamde socialistische landen. Sedert de jaren 90 heeft de discipline zich echter ontwikkeld tot een werkelijk wereldwijd project. Natuurlijk zijn er al veel eerder studies van de geschiedenis van proletarisering en arbeidersbewegingen in ‘het Zuiden’ van de aardbol verricht – ik noem als lichtend voorbeeld Rajani Kanta Das die in het wonderjaar 1923 maar liefst drie boeken over Zuid-Aziatische arbeid publiceerde.³ Maar de echte doorbraak, met conferenties, verenigingen enz. is van recente datum. Het begon in 1995 met de oprichting van de Association of Indian Labour Historians, een dynamische organisatie die niet alleen elke twee jaar een conferentie houdt, maar ook allerlei andere activiteiten ontplooit. Daarna kwam onder meer Mundos do Trabalho tot stand, een netwerk van historici binnen het grote Braziliaanse historische genootschap ANPUH. Eerste conferenties werden gehouden in Pakistan (Karachi, 1999), Zuid-Korea (Seoel, 2001), Indonesië (Yogyakarta, 2005) en Zuid-Afrika (Johannesburg, 2006).⁴

Deze geografische verbreding en de daarmee gepaard gaande inhoudelijke reflectie stellen ons in staat om de Oude én de Nieuwe *Labour History* met andere ogen te bekijken. Neem Thompsons *The Making*. Vanuit het nieuwe globale perspectief is er iets merkwaardigs aan de hand met dit boek, iets dat gedurende enkele tientallen jaren waarschijnlijk niemand is opgevallen, maar dat nu, onder veranderde omstandigheden, in het oog begint te springen. Thompson reconstrueert namelijk het Engelse proces van klassenvorming in de periode 1792-1832 als een geïsoleerd proces. Engeland is in zijn analyse de logische eenheid van analyse, waar weliswaar krachten van buitenaf op inwerken, maar dat zijn dan ook inderdaad ‘buitenlandse’ krachten.

Zo speelt de Franse Revolutie in Thompsons verhaal op de achtergrond een belangrijke rol als inspiratiebron van arbeidersactiviteiten, maar de ontwikkelingen in het buurland blijven steeds ‘externaliteiten’. Daar komt bij dat Thompson in *The Making* ook in het geheel geen aandacht schenkt aan de imperiale connecties. Het kolonialisme met zijn, in de loop van de 19e eeuw steeds ingrijpender, invloed op het leven van de lagere klassen, blijft geheel buiten beschouwing.

Peter Linebaugh en Marcus Rediker hebben erop gewezen dat de London Corresponding Society (LCS) (waar een belangrijk deel van *The Making* over gaat) zich bij haar oprichting in het begin van 1792 bekende tot gelijkheid voor allen, “zwart of wit, hoog of laag, rijk of arm”. Maar in augustus van hetzelfde jaar verklaarde de LCS: “Medeburgers, van iedere stand, rijk, arm, hoog of laag, wij spreken U allen toe als onze broeders.” Hier was “zwart of wit” verdwenen. Linebaugh en Rediker maken aannemelijk dat deze plotselinge omslag verklaard moet worden uit de vlak daarvoor begonnen opstand op Haïti. Ras was daardoor voor velen plotseling een riskant en bedreigend onderwerp geworden en de leiding van de LCS probeerde het thema daarom te vermijden.⁵ Zulke transatlantische connecties zoekt men bij Thompson tevergeefs. Thompsons insulaire benadering verbaast des te meer omdat hij politiek gesproken een internationalist was, die van jongsaf aan was opgegroeid met verhalen over Brits-Indië, waar zijn ouders lange tijd hadden gewoond.⁶

Ondanks zijn baanbrekende karakter laat *The Making of the English Working Class* zo óók zien dat er belangrijke continuïteiten tussen *Old* en *New Labour History* hebben bestaan. De in de 19e eeuw in Europa, en iets later ook in Noord-Amerika, ontstane geschiedenis van de arbeid werd namelijk vanaf haar ontstaan gekenmerkt door een combinatie van ‘methodologisch nationalisme’ – het begrip is voor zover ik weet uitgevonden door Anthony D. Smith – en eurocentrisme; een combinatie die pas de laatste jaren werkelijk ter discussie wordt gesteld. Het methodologisch nationalisme koppelt maatschappij en staat aan elkaar en beschouwt daarom de verschillende natiestaten als een soort leibniziaanse monaden van het historisch onderzoek. Het eurocentrisme is de mentale ordening van de wereld vanuit de Noord-Atlantische regio: de ‘moderne’ tijd begint in Europa en Noord-Amerika en verspreidt zich stap voor stap over de hele wereld; de temporaliteit van dit kerngebied bepaalt de periodisering van de ontwikkelingen in de rest van de wereld. Historici reconstrueerden de geschiedenis van de arbeidersklassen en -bewegingen in Frankrijk, Groot-Brittannië, de Verenigde Staten enzovoorts als afzonderlijke ontwikkelingen. Voor zover zij in de loop der tijd oog kregen voor de klassen en bewegingen in Latijns-Amerika, Afrika of Azië werden deze volgens Noord-Atlantische schema’s geïnterpreteerd.

Daarmee wil ik niet zeggen dat historici van arbeid en arbeidersbewegingen nooit over nationale grenzen heen keken. Dat gebeurde wel degelijk en al heel vroeg, maar het uitgangspunt bleef dan gewoonlijk monadologisch: de ‘beschaafde’ Europese wereld werd geacht te bestaan uit volkeren die zich ongeveer in dezelfde richting

ontwikkelen, zij het met een verschillend tempo. Het ene volk was in bepaalde opzichten ‘voorlijker’ dan het andere en daarom konden de achterblijvers hun toekomst min of meer weerspiegeld zien in de voortrekkers. Aanvankelijk werd deze gedachte simpel geïnterpreteerd en bestudeerde men bijvoorbeeld arbeidersbewegingen in andere landen om er handelingsaanwijzingen voor de alledaagse politiek in het eigen land uit af te leiden. Deze invalshoek zien we bijvoorbeeld bij de Duitse pionier van de grensoverschrijdende geschiedenis van arbeidersbewegingen Lorenz Stein. In zijn studie uit 1842 over socialistische en communistische stromingen in het Franse proletariaat nam hij als uitgangspunt dat geschiedenis zich via de afzonderlijke volkeren ontwikkelt. Daarmee plaatste hij zich krachtig op de bodem van het monadologische denken. Stein ging ervan uit dat iedere ‘diepere beweging’ bij het ene volk zich vroeg of laat ook bij het andere volk zou voordoen. Om die reden leek hem een studie van de Franse ontwikkeling urgent; de zich in het buurland voordoende radicale beweging zou zich immers beslist op een gegeven ogenblik ook in Duitsland laten horen en, zo vroeg hij retorisch: *“Mogen wij passief toekijken, hoe [de beweging] zich onder ons uitbreidt, en stuurloos blijft, omdat zij niet begrepen wordt?”*⁷

Deze enigszins instrumentele houding leidde tot een sterke belangstelling voor de ogenschijnlijk ‘hoger’ ontwikkelde volken. Al gauw bleek echter hoe moeilijk het is om aan ervaringen elders politieke recepten te ontleen. Toen Werner Sombart een halve eeuw na Stein de ontwikkelingsgeschiedenis van het Italiaanse proletariaat reconstrueerde, constateerde hij dan ook dat zulke vergelijkende studies nauwelijks handvatten voor de dagelijkse politiek bieden. Weliswaar meende ook Sombart dat naties van elkaar kunnen leren, maar hij pleitte voor een meer fundamentele benadering die zuiver theoretische vragen (‘waar vandaan?’, ‘waarheen?’) centraal stelde. Zo’n aangepaste vraagstelling betekende een flinke uitbreiding van het onderzoeks-terrein, want nu kon niet meer worden volstaan met een studie van de meer geavanceerde landen, maar moest men zich ook verdiepen in de minder ontwikkelde gebieden, *“voor zover zij tot dezelfde cultuurgebieden [Kulturkreise] behoren”*. Immers: *“Indien er regelmatigheden in de sociale ontwikkeling kunnen worden aangetoond, moeten deze in de beginnende landen terugkeren; daar moet de juistheid van de hypothesen, die wij op basis van vroegere ervaringen in andere landen hebben geformuleerd, bevestiging vinden.”*⁸

Sombart bracht aldus de verwetenschappelijking van de monadologische arbeidersgeschiedschrijving tot uitdrukking. Geleidelijk echter kregen de monaden vensters. Sombart zelf was zich bewust van *“de invloed die het voorbeeld van geavanceerde landen uitoefent op de navolgende volkeren”*.⁹ In de loop van de 20e eeuw nam de aandacht voor wisselwerkingen tussen de afzonderlijke volken toe, waarbij dan wel die afzonderlijke volken als de fundamentele analyse-eenheden golden. Van James Guillaume tot Julius Braunthal werden internationale organisaties van de arbeidersbeweging bijvoorbeeld opgevat als samenwerkingsverbanden tussen arbeiders die verschillende naties representeerden, tussen patriotten met verschillende vaderlanden – een opvatting die ook in de beweging zelf leefde.¹⁰ En in studies van internationale arbeidsmi-

gratie werden de migranten gezien als mensen die ofwel de cultuur uit het land van herkomst bewaarden of opgingen in de cultuur van het land van vestiging.

Pas in de laatste decennia wordt de eurocentrische monadologie als geheel ter discussie gesteld. Enerzijds kwam Sombarts gedachte dat alleen volken die tot hetzelfde ‘cultuurgebied’ behoren zinvol vergeleken kunnen worden, onder vuur te liggen. Anderzijds werd de natiestaat zelf in toenemende mate gehistoriseerd en daardoor gerelativeerd. Deze twee subversieve tendensen moeten duidelijk onderscheiden worden, maar zij treden wel ongeveer parallel op. Hun verschijnen houdt verband met een reeks veranderingen die zich sedert WO II heeft voorgedaan:

- De dekolonisatie leidde tot het ontstaan van vele nieuwe onafhankelijke landen, vooral in Afrika en Azië, die hun eigen sociale geschiedenissen begonnen te verkennen; daardoor kreeg de arbeidersgeschiedenis niet alleen een steeds belangrijker wordende ‘perifere’ component (het aantal monaden werd uitgebreid), maar ook werd al snel duidelijk dat de perifere geschiedenis natuurlijk niet geschreven kon worden zonder voortdurend de geschiedenis van de kapitalistische kernlanden erbij te betrekken (zie bv. het werk van Walter Rodney).
- Er ontwikkelden zich transcontinentale verbeelde gemeenschappen, zoals bijvoorbeeld het panafrikanisme.
- In het historisch migratieonderzoek groeide het besef dat arbeidsmigranten vaak transcultureel leven, dus als het ware *“op twee plaatsen tegelijkertijd”*.
- De grensculturen die ‘ontdekt’ werden, pasten niet in het monadologische schema.
- En hetzelfde gold ook voor transnationale cycli van protesten en stakingen.

Al deze ontwikkelingen – plus de sterk in intensiteit toegenomen contacten tussen historici uit verschillende landen en continenten – hebben ertoe geleid dat de twee premissen van de traditionele arbeidersgeschiedschrijving nu duidelijk zichtbaar zijn geworden en daarmee het voorwerp van debat. We bevinden ons nu in een spannende overgangssituatie waarin de discipline bezig is zichzelf opnieuw uit te vinden. *New Labour History* begint plaats te maken voor *Global Labour History*.¹¹

Wat betekent de term *Global Labour History*? Iedereen kan er natuurlijk mee bedoe-len wat hij of zij wil, maar persoonlijk heb ik er het volgende mee voor ogen:

- Wat de *methodologische status* betreft zou ik willen suggereren dat het gaat om een aandachtsgebied en niet om een theorie die men moet aanvaarden of weerleggen. Het is van groot belang te accepteren dat er binnen het aandachtsgebied zeer uiteenlopende invalshoeken kunnen voorkomen. Zulk pluralisme is niet alleen onvermijdelijk, het kan ook intellectueel zeer stimulerend zijn – als we maar bereid zijn steeds opnieuw onze uiteenlopende opvattingen ter discussie te stellen. De ervaring leert dat theoretische divergenties productieve samenwerking niet in de weg hoeven te staan.

- Wat de *thematiek* betreft doelt *Global Labour History* op de transnationale en zelfs de transcontinentale studie van arbeidsverhoudingen en arbeidersbewegingen in de breedste zin van het woord. Met ‘transnationaal’ bedoel ik dat alle historische processen in een grotere context geplaatst worden, ongeacht hoe ‘klein’ ze geografisch ook mogen lijken. Zo’n verbreding van de context kan plaatsvinden door vergelijkingen met processen elders, onderzoek naar wisselwerkingen met andere processen, of een combinatie van beide. De studie van arbeidsverhoudingen richt zich daarbij niet alleen op vrije en onvrije, maar ook op betaalde en onbetaalde arbeid. Arbeidersbewegingen worden ruim opgevat; zij bestaan uit formele organisaties en informele activiteiten. Bij het onderzoek naar arbeidsverhoudingen én sociale bewegingen dient ook serieus aandacht te worden geschonken aan de ‘tegenpartij’ (ondernemers, de overheid). De studie van de arbeidsverhoudingen richt zich niet alleen op de afzonderlijke arbeid(st)ers, maar ook op hun gezinnen. Genderverhoudingen spelen een belangrijke rol binnen die gezinnen en binnen de arbeidsrelaties van de afzonderlijke gezinsleden.
- Wat de *periode* betreft denk ik dat er voor *Global Labour History* in beginsel geen grenzen in de tijd bestaan, al zou ik er uit praktische overwegingen voor zijn het zwaartepunt vooralsnog te leggen op de studie van arbeidsverhoudingen en arbeidersbewegingen zoals zij zich ontwikkeld hebben sedert de opkomst van de wereldmarkt in de 14e-15e eeuw. Onderzoekingen die verder teruggaan in de tijd (bijvoorbeeld met een vergelijkend oogmerk) mogen echter zeker niet worden uitgesloten.

Alles bij elkaar genomen is dit een buitengewoon ambitieus programma dat zich nog in het beginstadium bevindt. Veel aspecten zijn nog onduidelijk en behoeven opheldering.

De ontwikkeling van *Global Labour History* zal diverse hindernissen moeten overwinnen om tot bloei te kunnen komen. Tot deze hindernissen behoren praktische problemen, zoals het feit dat in veel landen van het Zuiden goed geklimatiseerde, actief acquirerende archiefinstellingen ontbreken.¹² Ik wil op deze technische moeilijkheden nu niet verder ingaan en me concentreren op de inhoudelijke uitdagingen. Onze grootste hinderpaal zijn wij namelijk zelf, met onze traditionele theorieën en interpretaties. Ik heb de twee belangrijkste valkuilen al genoemd: het methodologisch nationalisme en het eurocentrisme.

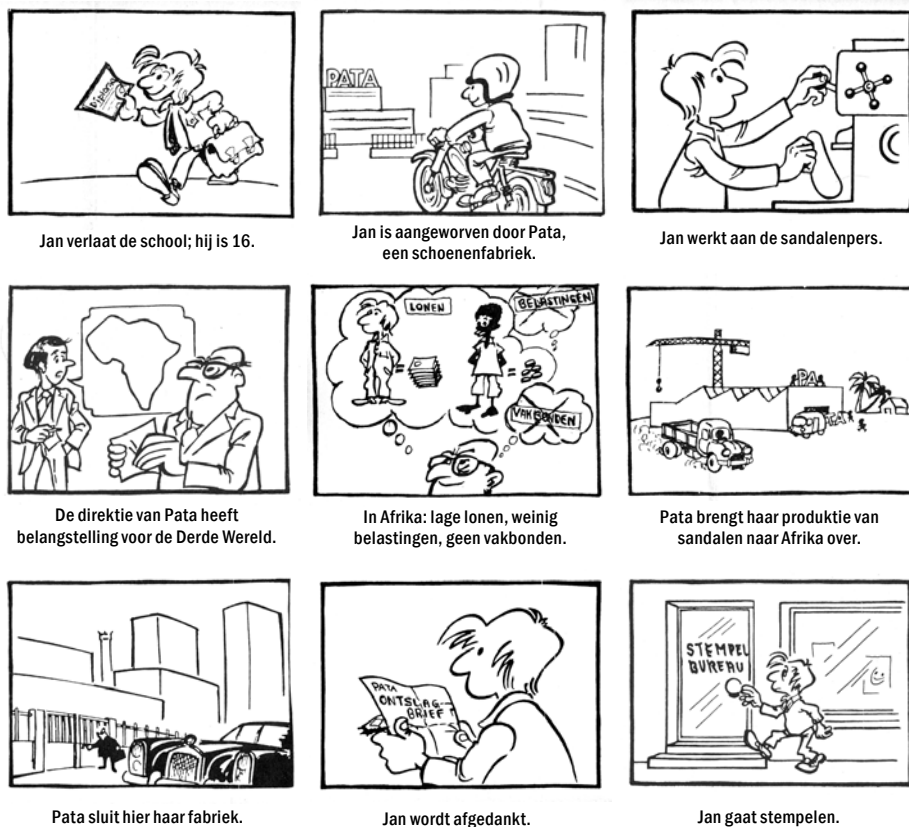
Methodologische nationalisten zijn het slachtoffer van twee belangrijke denkfouten. Op de eerste plaats naturaliseren zij de natiestaat. Daarmee bedoel ik dat zij de natiestaat beschouwen als de analytische basiseenheid van historisch onderzoek. Ook al erkennen zij dat natiestaten pas in de 18e en 19e eeuw tot bloei zijn gekomen, toch interpreteren zij de oudere geschiedenis als voorgeschiedenis van de latere natiestaat en beschouwen zij grensoverschrijdende of grensondermijnende processen als verontreinigingen van het ‘zuivere’ model. Er is dus sprake van een teleologie waar wij

radicaal mee zullen moeten breken. Vanuit een wereldperspectief blijft het bestaan van natiestaten een wezenlijk aspect van het moderne wereldsysteem, maar wel een aspect dat grondig gehistoriseerd dient te worden en gezien in samenhang met subnationale, supranationale en transnationale aspecten. Op de tweede plaats koppelen methodologische nationalisten maatschappij en staat aan elkaar.¹³ Dat wil zeggen: zij menen dat maatschappijen geografisch samenvallen met natiestaten. De Verenigde Staten kennen een eigen maatschappij, Mexico heeft een eigen maatschappij, China heeft een eigen maatschappij enzovoorts. Ook hier is een geheel nieuwe benadering nodig. Misschien zouden we dieper moeten nadenken over het voorstel van Michael Mann om samenlevingen te beschouwen als “veelvoudig overlappende en kruisende sociaal-ruimtelijke netwerken van [ideologische, economische, militaire en politieke] macht”. De implicatie daarvan is: “Samenlevingen zijn niet één geheel. Zij vormen geen sociale systemen (gesloten of open); zij vormen geen totaliteiten.”¹⁴

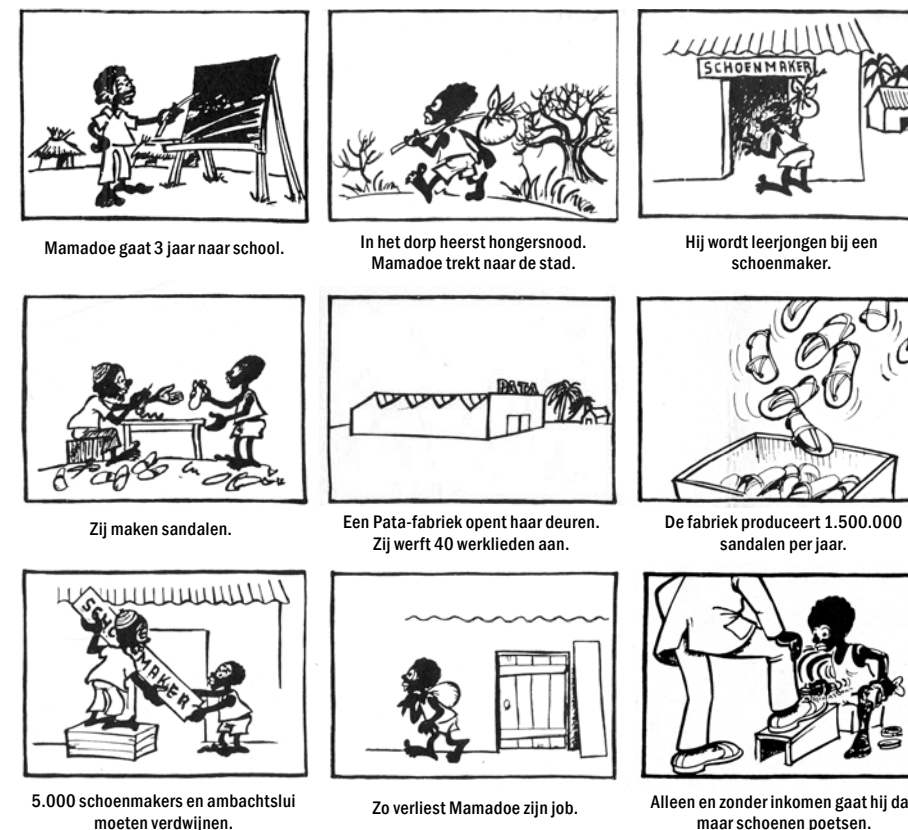
Het eurocentrisme kent drie varianten. De eerste variant is verwaarlozing: er is alleen aandacht voor een deel van de wereld; auteurs gaan er dan van uit dat de geschiedenis van ‘hun’ stuk van de wereld kan worden geschreven zonder aandacht te schenken aan de rest. Deze houding wordt goed uitgedrukt in het onderscheid tussen ‘the West’ en ‘the Rest’, waar Samuel Huntington en anderen over spreken.¹⁵ De tweede variant is het vooroordeel: auteurs hebben wel oog voor wereldwijde verbanden, maar blijven desondanks van mening dat ‘Groot-Europa’ (waartoe ook de VS, Canada en Australië behoren) aangeeft welke kant de ontwikkeling dient op te gaan. Dit eurocentrisme zien we bijvoorbeeld bij moderniseringstheoretici.¹⁶ Robert Nisbet karakteriseerde hun ontwikkelingsgedachte als volgt: “De mensheid wordt gezien als een enorme processie, waarin alle, of in elk geval heel veel, volken meelopen. [...] Natuurlijk bevindt West-Europa met zijn specifieke, historisch verworven patroon van economische, politieke, morele, en religieuze waarden zich aan kop, in de voorhoede van de processie. Alle andere volken, hoe rijk hun eigen beschaving ook moge zijn, zoals China en India, worden in zekere zin beschouwd als ‘stappen’ in een processie die hen ooit de volledige ontwikkeling van het heilige Westen zal brengen.”¹⁷

De derde variant bestaat uit empirische geloofsovertuigingen. Deze variant is het moeilijkst te doorzien en te bestrijden. Het betreft hier wetenschappelijke uitgangspunten die steeds weer door het onderzoek bevestigd lijken te zijn. Wijlen Jim Blaut constateerde: “Alle historici in deze categorie zouden met kracht ontkennen, dat zij welk eurocentrisch vooroordeel dan ook huldigen, en zeer weinigen van hen hebben in feite zulke vooroordelen. Als zij verzekeren, dat Europeanen de democratie, de wetenschap, het feodalisme, het kapitalisme, de moderne natie-staat hebben uitgevonden, dan beweren zij dat omdat ze denken dat dit allemaal feiten zijn. Eurocentrisme is derhalve een ingewikkelde zaak. We kunnen alle waarde- en vooroordelen uitbannen, en dan zitten we nog steeds met het eurocentrisme als een verzameling van empirische geloofsovertuigingen.”¹⁸

De bestrijding van de eerste twee varianten (verwaarlozing en vooroordeel) is betrekkelijk eenvoudig, maar de derde variant vormt vanwege de moeilijke zichtbaarheid een groter obstakel.



Alle kernbegrippen van de traditionele arbeid(er)s geschiedenis zijn primair gebaseerd op ervaringen in de Noord-Atlantische regio en dienen daarom kritisch te worden doorgelicht. Dit geldt om te beginnen voor het begrip 'arbeid' als zodanig. In de belangrijkste westerse talen (het Engels, Spaans, Frans, Italiaans enz.) bestaat een tweedeling tussen 'arbeid' en 'werk', waarbij arbeid in oorsprong vooral lijkt te verwijzen naar het zwoegen en ploeteren, terwijl werk eerder naar creatieve processen verwijst. Dit binaire woordenpaar – waar een filosoof als Hannah Arendt verstrekkende analytische consequenties aan heeft verbonden¹⁹ – komt echter in veel andere talen niet voor, soms is er zelfs helemaal geen woord voor arbeid of werk omdat deze begrippen abstraheren van de specifieke kenmerken van afzonderlijke arbeidsprocessen. We zullen daarom zorgvuldig moeten nagaan in hoeverre de begrippen 'arbeid' en 'werk' transcultureel bruikbaar zijn en op zijn minst zullen we hun inhoud veel preciezer moeten bepalen dan we gewoonlijk doen. Waar begint arbeid en waar houdt hij op? Hoe trekken we precies de scheidslijn tussen arbeid en werk, of is die scheidslijn minder vanzelfsprekend dan vaak wordt gemeend?



Historisch onderzoek van warenketens kan bijdragen aan een empirische en historische theorie van het arbeidersinternationalisme (affiche van Oxfam - Magasins du Monde, ca. 1985)

Ook het begrip 'arbeidersklasse' verdient een uiterst kritische doorlichting. Het ziet er naar uit dat de term in de 19e eeuw is uitgevonden om een bepaalde groep van zogenaamd respectabele loontrekkers af te bakenen van slaven en andere onvrije arbeiders, van de kleine zelfstandigen (de 'kleinburgerij') en van de outcasts, het lompenproletariaat. Om allerlei redenen, die ik nu niet uitgebreid kan toelichten, is deze afbakening onbruikbaar in het Zuiden van onze wereld. De sociale groepen die in de ogen van de *Old* en *New Labour History* qua omvang onbelangrijk zijn – de uitzonderingen die de regel bevestigen – vormen in grote delen van Azië, Afrika en Latijns-Amerika de norm. We zullen op zoek moeten naar een nieuwe begripsvorming die minder gericht is op uitsluiting dan op insluiting van afhankelijk werkende groepen. We zullen moeten inzien dat de zuivere loonarbeiders, die Marx in het middelpunt van zijn beschouwingen stelde, namelijk de arbeiders die als vrije individuen de eigenaars zijn van hun arbeidskracht en die geen andere waren dan die arbeidskracht te koop kunnen aanbieden,²⁰

slechts één manier vormen waarop in het kapitalisme menselijke arbeidskracht tot waar wordt omgevormd. Er zijn andere vormen die evenveel aandacht verdienen, zoals slavernij, contractarbeid (*indentured labour*), deelpacht enz.²¹

De noodzaak om onze theoretische en methodologische uitgangspunten te heroverwegen hoeft ons er niet van te weerhouden om ook reeds onmiddellijk empirisch onderzoek aan te pakken. Het is vermoedelijk precies andersom: juist de wisselwerking tussen conceptuele vernieuwing en verkennend onderzoek kan ons in staat stellen *Global Labour History* op te bouwen. Hoe zou zulk empirisch onderzoek eruit kunnen zien?

Ik denk dat we op verschillende niveaus activiteiten kunnen ontplooiën. Op de eerste plaats is er het niveau van de dataverzameling. Ik zie daar twee samenhangende taken. Enerzijds het verzamelen van grote hoeveelheden kwantitatieve en kwalitatieve data over onderwerpen als de structuur van de wereldarbeidersklasse, reële lonen, demografie en arbeidersbewegingen; en anderzijds de ontwikkeling van technieken die ons in staat stellen data uit verschillende historische contexten onderling te vergelijken. Ik wil hier volstaan met drie voorbeelden.

Het eerste voorbeeld: er bestaan vergevorderde plannen voor een wereldwijde database over Indiase contractarbeiders. Tussen 1834 en 1937 zijn er zo'n dertig miljoen van deze *indentured labourers* vanuit Brits-Indië naar andere delen van de wereld getrokken. Ongeveer 80 % is later weer teruggekeerd. De 'blijvers' vormen de oorsprong van Hindoestaanse gemeenschappen in Zuidoost-Azië, Latijns-Amerika, Noord-Amerika, Afrika en Europa. De database zal de gehele diaspora bestrijken, maar wel met een per regio variërende nauwkeurigheid. Voor enkele gebieden bestaan al datasets op individueel niveau (bv. Suriname), terwijl voor andere gebieden voorlopig alleen een hoger aggregatieniveau doenlijk lijkt.²²

Tweede voorbeeld: sedert 1985 heeft de Research Working Group on World Labour van Immanuel Wallersteins Braudel Center in Binghamton, USA, een database opgebouwd die is gebaseerd op de Londense *Times* (vanaf 1906) en de *New York Times* (vanaf 1870). Er is informatie verzameld over alle gevallen van arbeidersprotest in alle landen, met specificatie van het soort protest, het tijdstip, de plaats en de bedrijfstak. Al deze gegevens over de periode 1870-1985 zijn gebruikt voor verdergaande analyses. De belangrijkste resultaten zijn neergelegd in Beverly Silvers boek *Forces of Labour. Workers' Movements and Globalization since 1870* (2003). Andere onderzoekers – onder meer aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam – volgen nu dit voorbeeld.

Zulke projecten vereisen ook dat we technieken ontwikkelen waarmee gegevens uit verschillende historische en geografische contexten vergelijkbaar gemaakt kunnen worden. Een voorbeeld is het zogenaamde HISCO (Historical International Classification of Occupations)-project dat bedoeld is om een internationaal historisch informatiesysteem over beroepsaanduidingen op te zetten. Via het web maakt dit project gegevens beschikbaar over de werkzaamheden van verschillende beroepsbeoefenaren, inclusief contextinformatie en, indien voorhanden, beeldmateriaal.²³

Een tweede niveau waarop we actief kunnen worden is vanzelfsprekend dat echt

historisch onderzoek dat interacties tussen verschillende wereldregio's blootlegt en zo vragen kan beantwoorden die tot voor kort niet eens gesteld werden. Het aantal kwesties dat aan de orde kan worden gesteld is onbeperkt. Elders heb ik een lijst met ideeën hierover gepubliceerd.²⁴ Hier wil ik volstaan met één voorbeeld, namelijk wat ik zou willen noemen *global labour chains*. Dit begrip bouwt voort op een oude gedachte uit de economische theorie die in essentie teruggaat tot Adam Smith. De conservatieve Harvard-econoom Frank Taussig vatte die gedachte ooit als volgt samen: "We spreken gewoonlijk over een kleermaker als iemand die kleren maakt, over een timmerman als iemand die een tafel vervaardigt, over een schoenlapper als iemand die laarzen herstelt. Die bekende manier van spreken is, als zo vaak, onvolledig en leidt gemakkelijk tot misverstanden. De arbeid van de kleermaker voltooit alleen maar het werk dat daarvoor is verricht door een lange reeks van personen – de herder die op de schapen paste, de wolscheerder, degenen die de wol over land en zee vervoerd hebben, de kaarder en de spinster en de wever, om nog maar te zwijgen over degenen die de gereedschappen en machines voor deze arbeiders hebben gemaakt. [...] Vele arbeiders, gerangschikt in lange reeksen, werken samen om zelfs de meest eenvoudige waren te produceren."²⁵

Toen Taussig dit schreef dacht hij binnen het raamwerk van de natiestaat, de Verenigde Staten om precies te zijn. Maar inmiddels weten we allemaal dat arbeidsketens zich over de hele aardbol uitstrekken. Neem bijvoorbeeld onze spijkerbroeken. Het katoen voor de denim is misschien afkomstig van kleine boeren in Benin. Het zachtere katoen voor de binnenzakken komt mogelijk uit Pakistan. De synthetische indigo om de stof te verven werd geproduceerd in Frankfurt am Main. De knopen en ritsluiting bevatten zink dat is gewonnen door Australische mijnwerkers. De draden waarmee de broek is genaaid bestaan uit Japanse polyester. En het geheel werd geassembleerd door Tunesische textielarbeiders. Onze jeans zijn kortom het resultaat van een wereldomspannende combinatie van arbeidsprocessen.²⁶

Eén relevante vraag die bijzonder belangrijk is vanuit het oogpunt van het vakbondsinternationalisme, zou kunnen luiden hoe deze verschillende arbeidsprocessen zich tot elkaar verhouden. We zouden bijvoorbeeld de hypothese kunnen opstellen dat arbeiders die dicht bij het eind van de keten zitten er belang bij hebben dat arbeiders op lagere plekken in de keten betrekkelijk weinig betaald krijgen. Voor arbeiders in een autofabriek is het op korte termijn gunstig wanneer de lonen van staalarbeiders laag zijn, omdat de winstvoet van de autofabriek daardoor groter zal worden, en dat leidt weer tot meer bestendige banen en, misschien, hogere lonen. Met andere woorden, via het historisch onderzoek van warenketens kunnen we bijdragen aan een empirische en historische theorie van het arbeidersinternationalisme.

Dit is natuurlijk alleen maar een voorbeeld. Heel veel andere vraagstellingen zijn denkbaar.

Global Labour History zal ons niet alleen in staat stellen de transcontinentale ontwikkelingen in hun onderlinge verband te zien. Zij zal ons ook kunnen helpen bij het her-

interpreteren van het verleden van onze eigen regio. Het zal er in de komende tijd om gaan de *Old en New Labour History* op te laten gaan (*aufzuheben*) in een nieuwe benadering die de vele inzichten die we reeds verworven hebben in een grotere context plaatst. Daardoor kan ons vermogen om de wereld te begrijpen en te verklaren alleen maar toenemen. Zoals E.P. Thompson opmerkte in zijn *Poverty of Theory*: “Elke historische gebeurtenis is uniek. Maar vele gebeurtenissen, ver van elkaar verwijderd in tijd en plaats, omhullen regelmatige processen wanneer zij met elkaar in verband worden gebracht.”²⁷

Eerdere versies van dit artikel werden gepresenteerd in het Pittsburgh Labor History Seminar (1 maart 2006), aan de universiteit van Witwatersrand in Johannesburg (28 juli 2006) en in de Stiftung für Sozialgeschichte des 20. Jahrhunderts in Bremen (12 oktober 2006). In het Engels spreek ik over *Global Labour History* en niet over *World History of Labour*, maar in deze Nederlandse vertaling gebruik ik de term ‘wereldgeschiedenis’, omdat ‘globale’ geschiedenis in onze taal de associatie met oppervlakkigheid kan opwekken. Het Engelse onderscheid tussen *World History* en *Global History* kan als volgt worden samengevat: “‘World history’ is the history of the various civilizations, especially their internal dynamics, and a comparison of them, whereas ‘global history’ is the history of contacts and interactions between these civilizations.” (J. OSTERHAMMEL & N. P. PETERSSON, *Globalization. A Short History*, Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2005, p. 19).

- (1) De termen *Old en New Labour History* lijken te zijn bedacht in de Verenigde Staten omstreeks 1970. Zie TH. A. KRUEGER, *American Labour Historiography, Old and New: A Review Essay*. In: *Journal of Social History*, 4(1971), p. 277-85. Een soort codificatie van het onderscheid vond plaats met D. BRODY's artikel: *The Old Labour History and the New: In Search of an American Working Class*. In: *Labour History*, 20(winter 1979), p. 111-26.
- (2) E.J. HOBSBAWM, *Labouring Men. Studies in the History of Labour*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1964, p. 7.
- (3) RAJANI KANTA DAS, *Factory Labour in India*, Berlin/Leipzig: W. de Gruyter & Co, 1923; RAJANI KANTA DAS, *Factory Legislation in India*. With an Introduction by John R. Commons, Berlin/Leipzig: W. de Gruyter & Co, 1923; RAJANI KANTA DAS, *The Labour Movement in India*, Berlin/Leipzig: W. de Gruyter & Co, 1923.
- (4) Eerder had al een conferentie over arbeidersgeschiedenis van de Zuid-Afrikaanse History Workshop-beweging plaatsgevonden in Johannesburg (in 1977), maar dat was een tamelijk geïsoleerde gebeurtenis gebleven.
- (5) P. LINEBAUGH & M. REDIKER, *The Many-Headed Hydra: The Hidden History of the Revolutionary Atlantic*, Boston: Beacon Press, 2000, p. 274.

- (6) Thompsons kennis van India blijkt bijvoorbeeld uit zijn lezing over ‘History and Anthropology’ uit 1976, opnieuw afgedrukt in: E.P. THOMPSON, *Making History. Writings on History and Culture*, New York: The New Press, 1994, p. 200-25. Zie over Thompsons familieachtergrond B.D. PALMER, *E.P. Thompson. Objections and Oppositions*, London/New York: Verso, 1994, p. 11-51. Tom Nairn ziet in het werk van Thompson een voorbeeld van een Engelse “variety of left-nationalist popular culture”. T. NAIRN, *The Break-Up of Britain. Crisis and Neo-Nationalism*, Second Expanded Edition, London/New York: Verso, 1977, p. 303-4.
- (7) L. STEIN, *Der Sozialismus und Kommunismus des heutigen Frankreichs. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte*, Leipzig: Wigand, 1842, p. 9, 10.
- (8) W. SOMBART, *Studien zur Entwicklungsgeschichte des italienischen Proletariats*. In: *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*, 6(1893), p. 178.
- (9) W. SOMBART, *Studien zur Entwicklungsgeschichte des italienischen Proletariats*. [...], p. 178.
- (10) J. GUILLAUME, *L'Internationale*, 4 delen, Paris: Société nouvelle de librairie et d'édition, 1905-10; J. BRAUNTHAL, *Geschichte der Interna-*

tionale, 3 delen, Hannover: Dietz, 1961-71. Zie over het ‘Inter-Nationalisme’ in de arbeidersbeweging bijvoorbeeld K. CALLAHAN, ‘Performing Inter-Nationalism’ in Stuttgart in 1907: French and German Socialist Nationalism and the Political Culture of an International Socialist Congress. In: *International Review of Social History*, 45(2000), p. 51-87.

- (11) M. VAN DER LINDEN, *Global Labour History and ‘the Modern World System’: Thoughts at the Twenty-Fifth Anniversary of the Fernand Braudel Center*. In: *International Review of Social History*, 46(2001), p. 423-59; M. VAN DER LINDEN, *The ‘Globalization’ of Labour and Working Class History and its Consequences*. In: *International Labour and Working Class History*, 65(spring 2004), p. 136-56.
- (12) Dat het met betrekkelijk geringe financiële middelen toch mogelijk is om een goed archief op te bouwen laat het voorbeeld van het V.V. Giri National Labour Institute in Noida (India) zien. Zie www.indialabourarchives.org
- (13) Dit wil natuurlijk niet zeggen dat zij met elkaar geïdentificeerd werden. Veeleer golden zij vaak als tegenpolen, zoals in Duitsland sedert omstreeks 1848, toen het begrip *Gesellschaft* (samenleving) vaak gebruikt werd om zich tegen de staat te keren.
- (14) M. MANN, *The Sources of Social Power*, Deel I, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, p. 1-2.
- (15) De uitvinder lijkt de Singaporese diplomaat KISHORE MAHBUBANI te zijn geweest. Zie zijn artikel *The West and the Rest*. In: *The National Interest*, (summer 1992), p. 3-13.
- (16) L. BINDER, *The Natural History of Modernization Theory*. In: *Comparative Studies in Society and History*, 28(January 1986)1, p. 3-33. Natuurlijk geldt deze opmerking ook voor de hoofdstroom van het marxisme, die eveneens een moderniseringstheorie vertegenwoordigt.
- (17) R. NISBET, *Ethnocentrism and the Comparative Method*. In: A.R. DESAI (ed.), *Essays on Modernization of Underdeveloped Societies*, Bombay: Thacker & Co, 1971, Deel I, p. 101. Nisbet heeft er ook op gewezen dat het eurocentrisme (dat toen nog etnocentrisme werd genoemd) blijkt uit het gebruik van de biologische metafoor van groei en ontwikkeling: samenlevingen zijn als planten, zij ontstaan uit een zaad en ontwikkelen zich vervolgens tot volwassen organismen. Deze groeietafoor gaat gepaard met minstens vijf verdere veronderstellingen: “This meant, in the

first place, that change is normally continuous. That is, each identifiable condition of a thing, be it a tree, a man, or a culture, is to be understood as having grown out of a preceding condition of that same thing. Second, large changes are to be understood as the cumulative, as well as incremental consequence of a host of small changes. Third, social change is characterized by differentiation. Precisely as the seed or fertilized germ cell is marked by differentiation and variegation of function and form in its history, so is the human culture or institution similarly marked by this kind of manifestation over time. Fourth, change of a developmental sort is regarded as caused for the most part by some persisting, uniform property or set of properties. From the doctrine of uniformity came the belief that social conflict, cooperation, geographic location, race, or any of the other alleged causes so richly strewn across the pages of social history, is the prime and continuing cause of all development. Fifth, it is clear that in all of these theories of social development a kind of teleology is present. Always there is some ‘end’ in view.” Dit ‘einde’ wordt opgevat “in purely Western terms” (p. 100).

- (18) J. BLAUT, *The Colonizer's Model of the World*, New York: The Guilford Press, 1993, p. 9.
- (19) H. ARENDT, *The Human Condition*, Chicago: The University of Chicago Press, 1958. Nederlandse vertaling: *De mens: bestaan en bestemming*, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1968.
- (20) K. MARX, *Capital*, Deel I, Harmondsworth: Penguin, 1976, p. 272.
- (21) M. VAN DER LINDEN, *Conceptualising the World Working Class*. In: S. BHATTACHARYA & J. LUCASSEN (eds.), *Workers in the Informal Sector. Studies in Labour History 1800-2000*, New Delhi: Macmillan India, 2005, p. 21-44.
- (22) www.nationaalarchief.nl/suriname is een bouwsteen van dit project.
- (23) <http://historyofwork.iisg.nl>
- (24) M. VAN DER LINDEN, *The ‘Globalization’ of Labour and Working Class History* [...].
- (25) F.W. TAUSSIG, *Principles of Economics*, vol. I, New York: Macmillan, 1921, p. 15.
- (26) F. ABRAMS & J. ASTILL, *Story of the Blues*. In: *The Guardian Europe*, 29/05/2001.
- (27) E.P. THOMPSON, *The Poverty of Theory and Other Essays*, London: The Merlin Press, 1978, p. 84.

Brigitte De Mulder,
Amsab-ISG

Amsab à la Carte!

Tentoonstelling prentbriefkaarten,
Amsab-museum,
1 oktober 2007-28 maart 2008

De prentbriefkaart heeft een vrij jonge geschiedenis. In 1869 circuleerden de eerste briefkaarten in Oostenrijk en Duitsland, België volgde in 1871. In 1878 werd internationaal het formaat 140 mm bij 90 mm aangenomen, na 1930 werd de standaard 148 mm bij 105 mm. Tot 1906 was de achterkant uitsluitend bestemd voor het adres van de bestemming. De afzender schreef zijn boodschap op de voorzijde, naast of rondom de afbeelding. Later deelde men de achterzijde in twee delen, één voor de adressering en één voor het bericht. Vanaf dan nam de illustratie de volledige voorzijde in beslag. Vrij snel kende de prentbriefkaart als communicatiemiddel een gigantisch succes, want zowat iedereen kon nu heel eenvoudig aan een goedkoop tarief corresponderen. Merkwaardig is wel dat pas sinds 1963 elk huis verplicht een brievenbus moest hebben.

De populaire prentkaart werd de basis van een bloeiende industrie. De erkenning van het betaald verlof (1936) stimuleerde het volkstoerisme en ging hand in hand met het versturen van kaartjes om te laten zien waar men geweest was. Tussen de jaren 30 en 70 was het romantische kartelrandje in de mode, net zoals we dat bij foto's gekend hebben.

Het belang van al deze prentkaarten ligt vooral in hun documentaire waarde. De oudste prentbriefkaarten in Amsab-ISG dateren van het begin van de 20e eeuw, pareltjes met beelden van het sociale en politieke leven. Sommige kaarten zijn 'gelopen', wat betekent dat ze beschreven en verstuurd werden, andere zijn 'ongelopen'.

De tentoonstelling is thematisch opgebouwd rond onderwerpen als verkiezingen, volkshuizen, huisarbeid, arbeiderstoerisme, de Wereldtentoonstelling in Gent van 1913, tot en met de (nieuwe) sociale bewegingen... In deze tijden van e-mail en sms laten wij in onze kaarten kijken met een tentoonstelling die tot de verBEELDing spreekt!

Amsab à la Carte!

Amsab-museum, Bagattenstraat 174, Gent

1 oktober 2007-28 maart 2008 maandag-vrijdag: 10-17 uur

Toegang gratis

Info: [W] www.amsab.be [E] brigitte.demulder@amsab.be [T] 09 224 00 79





Vorige pagina:
Prentbriefkaart met een tekening van GAL voor gelijke politieke en sociale rechten voor migranten

GAL is het passende pseudoniem van tekenaar en cartoonist Gerard Alsteens, een 'journalist met tekenpen'. Hij is het best bekend van zijn wekelijkse politieke cartoon in *Knack*. GAL werd veelvuldig gelauwerd, niet alleen voor de kwaliteit van zijn werk, maar ook voor zijn niet aflatend engagement.

Boven:
Prentbriefkaart met Ons Huis, Gent, poststempel 31 maart 1904

De Vrijdagmarkt is al sinds de Middeleeuwen het kloppend hart van Gent. Elk bewind liet hier sporen na (symbolen of monumenten). Rond 1900 besloot de socialistische beweging er een waarachtig 'paleis' te bouwen. Ons Huis werd het epicentrum van het Gentse socialisme. Tot op vandaag zijn de loketten van Bond Moyson en de kantoren van het ABVV er gehuisvest.



'Gerecycleerde' prentbriefkaart, eerst uitgegeven voor de wetgevende verkiezingen van 20 november 1921, opnieuw gebruikt voor deze van 5 april 1925

Naar aanleiding van de verkiezingen werden als propaganda vaak postkaarten met portretfoto's van de verschillende kandidaten verspreid. Deze kieskaarten waren vooral bedoeld om de kandidaten aan het publiek voor te stellen zonder daarbij dieper in te gaan op de politieke standpunten van de partij.



Boven:
Prentbriefkaart uitgegeven
n.a.v. het internationale Rode
Valkenkamp in Oostenrijk,
poststempel 22 augustus 1950

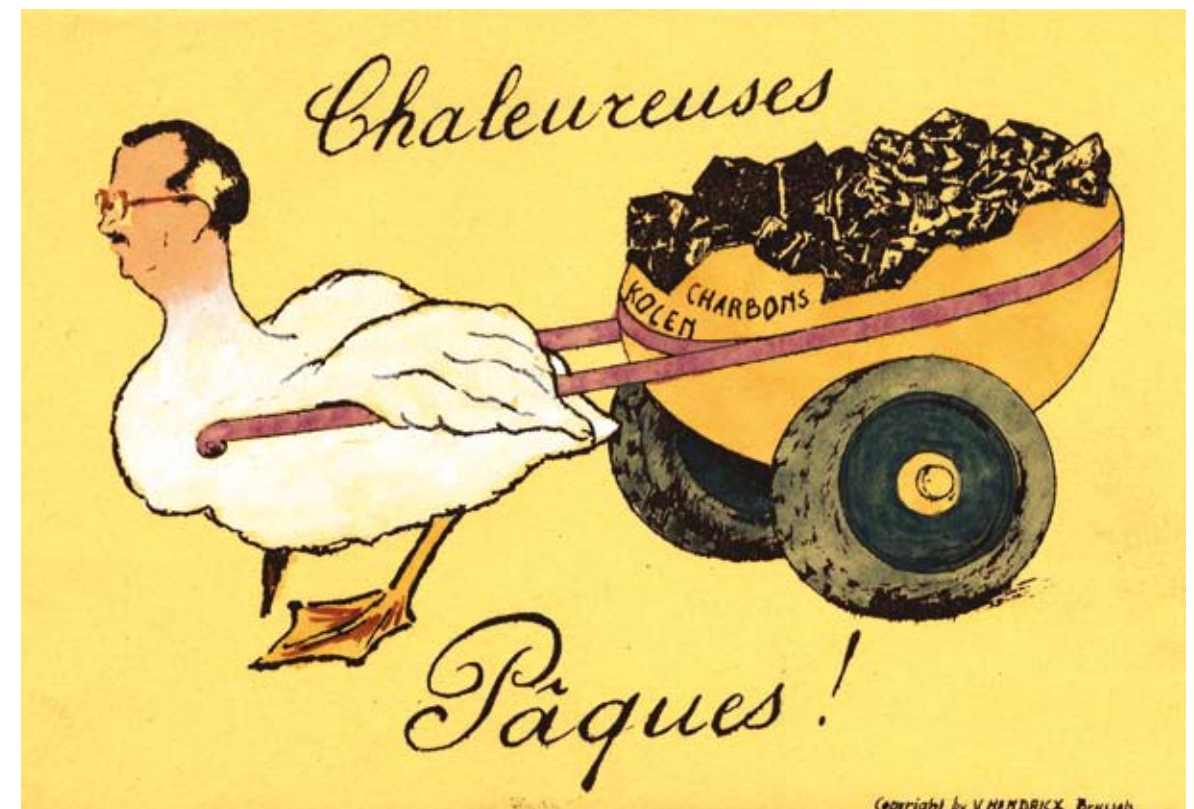
In 1924 werd de Socialistische Jonge Wachten omgevormd tot het Arbeidersjeugdverbond dat jongeren boven de 16 jaar groepeerde. In 1929 werd de Rode Valken gesticht, die zich richtte tot kinderen jonger dan 16 jaar. Vanaf 1929 vormden de Jonge Wachten en de Rode Valken samen de Arbeidersjeugdcentrale (AJC). De AJC had tot doel de arbeidersjeugd op te voeden en te ontwikkelen. Het socialistisch cultuurideaal werd gerealiseerd via traditionele omgangsvormen, zonder drank en tabak, en met lichaamsbeweging, volksdans, muziek en lekenspel. In 1937 werden alle socialistische jongerengroepen verenigd in de Socialistische Arbeidersjeugd Vlaanderen.

Rechterpagina boven:
Prentbriefkaart uitgegeven naar
aanleiding van de Koningskwestie,
1950

De Koningskwestie is de benaming voor het politieke conflict dat zich in België afspeelde tussen 1945 en 1950, over de terugkeer op de troon van koning Leopold III. De koning weigerde na de inval van nazi-Duitsland de Belgische regering-Pierlot-Spaak naar het buitenland te volgen en van daaruit aan de zijde van de geallieerden de strijd voort te zetten. Toen de koning in juni 1945 wilde terugkeren, belandde België op de rand van een burgeroorlog. Leopold III deed uiteindelijk troonsafstand ten voordele van Boudewijn I die de eed aflegde op 11 augustus 1950.

Rechterpagina onder:
Prentbriefkaart met een karikatuur
van Achille Van Acker, naar
aanleiding van de Kolenslag,
periode 1947-1951
(ontwerp V. Hendricx)

Na WO II, in mei 1945, was het economisch leven zwaar ontwricht. Onder leiding van eerste minister Achille Van Acker werd een reeks succesvolle maatregelen genomen om het herstel ervan te verzekeren. Een nationaal economisch herstel was pas mogelijk als de kolenproductie, dé basisindustrie, terug op peil werd gebracht. Daarvoor lanceerde de regering met Van Acker als boegbeeld in 1945 de zogenaamde Kolenslag.





Linkerpagina:
Prentbriefkaart uitgegeven n.a.v.
1 mei 1957

De jaren 50 stonden internationaal in het teken van de Koude Oorlog en de wapenwedloop tussen de VS en de USSR. De socialistische beweging zette naar aanleiding van het Feest van de Arbeid in 1957 haar standpunt over een eventuele atoomoorlog nog eens in de verf.

Boven:
Prentbriefkaart met De Blekkaard, een vakantiecentrum voor sociaal toerisme in Klemskerke aan Zee

Het complex Torenghof, gelegen in de bossen tussen De Haan en Bredene, werd kort na WO I opgericht. Na WO II werd het uitgebreid met diverse blokken. Eén daarvan was het paviljoen dat op de wereldtentoonstelling Expo 58 had gestaan en ontworpen was door architect J. Haegebaert. Tot in 1984 was het centrum Torenghof-Blekkaard een goedkoop vakantieoord vervullen, nadien werd het verkocht en verder uitgebouwd tot het subtropische vakantiepark Atlantis.



Eddie Van Haverbeke,
secretaris-generaal en
medestichter van de
Vlaamse Vereniging
voor Familiekunde

De kleine historie van de socialistische militant August Roets (1853 - 1931) alias Ruuje Gust. Familiekunde in Amsab-ISG

Als gedreven genealoog wil ik vooral benadrukken dat de gewone man ook een familiegeschiedenis heeft, weliswaar niet zo eenvoudig te vinden, maar zeker de moeite waard om er aandacht aan te besteden. Uiteraard was ik ook gemotiveerd door het feit dat het hier om de geschiedenis van mijn overgrootvader gaat.

Als medestichter van de Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, de grootste genealogische vereniging in het land, zet ik me reeds meer dan veertig jaar in om de aspirant-zoekers te overtuigen zich niet te beperken tot een dorre stamboom, maar te opteren voor een echte familiegeschiedenis. Ik verwijs in deze bijdrage dan ook naar een aantal bronnen en archiefinstellingen waar men iets meer kan vinden dan data en namen. Heeft men rode voorouders, ook kleine militanten, dan is Amsab-ISG the place to be.

In 1954 begon ik mijn onderzoek naar de stamboom van mijn voorouders. Ik beperkte mij toen, zoals veel beginnende zoekers, tot de familienamen en data van geboorte, huwelijk en overlijden van mijn voorouders. Met de jaren groeide mijn kennis en belangstelling, maar werd ik ook geconfronteerd met het feit dat het opzoeken van een echte familiegeschiedenis heel wat moeilijker was bij de gewone man dan bij de meer gefortuneerde voorouders. Zo herinner ik me nog goed de denigrerende opmerking van een Gentse nobiljon, die zei: *“Mais mon ami, les familles pauvres n'ont pas d'histoire.”*

Het stamboom- of genealogisch onderzoek was lange tijd het privéterrein van een bepaalde klasse. Em. prof. dr. Herman Balthazar merkte dit zeer terecht op toen hij schreef: *“Elke aristocratische familie bewaart met zorg het familiearchief. Het is een illustratie van een diep gewortelde behoefte: het eigen verleden kan een wapen zijn in de strijd om de bestendiging van macht en aanzien.”*¹

Familiefoto, vermoedelijk ter gelegenheid van de zilveren bruiloft van August Roets en Stefanie Salverus in 1898. V.l.n.r.: 1e rij: Paulina Roets, August Roets, Stefanie Salverus, Marie Roets; 2e rij: Louis Roets, Edmond Roets, Karel Roets, Constant Roets, Florence Roets (collectie Eddie Van Haverbeke)

Maar laten we realistisch zijn, conventionele bronnen zoals akten van burgerlijke stand, bevolkings- of parochieregisters, zijn voor iedere stand evenwaardig, maar men heeft bij de gewone man heel wat minder kans om boedelbeschrijvingen, successieaangiften en notariële akten te vinden. Ik citeer hier nogmaals Balthazar: *“Iedereen heeft een historisch verleden, maar niet iedereen vecht om zijn verleden op dezelfde wijze.”*²

Het antwoord op deze uitdaging werd mijn boek over mijn rode voorouders³, een poging om een bijdrage te leveren aan wat wijlen prof. Jan Dhondt omschreef als ‘de strijd om het verleden’. Ondertussen zijn we 2007 en heb ik tijd en hulp gehad om de familiegeschiedenis van mijn overgrootvader August Roets verder uit te diepen. Ik hoop daarmee andere mensen ertoe aan te zetten de moed niet te vlug op te geven bij hun onderzoek.

Een goede stap in die richting is de kennis en de raadpleging van de bestaande archiefinventarissen. Hiermee bedoel ik niet enkel deze van de traditionele instellingen zoals de rijks- en stadsarchieven, maar wel de erkende private archief- en documentatiecentra, zoals Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis. Ook daar, en daar vooral, vindt men de informatie en de geschiedenis van deze voorouders die ooit een rol hebben gespeeld, hoe klein ook, in ‘de ontvoogding van de arbeidersklasse’.

De grootouders van August Roets

De grootouders van August Roets waren afkomstig van Merendree, een landelijke gemeente in het zuiden van het Meetjesland, aan de kruising van het kanaal Gent-Brugge en het Schipdonkkanaal, op ongeveer 12 km van Gent. Zijn grootvader was Joannes-Baptist Roets, wever, geboren te Merendree op 10 november 1792, als zoon van Carolus Franciscus Roets, landman en wever, en van Maria Jacoba D’Haemers. Joannes-Baptist huwde te Merendree op 31 oktober 1821 met Monica Van Maldegem, spinster, geboren te Merendree op 3 december 1793, als dochter van Petrus Franciscus Van Maldegem, wever, en van Petronilla Van de Vijvere.

Uit het huwelijk van Joannes Roets en Monica Van Maldegem heb ik zeven kinderen teruggevonden, allen geboren te Merendree, maar gehuwd te Gent, met uitzondering van Marie-Thérèse Roets die huwde te Roubaix met de Gentenaar Petrus D’Hossche. De kinderen in chronologische volgorde: Jean-Baptist Roets, dagloner, geboren te Merendree op 8 maart 1819, een voorkind wettig erkend op 16 maart 1826. Petrus Roets, wever, geboren te Merendree op 16 juni 1822. Petrus week met zijn gezin uit naar Roubaix in 1858. Rosalie Roets, fabriekswerkster, geboren te Merendree op 1 november 1824. Bernard Roets, wever, geboren te Merendree op 3 februari 1827. Hij was de vader van August Roets, waarover deze bijdrage gaat. Caroline Roets, speldenwerkster, geboren te Merendree op 28 september 1834. Marie-Thérèse Roets, geboren te Merendree op 22 december 1835 en ten slotte Philomène Roets, geboren te Merendree op 20 juni 1840.

Het gezin verhuisde naar Gent op 17 juli 1845, waar we het terugvinden in Rooigem 277, in de Allée Soudan. Rooigem was het westelijke stadsgedeelte, buiten de Brugse Poort en de Bourgoyen, ten noordwesten van de toenmalige Brugsesteenweg. De straten en woonkernen extra muros hadden in 1845 nog geen naam, het nummer 277 verwijst vermoedelijk naar het kadastrummer. De Allée Soudan was wellicht een steeg(je) met huizen van de eigenaar J. Soudan, een bouwmeester uit die tijd.

Bij het nalezen van de huwelijksakte bleek dat enkel Petrus Franciscus Van Maldegem, de vader van de bruid, kon schrijven. Het bruidspaar zelf verklaarde *“niet te kunnen schrijven noch te naemteikenen”*.⁴

Terwijl de familie Roets in de 17e eeuw nog tot de middenklasse kon gerekend worden⁵, was ze eind 1700 - begin 1800 volkomen verpauperd en zelfs analfabeet. Men kan dus gerust stellen dat ze naar Gent uitweek om den brode.

In Merendree waren er begin 19e eeuw nog 2397 inwoners die als landbouwers of als thuiswevers hun brood verdienden. In 1767 waren er nog 241 weefgetouwen actief.⁶ De slechte economische toestand in België na de onafhankelijkheid in 1830 had al een nefaste invloed op de werkgelegenheid, maar de opkomende mechanisatie in het naburige Gent bracht de vele thuiswevers en spinners uit de regio tot echte miserie en hongersnood.

De datum van de uittocht van de familie naar Gent, 17 juli 1845, laat niet veel goeds vermoeden. De toestand te Gent was even ellendig als overal in Vlaanderen. Het was het jaar van de grote hongersnood, het jaar waarin de aardappeloorlog mislukte. In 1846 was het de graanoogst die mislukte. Een en ander had enorme prijsstijgingen tot gevolg. Avanti beschreef deze toestand als volgt: *“Van 20n maart tot 7 augustus 1846 werden aan 9953 huisgezinnen 872.612 kosteloze broodkaarten gegeven; de tarwe werd aan verminderde prijs verkocht. Niets kon echter verhinderen dat de bevolking op zeker ogenblik tot gewelddaden oversloeg en gedurende twee dagen een aantal bakkerijen plunderde. De voedingskrisis en de aardappelziekte, hadden ook het ontstaan der typhuskoorts tot gevolg; in 1847 overtrof het getal overlijdens dat der geboorten; op eene bevolking van 105.155 inwoners, ontvingen 33.616 personen, dus bijna een derde, steun van het Bureel van Weldadigheid.”*⁷

Voorts hadden de Februarirevolutie van 1848 en het uitroepen van de Republiek in Frankrijk een nefaste invloed op de economie en de tewerkstelling.

Joannes-Baptist Roets overleed op 15 augustus 1850, vijf jaar na zijn aankomst in Gent. Op 29 april 1852 verhuisde zijn dochter Rosalie, samen met haar echtgenoot Pierre Lievin Breusegem en hun kinderen naar de Leiekaai 39. Op 6 juli 1852 ging Monica Van Maldegem, de weduwe van Joannes-Baptist Roets, met haar kinderen Petrus, Bernard, Caroline en Marie-Thérèse, bij hen inwonen. Monica Van Maldegem overleed aan een ‘geraaktheid’⁸ op 31 augustus 1870.

(Volgende pagina) August Roets en Stefanie Salverus, ca. 1898 en in 1922 (collectie Eddie Van Haverbeke)



De ouders van August Roets

Bernard Roets werd geboren te Merendree op 3 februari 1827 en overleed te Gent op 5 mei 1857. Hij huwde te Gent op 14 september 1853 met Blondina De Pauw, fabrieks-werkster, geboren te Gent op 14 februari 1821 en overleden te Gent op 26 december 1891.⁹

Een belangrijk gegeven uit zijn korte leven vond ik terug in een verslag van de hulde aan zijn zoon August Roets door Jozef De Graeve.¹⁰ De Graeve zei dat: *“Gust Roets vader was onder de stichters der eerste Broederlijke Wevers.”*¹¹ Archiefbronnen daaromtrent ontbreken, ik kon wel een aantal gedrukte bronnen¹² raadplegen die me min of meer een beeld geven van de stichting van de Broederlijke Maatschappij der Wevers. Het eerste reglement ervan werd opgesteld en verspreid op duizend exemplaren op 4 maart 1857¹³, dat was twee maanden voor het overlijden van Bernard Roets, wat dus niet uitsluit dat hij een van de medestichters, bestuurders of leden was. Jozef De Graeve verklaarde voorts over Bernard Roets: *“Hij won 14 fr. per week als alles goed ging, maar werkte alle werkdagen van 5 tot 12 en van 1 tot 10 uren en moest 's Zondags in de fabriek gaan kuischen.”* Dat zou 16 uur per dag betekenen. In *Avanti*¹⁴ is er wel eens sprake van 15 uur per dag, maar 16 uur lijkt me toch heel veel, alhoewel in sommige fabrieken de werkdag tot 10 uur 's avonds werd verlengd.

August Roets

August Roets, de enige zoon van Bernard en Blondina De Pauw, werd geboren in de woning aan de Leiekaai te Gent op 22 december 1853.¹⁵ Getuigen bij de geboorteaan-gifte waren August Fonteyne, wever, en Petrus Boone, dagloner. De ambtenaar van de Burgerlijke Stand verklaarde dat de vader en de twee getuigen de akte niet konden ondertekenen, *“zijnde ongeleerd”*. August was drie en een half jaar toen zijn vader overleed. Zijn moeder huwde opnieuw op 5 januari 1859 met Carolus Petrus Philippart, fabriekswerker.

Van de jeugdjaren van August Roets is weinig geweten. Ik veronderstel dat hij lager onderwijs volgde, vermits hij kon lezen en schrijven. Volgens De Graeve moest August vroeg naar de fabriek en was hij op twaalfjarige leeftijd, dus in 1865-1866, reeds aangesloten bij de Broederlijke Wevers. Volgens dezelfde bron was hij in 1931 al 65 jaar lid van zijn syndicaat.

Na de breuk tussen de gematigde en de meer radicale en vrijzinnige vleugel, werd een nieuwe bond gesticht met de naam Weversmaatschappij Vooruit, onder voorzitterschap van Karel De Boos. Idealist als hij was, sloot August zich hierbij aan. In de nagelaten papieren van August (of Gust zoals iedereen hem noemde) vond ik een aantal kaarten met nieuwjaarswensen¹⁶ van de weversmaatschappijen, onder meer een van 1869 en van 1871 van de Maatschappij Vooruit en vanaf 1877 met de tekst *“Ter herinnering aan de verbroedering der beide weversmaatschappijen van Gent op 17 januari 1876.”* Vanaf deze datum waren de nieuwjaarswensen steeds vanwege de Broe-



Nieuwjaarskaart van de Maatschappij Vooruit, 1869 (collectie Eddie Van Haverbeke)

derlijke Maatschappij der Wevers. Pol De Wachter (1845-1919) die vanaf 1874 voorzitter was van de wevers der Maatschappij Vooruit, was er in 1876 inderdaad in geslaagd de twee maatschappijen te herenigen. Het was in de periode van de Weversmaatschappij Vooruit dat Gust in contact kwam met Edmond Van Beveren, Pol De Wachter, Karel De Boos, Paul Verbauwen en zelfs met de latere dissident Pol De Witte. Wellicht was het daar dat zijn progressieve, radicale ingesteldheid vorm kreeg. Gust werd later ook lid van het bestuur van de herenigde maatschappij.

Hij was nog geen 20 jaar toen hij op 21 mei 1873 huwde met Stefania Antonia Salverus, spinster, dochter van Franciscus en Paulina De Jaeger.¹⁷ Getuigen waren Albert Wijnants, koopman, oom van moederszijde van de bruidegom, Joannes de Rudder, spinner, Carolus De Rudder, spinner, beiden ooms aan moederszijde van de bruid en Eduardus Deguchteneere, herbergier, geen familie. Belangrijk in deze akte is dat ze ondertekend is door August Roets, wat inhoudt dat hij kon schrijven. Zijn echtgenote kon niet ondertekenen *“wegens ongeleerdheid”*.

N. Roets August N. 36

	Juli	August	September	October	November	December	Januari
Zondag	1	2	3	4	5	6	7
Maandag	1	2	3	4	5	6	7
Dinsdag	1	2	3	4	5	6	7
Woensdag	1	2	3	4	5	6	7
Donderdag	1	2	3	4	5	6	7
Vrijdag	1	2	3	4	5	6	7
Zaterdag	1	2	3	4	5	6	7
Totaal	76						

$76 \times 6 \div 34 = 13 \text{ Kaarten}$

N. Roets August N. 36

	Juli	August	September	October	November	December	Januari
Zondag	1	2	3	4	5	6	7
Maandag	1	2	3	4	5	6	7
Dinsdag	1	2	3	4	5	6	7
Woensdag	1	2	3	4	5	6	7
Donderdag	1	2	3	4	5	6	7
Vrijdag	1	2	3	4	5	6	7
Zaterdag	1	2	3	4	5	6	7
Totaal	195						

$195 \times 8 \div 34 = 45 \text{ Kaarten}$

Broodkaart van August Roets, 1881 (collectie Eddie Van Haverbeke)

Tot zijn huwelijk woonde hij bij zijn moeder en stiefvader aan de Leiekaai. Eens gehuwd ging het jonge paar inwonen bij de ouders van Stefanie aan de Groendreef. Daar werd ook hun eerste kind geboren op 17 september 1873, mijn grootmoeder Paulina. Mijn overgrootmoeder was vijf maanden zwanger bij haar huwelijk, vandaar de minderjarige bruidegom. Misschien er toch ook even aan herinneren dat men in deze jaren opnieuw te kampen had met een aanhoudende depressie die bijna tot het einde van de eeuw zou duren. In 1877 werd de Maatschappij Vooruit onder het voorzitterschap van Karel De Boos erkend als sectie van de Internationale. Gust had het lidnummer 148. Van familieleden weet ik dat hij zijn lidkaart 'met een heilige eerbied' aan iedereen toonde die erom vroeg.

In het jaar 1877 duikt zijn naam op in het verslagboek van de Gentse sectie van de Vlaamse Socialistische Partij¹⁸ als vrijwilliger voor het ronddragen van *De Werker*: "Deze Sectie was buitengewoon actief en zij was de leuze van Wilhelm Liebknecht 'Tot aanval en verdediging' indachtig. Overal waar ze hoorde dat het socialisme werd aangevallen trok ze er in groep heen om met of zonder toelating in tegenspraak of terechtwijzing zich te laten horen. Dat gebeurde in St.-Barbe, in het Lakenmeterhuis, in de Nijverheid- en Wetenschappen enz."¹⁹

Gust Roets speelde ook een rol in alle organisaties van het opkomende socialisme. De toenmalige Maatschappij Vrije Bakkers, gestart in de kelders van het estaminet

van Paul Verbauwen, was vrij succesvol, maar volgens de meer radicale vleugel was ze te burgerlijk aan het worden. De maatschappij splitste in november van 1880: de stichtende groep bleef bestaan onder de naam Vrije Bakkers, de andere groep verhuisde naar de herberg Zacheus aan de Sint-Gillisstraat en nam de naam van de weversmaatschappij, Vooruit, over.²⁰

"Gust Roets hielp in de weversvereniging samen met Cieske Van Gysegheem, Louis De Meyer, Louis Marlier en Karel Hendrickx, de 2000,-Fr te stemmen voor de oprichting van de maatschappij Vooruit. Zij gebruikten het argument dat de oprichting der maatschappij zou meehelpen de vakbond te versterken. Zij zagen klaar als eenvoudige wevers."²¹

Op 1 augustus 1880 werd buiten de Brugse Poort de Samenwerkende Broodmaatschappij De Vooruitziende Bakkers opgericht. Eind december had ze reeds 203 leden en had ze 47.751 broden verkocht.²² Uit een vraaggesprek met zijn twee kleindochters, Jeanne Roets (1914-2003) en Mariette Vanschoutte (*1916) blijkt dat Gust medestichter was van deze broodmaatschappij. In zijn nagelaten papieren vond ik de broodkaarten terug van de jaren 1880-1881 en 1881-1882, uitgeschreven op zijn naam.

In deze jaren was Gust uitermate actief. Zijn naam staat ook in het ledenboek van de Socialistische Vrijdenkersbond²³, ingeschreven sinds 5 oktober 1881. Later, op 30 maart 1891, liet hij ook zijn zeven kinderen inschrijven. Het was in de herberg Den Duitsch²⁴ dat de eerste Socialistische Vrijdenkersbond werd gesticht. "Jan Foekaert schreef de leden in en Gust Roets haalde het lidgeld op, gelijk hij ook een tijdlang bode der wevers is geweest, al posten van opoffering in die pioniersjaren."²⁵ Hetzelfde archief bevat ook het verslagboek van de vrijdenkersbond, waarin te lezen staat dat Gust geen gemakkelijk noch meegaand lid was. Tijdens de vergadering van 18 maart 1887 reageert hij tegen het voorstel om "den inleg te verhogen" [...] "gezien het meerendeels leden zijn die misschien in 3 of 4 – 5 vereenigingen, het is nu al in al de vereenigingen opgeslagen zolang de werkstaeking duurt, en het is voor ons op een week misschien al bij velen 0,20 of 0,25 centiem". Tijdens de algemene vergadering van 8 mei 1887 uitte Gust zijn ongenoegen over het gebrek aan belangstelling bij de voordrachten over vrijdenkerij als volgt: "Dat juist de mannen die hier zouden moeten zijn hier niet te zien zijn zooals de leiders der Partij."

Op 14 juni 1931 werd Gust als medestichter van de vrijdenkersbond gehuldigd in de Boekerijzaal van Ons Huis.²⁶ Richard Clerebaut (1874-1939) organiseerde de hulde en Frans Bundervoet sprak de gelegenheidsrede uit. Gust Roets kreeg een borstbeeld van Francisco Ferrer.²⁷ Niettegenstaande navraag bij mijn familieleden, is het beeld tot op vandaag spoorloos.

Bij de geboorte van zijn vierde kind, Edmond Alfred, op 27 november 1881, wordt in de geboorteakte nog vermeld dat Gust wever was. Zijn echtgenote Stefanie staat vermeld als spinster, woonachtig aan de Brugsesteenweg.

Het huisgezin Roets-Salverus had eigenlijk vijf kinderen, maar het derde kind, Jan, was jong gestorven. Vermits Stefanie in die tijd nog ging werken, zorgde haar moeder

voor de kinderen, wat geen probleem stelde, want ze woonden samen. Over die tijd vertelde haar kleindochter Jeanne Roets: *“Stefanie werkte na de geboorte van haar vierde kind. Haar jonge kinderen werden haar naar het werk gebracht tijdens de schafttijd om ze te zogen.”* Het was ook in die jaren dat Gust werkloos werd, een financiële ramp. Zwarte armoede was toen schering en inslag. Hij kon dan ook maar met moeite de eindjes aan elkaar knopen en aanvaardde een werk als nachtwaker. In dezelfde periode opende zijn echtgenote een buurtwinkeltje in de Olijfstraat 22. Ik herinner me bijzonder goed de verhalen van zijn oudste dochter, mijn grootmoeder Paulina (1873-1950), die met een zekere fierheid vertelde dat haar moeder, ondanks het feit dat ze ongeletterd was, alles goed kon bijhouden. De rekeningen van de klanten die ‘op de plak’ kwamen kopen, werden bijgehouden door middel van krijtstreepjes op een lei.

Een verrassende anekdote vond ik in het verslag over de hulde aan Gust Roets door Jozef De Graeve: *“Toen zij, [het echtpaar Roets-Salverus] een jongen hadden [het betreft hier hun oudste zoon Karel] die op ouderdom gekomen was om zijn Eerste Communie te doen, besloten zij dat hij ze niet zou doen als de andere kinderen. Ze trokken met hem naar ‘t lokaal der Garenplaats, waarvan de conciërge juist met haren eerste communicant weg was. Ze zaten er dus als verloren, elk met een glazeken goedkope wijn. Toen kwam Foekaert binnen, hij vroeg ‘wel, wat is dat?’. De vrouw van Gust Roets antwoordde: ‘Zie Foekaert, onze jongen doet zijn communie niet, maar we zijn met hem naar hier gekomen om hem in te wijden in de strijd.’ Foekaert was daarmee ingenomen en gaf den eerste soc[ialistische] communicant een cadeautje, een portemonneetje met een halffranksken erin. E. Van Beveren, die later ook binnen kwam, vond de gedachte van de vrouw van Gust Roets een schone gedachte en vond dat men in ‘t lokaal elk jaar plechtige feesten moest inrichten voor de socialistische eerste communie. Dit is later ook gebeurd gedurende enkele jaren en het waren stemmige socialistische feesten.”*²⁸ De voorlopers van de huidige vrijzinnige lentefeesten...

Op zondag 31 augustus 1884 verscheen het eerste nummer van het socialistische dagblad *Vooruit*. Het werd gedrukt op 15.000 exemplaren, kostte 2 centiemen en verscheen vijfmaal per week. Het eerste nummer heeft Gust al die jaren bewaard, zijn kleindochter Jeanne vond het in zijn nagelaten papieren terug.

Van familieleden weet ik dat Gust achtereenvolgens gewerkt heeft in de Grote Lys, de Kleine Lys en in de Grasfabriek.²⁹ Over die laatste periode vertelt De Graeve: *“Men noemde Gust ‘Gust den roode’. Toen hij in de Grasfabriek arbeidde waren de werklieden in dien tijd van tyrannie en willekeur der patroons, zoo bang, door de zwakheid der werkersorganisaties, dat zij niet met hem over de fabriekskoer durfden gaan uit vreeze zich met de ‘rooden’ te compromiteeren. Gust zelf was niet bang. Hij was een zeer oplettend werkman. Men kon hem nooit een boete opleggen. Voor zijn propaganda werd hij wel eens naar het bureel der fabriek geroepen, maar hij wist zich steeds goed uit de slag te trekken. Van zijn luttel inkomen wist hij toch nog enkele centen uit te sparen om een aantal nummers van het blad *De Werker* te kopen en die onder zijn werkbroeders te verspreiden, die het toen over*

*het algemeen zoo bang aannamen en wegstoppen als nu nog sommige buitenlieden. Het was ook hij die het blad nu en dan over een en ander heimelijk inlichtte.”*³⁰

Op 21 september 1886 ondertekende August Roets, samen met Edmond Van Beveren, J. Foekaert, E. Anseele, Frans Van Gyseghem, Ch. Beerblock, A. De Backer, F. Waeri, August Van der Haeghe, J. Baele, Fr. Seffers en G. Haeck de stichtingsakte van de Coöperatieve Maatschappij Vooruit. Deze akte werd geregistreerd op 2 oktober 1886, neergelegd ter Griffie van de Rechtbank van Koophandel te Gent op 4 oktober 1886 en gepubliceerd in de bijlagen van het *Belgisch Staatsblad* op 10 oktober 1886 onder het nummer 1633.³¹ Het feit dat Gust Roets deze akte ondertekende, was kenschetsend voor zijn bewust socialistische keuze. Het publiek maken van zijn socialistische overtuiging had in 1886 immers meer na- dan voordelen.

Op basis van een artikel in *Amsab-Tijdingen*³² ging ik zoeken in het verslag van de Arbeidscommissie met betrekking tot de industriële arbeid.³³ Als afgevaardigden van de arbeidersverenigingen werden August Roets en Ch. Van Wemmel van de kring de Broederlijke Weversmaatschappij gehoord. In het verslag van de zitting van 25 juli 1886, die plaats had in het stadhuis van Gent onder voorzitterschap van senator Lampens, vond ik de vragen gesteld door Gust Roets. Hij vroeg waarom de Gentse fabrikanten zich buiten Gent gingen vestigen. Was de Engelse concurrentie daarvan de reden? Verder stelde hij vragen over de lonen en de veiligheid. De deelname van de arbeiders aan deze enquête was gering, we mogen niet uit het oog verliezen dat alle schriftelijke antwoorden en mondelinge verklaringen werden gepubliceerd. De patroons waren aldus ingelicht over de uitlatingen van hun eventuele arbeiders.

In 1886 zei op zekeren dag Gust De Grendel³⁴ tot Gust Roets: *“Gust, ge zult het toch niet kunnen houden op de fabriek. Er is een plaats als brooduitvoerder van Vooruit. Dat was iets voor U.”* In die tijd was brood uitvoeren een lastig baantje. Maar Gust liet zich overhalen en werd aangesteld. Over deze tijd kon ik enkele bevoorrechte getuigen horen, namelijk zijn kleindochters Jeanne Roets en Mariette van Schoutte en ook zijn kleinzoon Adolph Huyshauwer, zijn kleindochter en mijn tante Alice Van Haverbeke en vooral mijn grootmoeder door wie ik werd opgevoed, Paulina Van Haverbeke-Roets, de oudste dochter van Gust Roets. Jeanne Roets vertelde mij de volgende anekdote: *“Hij was dus brooduitvoerder, dat gebeurde met een kar met twee honden waar hij te voet naast liep. In den beginne moest hij de ganse stad bedienen, dat was dus hard werken. Later waren er meerdere uitvoerders. In het begin verdiende hij 16,-Fr per week, wat niet veel was voor een gezin van 7 kinderen. In die tijd was er zeker armoede in het gezin, vlees kwam zelden op tafel, de zaterdag was er ‘pens’³⁵ en dat was een feest, voor vader was er elke dag een beetje vlees omdat hij zo hard moest werken. Mijn vader [Jeanne Roets heeft het hier over Edmond Roets] zei dikwijls dat de twee honden van de bakkerskar beter waren gevoed dan hij zelf, omdat ze van de Bakkerij Vooruit vlees kregen die grootmoeder moest koken met rijst.”*

Ook zijn kleinzoon Adolph Huyshauwer (1915-1985) herinnert zich dat hij in zijn prille jeugd op die hondenkar meereed.



Familiefoto ter gelegenheid van de gouden bruiloft van August Roets en Stefanie Salverus in 1922.
V.l.n.r. 2e rij: Edmond Roets, Karel Roets, August Roets, Stefanie Salverus, Paulina Roets, Florence
Roets, Marie Roets (collectie Eddie Van Haverbeke)

Gust was een sociaal bewogen man, soms op het onbegrijpelijke af. Zijn werk als brooduitvoerder gaf hem een vast, maar zeker geen riant inkomen. Op zekere dag stelde men hem een beter betaald werk voor, maar hij liet dat aan iemand anders over, die het volgens zijn zeggen meer nodig had.³⁶

Ten slotte zijn er een aantal verslagen in het dagblad *Vooruit* – een onvolprezen bron – die een idee geven van zijn socialistisch engagement. In *Vooruit* van 12 augustus 1901 wordt hij vermeld als bestuurslid van de wijkclub in de Kastanjestraat. De wijkclubs waren de propagandakernen van de partij, vooral voor de propaganda buiten. Zo zorgde de wijkclub van de Kastanjestraat voor de verspreiding van pamfletten en bladen zoals het socialistische weekblad *De Toekomst* in Aalter en Lotenhulle. “Onze oude en trouwe partijgenoot August Roets” verzorgde de centrale verdeling van het propagandamateriaal over de verschillende militanten. Ook de oudste zoons van Gust namen deel aan deze ‘uitstappen’. Meestal deelden ze pamfletten uit bij het uitgaan van de kerk, wat veelal de woede van de boeren opwekte zodat ze “met de klompen onder de arm moesten gaan lopen om geen slag te krijgen”.³⁷ In vele gevallen was ook de

Harmonie Vooruit van de partij en natuurlijk werd daar te voet naartoe getrokken.³⁸ In *Vooruit* van 29 december 1902 en 9 januari 1903 las ik dat Gust namens de wijkclub een schrijven richtte aan de gemeenteraad om aan te dringen op een betere verlichting in de wijk, onder andere om diefstallen tegen te gaan, en later nogmaals om een betere bestrating te vragen. Over zijn activiteit in de wijkclub gaf De Graeve een kort overzicht: “Gust Roets heeft ook een der eerste wijkclubs helpen stichten. Het was in ’t Roosken in de Phoenixstraat met Jan Langerlaert, Gust Van den Berghe en enkele anderen, maar zij kon niet in stand gehouden worden en viel in een vlaag van ontmoediging onder het cynskiesstel uiteen. Gust Roets droeg het gerief naar de groote propagandaclub. Het voornaamste doel was alle weken wat uit te leggen voor het blad ‘Vooruit’. Later werd de poging met de wijkclub hernomen bij Lieven De Schoenmaker in de Tulpstraat, waar de spaarmaatschappij in een socialistische wijkclub werd omgezet. Daar werd later een socialistische zangkring gesticht met het doel door contacten en toneel de actie van de wijkclub voor de partij te versterken. Ook daar was Gust Roets natuurlijk bij. Het gedijen van de wijkclub bij Lieven De Schoenmaker deed later besluiten in de uitgestrekte Gentsche Werkerswijk der Brugschepoort, een tweede wijkclub te stichten in de Leiestraat bij Jan De Meyer.”³⁹

In *Vooruit* van 12 februari 1905 las ik onder de titel *Wijkclub de Verbroedering*: “Den leden wordt bericht dat voortaan de zittingen zullen plaats hebben in het nieuwe lokaal, Notelaarstraat 29, bij A. Van Haverbeke, elken zaterdagavond, om 8 ½ ure stipt.” Het was in dat lokaal dat de zangkring Nellie’s kring en nadien de gemengde zangkring Verbroedering en Zustermin samenkwamen en repeteerden. In *Vooruit* van 14 april 1926 staat een verslag van de viering van het dertigjarig jubelfeest van die zangkring. Jan Samijn⁴⁰ hield de feestrede, hij bracht hulde aan de stichters Gustaaf Roets, Gustaaf Vander Haeghen, Ed. en Oscar De Jonghe, Karel Janssens, Leopold Enghels, Jozef Wauters, Jan Blauwaert, Jozef Gintertael, Adolf Van Haverbeke, Adolf en Jan Burggraave, Léon Van Overbeke en Alfons Mabydt.

Ik citeer: “In deze hulde werd onze nog werkzame Gust Roets, stichter van den zangkring, maar ook van de Maatschappij Vooruit en van de partij te Gent, niet vergeten. Jan Samijn verwekte tranen met zijne roerende toespraak tot Gust Roets, aan wien een bloementuil en een puike pijp overhandigd werd door de Soc. Vlasbewerkers.”

Op latere leeftijd zette Roets zich ook nog actief in voor de gepensioneerden. Over deze tijd schreef zijn kleindochter Jeanne: “Mijn grootvader bleef actief in de wijkclub Verbroedering in de Meibloemstraat tot aan zijn dood. Hij aarzelde niet het woord te nemen en zijn mening te zeggen aan al die jongeren die minder idealist waren dan hij. [...] Hij is een der eersten geweest die van een pensioen genoten heeft waarvoor de partij gestreden heeft. Dit pensioen bedroeg 2,-Fr per dag, onnodig te zeggen dat het niet voldoende was om te leven, maar alle kinderen droegen bij op hun manier en volgens hen kunnen, opdat zij [het echtpaar] een rustige oude dag hadden zonder armoede.”

Zoals bij vele militanten⁴¹ is de inzet van Gust Roets voor de partij enorm geweest. Hij had echter onvoldoende onderwijs gevolgd om er een prominente rol te spelen en

was intelligent genoeg om dat te beseffen. Misschien was hij ook niet ambitieus genoeg.

Hij overleed op 6 september 1932, na een kortstondige ziekte in zijn woning aan de toenmalige Palmboomstraat (vandaag Slinke Molenstraat). Hij was 78 jaar. In *Vooruit* geeft een journalist een overzicht van Gusts leven, in soms nogal militaire bewoordingen: “*Gust Roets heeft de beweging zien groeien en immer is hij haar nederige dienaar geweest, een trouw soldaat van het socialistisch arbeidersleger.*”⁴² Partijsecretaris Emiel Vergeylen sprak een laatste hulde uit en besloot met de volgende woorden: “*Gust Roets is een voor-kamper geweest, een van de vurigste strijders. Aan hem hebben én de koöperatie, én partij, én vakbonden een tribuut van erkentelijkheid te brengen.*”

Zijn echtgenote Stefanie Salverus overleed te Gent in maart 1941. Na het overlijden van Gust woonde ze in bij haar oudste zoon Karel en haar schoondochter Marie-Louise Peere, in het huis recht tegenover het hare in de Palmboomstraat. Stefanie of Grootje – zo noemde bijna iedereen in de familie haar – had zeker geen probleemloos leven achter de rug, acht kinderen, dikwijls armoede en een echtgenoot die ‘niet van de gemakkelijkste’ was. Naast al zijn gaven, naast zijn grote inzet als militant voor de arbeidersbeweging, had hij inderdaad een nogal autoritair karakter.

Tot daar de kleine historie van een gedreven militant, die in de mate van zijn kunnen en mogelijkheden een steentje heeft bijgedragen tot de fundering van onze huidige welvaartsmaatschappij. Tevens een postume blijf van eerbied en bewondering vanwege zijn achterkleinzoon.

(1) H. BALTHAZAR, Voorwoord. In: R. VAN LERBERGE, *De geschiedenis van Bond Moyson*, Gent: AMSAB, 1979, p. 6.

(2) H. Balthazar, Voorwoord [...].

(3) E. VAN HAVERBEKE, *Mijn rode voorouders en hun familieleden*, Oostende, 1989.

(4) Registers Burgerlijke Stand Merendree, Huwelijksakte nr. 18, 31 oktober 1821.

(5) L. NEYT, *De Staten van Goed van de Heerlijkheid Merendree*, Tielt, 1980. Daarin treffen we in de 17e eeuw deze familie aan als grondeigenaars verwant met belangrijke plaatselijke families.

(6) Website Merendree, Welkom in Merendree. Geschiedenis (<http://www.merendree.be>)

(7) AVANTI (Oscar Roelands), *Een terugblik*, Gent: S.M. Volksdrukkerij, 1930, tweede druk, Dl. 1, p. 111.

(8) Geraaktheid = verouderd voor ‘een beroerte krijgen’.

(9) Blondina De Pauw was reeds zes maanden zwanger bij haar huwelijk. Zij had ook een

voorkind, Jozef Marinus (Gent, 23 mei 1846 - Gent, 7 juli 1846). Haar moeder Cornelia De Pauw was een ongehuwde moeder van wie ik drie dochters terugvond: Marie-Louise (Gent, 1812 - 1818), Petronella (Gent, 1814) en Blondina.

(10) Jozef De Graeve (1871 - 1934), provincieraadslid Oost-Vlaanderen (1925); gemeenteraadslid Gent (1927) en senator (1932) van de Belgische Werkliedenpartij.

(11) Een leven voor de Partij. In: *Vooruit*, 01/05/1931, p. 3, kol. 3, 4 en 5 en p. 4 kol. 5 en 6. Het betreft een feestrede bij de huldiging van August Roets door Jozef De Graeve.

(12) P. VERBAUWEN, *Schetsen uit mijn leven of de Geschiedenis der Gentse Wevers*, Gent, 1924; P. DE WITTE, *De geschiedenis van Vooruit en de Gentsche Socialistische werkervereniging sedert 1870*, Gent, 1898; AVANTI, *Een terugblik* [...], p. 111.

(13) AVANTI, *Een terugblik* [...], p. 155, 156, 157.

(14) AVANTI, *Een terugblik* [...], p. 135.

(15) Registers Burgerlijke Stand Gent, Geboorteakte nr. 3967, 23 december 1853.

(16) 1869, 1871, 1876, 1879, 1880 en 1881. In 1869 tot en met 1875 waren er telkens twee wenskaarten van de Gentse wevers.

(17) Registers Burgerlijke Stand Gent, Huwelijken 1873, akte 403.

(18) D. OUKHOW-DE WEERDT, *Het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in de Jaren 1877-1878*, Brussel: Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1957, p. 44.

(19) Zie J. DE GRAEVE, Een leven voor de Partij. In: *Vooruit*, 01/05/1931 [...]; P. DE WITTE, *De geschiedenis van Vooruit* [...], p. 63 waar men duidelijker deze plaatsen omschrijft als: de Ste-Barbara Kerk, het Willemfonds (Lakenmeterhuis) en de Maatschappij ter bevordering van Nijverheid en Wetenschappen. In werkelijkheid overschreeuwde men de sprekers of men begon luidkeels strijdliederen te zingen, men noemde dat toen ‘afexerceeren’.

(20) AVANTI, *Een terugblik* [...], p. 334.

(21) Een leven voor de Partij. In: *Vooruit*, 01/05/1931 [...].

(22) AVANTI, *Een terugblik* [...], p. 335.

(23) M. VERMOTE, Socialistische Vrijdenkersbond Gent. In: *Amsab-Tijdingen*, 1(1983)3-4, p. 31. Er bestaat een inventaris van het Archief van de Socialistische Vrijdenkersbond (Amsab-ISG, Archief Socialistische Vrijdenkersbond, nr. 47).

(24) Den Duitsch was een herberg gelegen aan de Sint-Jacobsstraat.

(25) Een leven voor de Partij. In: *Vooruit*, 01/05/1931 [...].

(26) *Vooruit*, 16/06/1931, p. 5, kol. 6.

(27) Francisco Ferrer Guardia (Alella, 1859 - Barcelona, 1909), Spaans revolutionair. Oprichter van de moderne vrijdenkersschool. Bij de revolutiebeweging te Barcelona in 1909 was hij een der voormannen. Hij werd ter dood veroordeeld en terechtgesteld. In de radicale kringen van geheel Europa wekte dit grote verontwaardiging.

(28) Een leven voor de Partij. In: *Vooruit*, 01/05/1931 [...].

(29) Het betreft hier de volksnamen voor respectievelijk de Société Anonyme de la Lys aan de Leiekaai, Morel et Verbeke, een vlas- en jutefabriek aan de Leiestraat en de N.V. Usines Cotonnières de Belgique aan de Nieuwe Vaart of toenmalige Nijverheidslaan.

(30) Een leven voor de Partij. In: *Vooruit*, 01/05/1931 [...].

(31) Met dank aan de Bibliotheek van het Parlement die bereidwillig een kopie ter beschikking stelde.

(32) *Amsab-Tijdingen*, 2(1983)1-2, p. 71-72.

(33) Bibliotheek van het Parlement, nr. 6317. *Procès-Verbaux des séances d'enquête concernant le travail industriel*. Section régionale B. Gand, Séance du 25 juillet 1886.

(34) Gust De Grendel (1853-1925), een vriend van Gust Roets, was zoals hij lid van de Socialistische Vrijdenkersbond. Ook was hij bediende bij de Bond Moyson en tussen 1883 en 1890 bestuurslid van Vooruit.

(35) Pens was maag, hart en longen van het zwijn, gehakt en gekookt. Men zei wel eens heel toepasselijk dat ‘pense’ de ‘wevers-frikandon’ was.

(36) Brief dd. 31 maart 1987, waarin Jeanne Roets bijkomende informatie geeft over haar grootvader.

(37) Het betreft hier een relaas over deze propagandatochten, dat zijn zoon Edmond Roets (1881-1945) aan zijn dochter Jeanne vertelde.

(38) Getuigenis van Isidoor Beir, schoonvader van Jeanne Roets, die lid was van de Harmonie Vooruit sinds de stichting in 1886.

(39) Een leven voor de Partij. In: *Vooruit*, 01/05/1931 [...].

(40) Jan Samijn (1869-1933), bestuurslid Wijkclub Brugse Poort, bestuurslid Bond Moyson, beheerder S.M. Vooruit, lid Socialistische Vrijdenkersbond, secretaris Vlasbewerkers.

(41) G. VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Gent: AMSAB, 1995, p. 145-170.

(42) *Vooruit*, 09/09/1932, frontpagina.

Wetgevende Verkiezingen van 17 Februari 1946



Met den wind in de zeilen

DRUCKERIJ B. DE L'ÉCLAIR, GENT

BRONNEN Het archief van de Belgische Socialistische Partij (BSP)

Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISG

Korte geschiedenis van de naoorlogse BSP

Na de ontbinding van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) door Hendrik de Man in 1940 bleven heel wat socialistische politieke acties voeren in de clandestiniteit. Aanvankelijk kwam het initiatief vanuit een aantal socialistische vakbondskernen met een sterk syndicalistisch en antikapitalistisch profiel. De eerste socialistische verzetskernen zetten zich dan ook sterk af tegen het reformisme van de oude BWP.¹ Pas naar het einde van WO II toe zullen de gematigden, aangevoerd door Achille Van Acker, erin slaan hun overwicht in de partij te herstellen. Zij streefden ernaar de socialistische beweging opnieuw op te bouwen en keerden zich af van de revolutionaire plannen van de meer radicale stroming. Op 27 maart 1942² werd met de samenstelling van een Uitvoerend Comité van de clandestiene Belgische Socialistische Partij (BSP) de eerste fase van de heropstanding afgesloten en begonnen commissies de naoorlogse periode voor te bereiden. Belangrijk was de afschaffing van het collectief lidmaatschap. Bij de BWP volstond het namelijk om aangesloten te zijn bij vakbond, mutualiteit of coöperatie om ook partijlid te zijn. De afschaffing van dit collectief lidmaatschap had twee redenen: enerzijds omdat dit toch wel wat uit de tijd was, anderzijds omdat de vakbond heel

Affiche van de BSP voor de wetgevende verkiezingen van 1946 met 'roerganger' Achille Van Acker

wat communistische leden had en de vrees bestond dat de partij op die manier zou geïnfiltreerd worden.³

Terug in de legaliteit kon de BSP moeilijk voorbijgaan aan de radicalisering die zich aan de basis voltrokken had en die op syndicaal vlak tot uiting was gekomen in het streven naar een eenheidsvakbond. Toch bleef het reformisme hoogtij vieren. Het wantrouwen dat tijdens de bezettingsjaren tussen socialist en communisten was ontstaan (als gevolg van de afkeer van de eersten van de revolutionaire plannen van de laatsten), bleef bestaan en zou nog versterkt worden tijdens de beginjaren van de Koude Oorlog. Het Congres van de Overwinning van 1945 bevestigde de verklaring van Quaregnon, maar keurde verder een radicaal programma goed rond de uitbouw van de sociale zekerheid en de openstelling van het krediet- en verzekeringswezen voor bredere lagen van de bevolking, de steenkoolnijverheid, de elektriciteitsvoorziening, de chemische industrie en de staalnijverheid.⁴ In de eerste jaren na WO II hebben de socialist en een belangrijke bijdrage geleverd aan de heropbouw van het land. Vanaf de eerste naoorlogse regering tot en met 27 juni 1949 hebben zij onafgebroken deelgenomen aan het bewind. Al deze regeringen werden trouwens, op de eerste na, geleid door een socialist. Vooral Achille Van Acker heeft zijn stempel gedrukt op de ontwikkeling van het land, onder andere via de Kolenslag en via zijn invloed op de realisatie van de sociale zekerheid. Bij de verkiezingen van 1949 verloor de BSP echter heel wat van haar pluimen en zag de Christelijke Volkspartij (CVP) de kans schoon om haar overwicht opnieuw te laten gelden. De rechterzijde ijverde voor de terugkeer van Leopold III, wat leidde tot de Koningskwesie waarin

een aantal socialistische leiders, zoals Van Acker, een belangrijke bemiddelende rol achter de schermen vervulden. In 1954 werden de rollen opnieuw omgekeerd en belandde de CVP in de oppositie. Meteen werd de oude frustratie over de kerkelijke overheersing van het onderwijs aangepakt. Hoewel de BSP met de nieuwe rijksscholen nieuwe machtscentra creëerde, leidde dit ook tot een grote ideologische patstelling en een vervreemding van de christelijke arbeiders. Terwijl de socialistische vakbonden als gevolg van de liberale aanwezigheid in de regeringen dienden in te binden, werd het land geconfronteerd met een economische achteruitgang. Het gevolg was een zware verkiezingsnederlaag in 1958. Na de ondertekening van het Schoolpact (1958) kwamen de economische en sociale problemen opnieuw op de voorgrond. Eind 1960 legde de regering-Eyskens daarop haar Eenheidswet voor, waarop de socialistische oppositie – vooral in Wallonië – erg scherp reageerde. Door de toenemende regionalisering binnen het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV) was er echter geen duidelijke strategie, waardoor de acties al snel verzandden in chaos. Het verzet tegen de Eenheidswet bracht in elk geval duidelijk de tegenstellingen tussen links en rechts en tussen Vlamingen en Walen aan het licht. Ondanks de feitelijke nederlaag tegen de Eenheidswet kwamen de socialistische versterkt uit de verkiezingen van maart 1961. Vanaf de jaren 60 kwam de taalproblematiek echter steeds meer op de voorgrond en toen de hervormingspolitiek van de regering-Lefèvre-Spaak in 1965 zwaar werd afgestraft (ten voordele van de taalpartijen), met een historisch verlies van 8,5 % voor de BSP, verzeilde de partij in een existentiële crisis. Er brak een nieuwe periode aan met

zwakke, instabiele regeringen en wisselende coalities. Hoewel de socialisten als laatste van de drie traditionele partijen tot de scheiding van hun Nederlandstalige en Franstalige vleugel overgingen, waren ze de eersten om met concurrerende lijsten op basis van taalverschillen op de proppen te komen. Al op 21 december 1967 werd een *Manifest van Vlaamse Socialisten* gepubliceerd en in 1967 werd een Vlaams Socialistisch Congres georganiseerd te Klemskerke waarop het 'Brusselse probleem' werd besproken (de Waalse socialisten congresseerden afzonderlijk te Verviers). Er werden overigens wel eerder afzonderlijke samenkomsten van de Vlaamse en Waalse federale secretarissen gehouden, een teken van de toenemende meningsverschillen tussen Nederlands- en Franstaligen. Het kwam tot een eerste echte aanvaring in de aanloop van de wetgevende verkiezingen van 1968, toen de Brusselse Nederlandstalige volksvertegenwoordigers Frans Gelders en Hendrik Fayat door een Franstalige meerderheid naar quasi onverkiesbare plaatsen op de lijsten werden verwezen. De twee reageerden hierop door het indienen van een eigen (niet door de partijleiding goedgekeurde) scheurlijst onder de naam Rode Leeuwen. De BSP ging deze verkiezingen overigens in met een programma rond de driedelige gewestvorming en regionalisering van de economische bevoegdheden (de zgn. akkoorden van Klemskerke-Verviers). De culturele gewestvorming was vrij snel een feit, maar de economische decentralisatie bleef als gevolg van zware meningsverschillen tussen Vlamingen en Walen achterwege. Begin jaren 70 kreeg de economie opnieuw een aantal klappen, een crisis die verergerd werd door de schandaalsfeer rond de rege-

ring-Leburton. Bovendien was de voeling met de basis verloren gegaan, onder meer door de toenemende druk van de middenstandsvleugel van de CVP op de socialistische ministers, die niet zelden opdraaiden voor de minst populaire beslissingen.⁵ Er werd dan ook besloten tot een ideologische herbronning. Resultaat was het Ideologisch Congres, een meerjarig congres met meerdere samenkomsten tussen 1972 en 1974, dat leidde tot een radicalisering op doctrinair gebied. Een aantal fundamentele keuzes van de linkerkant, zoals vrijmaking van de productiemiddelen, vervoer, energie en banken voor de armste bevolkingsgroepen, planning en zelfbeheer door arbeiderscontrole in de bedrijven, werden net als de collectieve beginselen van de verklaring van Quaregnon in het einddocument *Socialisme nu* opgenomen. Maar evenmin als zijn illustere voorganger gaf het nieuwe document aan hoe de doelstellingen moesten worden verwezenlijkt.⁶ Op het congres van oktober 1975 te Marcinelle werd besloten een zogenaamde informatiecampagne op te starten tegen het sociaaleconomische beleid van de regering-Tindemans. Deze 'campagne vijf voor twaalf' was meteen de laatste grote actie van de unitaire BSP. In de jaren 70 kon ook de BSP niet meer weerstaan aan de tendens tot federalisering van de partijstructuren. Na het aftreden van Leo Collard als partijvoorzitter in 1971 werd eerst het dubbelvoorzitterschap (een Vlaming en een Franstalige) ingevoerd. De mislukking van het Egmontpact in 1977 was in feite het eindpunt van het groeiende wantrouwen tussen Vlamingen en Walen binnen de partij. Onder impuls van covoorzitter André Cools was al een tijdje een Franstalig front tot stand gekomen en de nieuwe Vlaamse covoorzitter, Karel Van

Miert, was minder dan zijn voorganger geneigd de Waalse kameraden te sparen. Er kan ook verondersteld worden dat de Vlaamse socialisten toen reeds het post-Egmonttijdperk wilden voorbereiden. In een autonoom Vlaanderen zouden de socialisten op zichzelf zijn aangewezen en moesten zij dan ook, zo vlug mogelijk, aan een eigen profilering werken.⁷ Hoe dan ook, in oktober 1978 kon de onenigheid binnen het partijbureau niet langer worden weggemoffeld. Oorzaken waren in de eerste plaats de toenadering tussen Cools en het Front des Francophones (FDF) en de uiteenlopende beoordeling van het Egmontpact. In plaats van een nationaal congres op 28 oktober 1978, kwamen er twee afzonderlijke congressen bijeen. De scheiding was een feit, al werden nieuwe statuten en een nieuwe naam voor de Nederlandstalige vleugel (Socialistische Partij) pas op een administratief congres in 1980 aangenomen.

Partijorganisatie

Het laagste echelon qua besluitvorming binnen de BSP is de partijafdeling. Gewoonlijk was er slechts één partijafdeling per gemeente, maar het is best mogelijk dat in grotere steden gewerkt werd met onder- of wijkafdelingen (ook wel onder de vorm van wijkclubs). De partijafdelingen die vielen binnen de grenzen van een kiesarrondissement, vormden één arrondissementsfederatie of kortweg federatie (met het uitbreiden van de kiesomschrijvingen werden later ook de federaties hervormd). Iedere federatie had haar eigen statuten, die weliswaar in het kader van de nationale statuten moesten vallen. Het congres was de hoogste instantie binnen de partij. De afgevaardigden



werden aangewezen door de federaties, al mochten ook steeds een aantal leden met raadgevende stem het congres bijwonen. Het werd – in normale omstandigheden – bijeengeroepen door het partijbureau en bepaalde de politieke lijn van de partij en kwam minimaal eenmaal per jaar samen ter bespreking van de politieke toestand. Het congres verkoos tweemaal, op een zogeheten administratief congres, de partijvoorzitter en het partijbureau. Tussen twee congressen in was de algemene raad het hoogste orgaan. Hij omvatte een aantal stemgerechtigde leden (onder andere de afgevaardigde van de federatie) en een aantal leden met raadgevende stem (onder wie de afgevaardigde van de jongerenbeweging). De algemene raad vergaderde van tijd tot tijd rond actuele problemen met de bedoeling een partijstandpunt te formuleren. Bovendien benoemde hij, op voorstel van het bureau, de secretaris en de adjunct-secretaris en duidde de kandidaten voor coöptatie in de senaat aan. De politieke lijn werd bepaald door het wekelijks vergaderende partijbureau dat, naast de voorzitter, de secretaris en de adjunct-secretaris, bestaat uit een aantal leden verkozen door het congres, op voordracht van de federaties. Ten slotte zijn ook de andere takken van de Gemeenschappelijke Actie en de nevenorganisaties vertegenwoordigd (met raadgevende stem).

Het archief

Het zogenaamde Archief 075 van Amsab-ISG heeft een lange en bewogen geschiedenis

Affiche van de BSP voor de wetgevende verkiezingen van 1950 met een uitgesproken neen! tegen de houding van koning Leopold III tijdens WO II

achter de rug. Sinds enkele jaren beseften de Amsab-archivarissen dat de wijze waarop dit – erg vaak geraadpleegde – archief ontsloten was, niet meer voldeed aan de geldende standaarden. Het archief werd daarom herwerkt en de raadpleging ervan voor de diverse vormen van historisch onderzoek werd vereenvoudigd. Het Archief 075, dat in het dagelijks gebruik de – foutieve – naam 'BSP-archief' meekreeg, is een mooi voorbeeld van een conglomeraatarchief, een archief dat in feite een samenstelling is van verschillende archieven. De werking van partijen en verenigingen resulteert vrij vaak in dergelijke conglomeraten.⁸ Ze ontstaan wanneer personen diverse functies cumuleren of organisaties van dezelfde infrastructuur gebruikmaken: archieven worden samen opgeslagen en raken met elkaar vermengd. In sommige gevallen is het zelfs zo goed als onmogelijk om de verschillende archiefvormers te onderscheiden en afzonderlijk te ontsluiten. Bij dit archief was dit gelukkig niet het geval, zodat vrij gemakkelijk de verschillende archiefvormers konden onderscheiden worden. Het eigenlijke BSP-archief kon dan ook zonder problemen afgezonderd worden van het archief van bijvoorbeeld het Centrum voor Sociale Actie (CSA), de Centrale voor Arbeidersopvoeding (CAO), sm Het Beste Boek en het Socialistisch Instituut voor Radio en Televisie (SIRT), waarvan een aantal reeds eerder ter beschikking van het publiek werden gesteld. Een bijkomend probleem was evenwel het feit dat het 'oude archief 075' bij zijn overdracht in 1986 werd opgedeeld tussen het toenmalige Archief en Museum voor de Socialistische Arbeidersbeweging (AMSAB) en het Institut Emile Vandervelde (IEV). Deze opdeling gebeurde evenwel niet op

basis van inhoudelijke criteria, maar uitsluitend op basis van taal. Stukken die in het Frans waren opgesteld kwamen in het IEV terecht, stukken die in het Nederlands waren opgesteld belandden in Amsab-ISG. Het spreekt vanzelf dat deze arbitraire opdeling niet consequent kon doorgevoerd worden, zodat hier en daar enkele dossiers over het hoofd werden gezien: zo kwam een deel van het kabinetsarchief van vicepremier Cools toch in Amsab-ISG terecht. Alsof deze – onherstelbare – verminking van het archief nog niet voldoende was, gebeurde de overdracht erg onzorgvuldig. Dozen werden niet genummerd, waardoor elke samenhang verloren ging en reeksen uit elkaar werden gehaald. Bovendien werd er niet consequent beschreven (van standaarden was toen amper sprake), zodat gelijkaardige stukken niet op dezelfde wijze werden omschreven. Dit kon meestal wel rechtgezet worden, al zijn een aantal tekortkomingen wellicht niet verholpen. Vermits het archief grote hiaten vertoonde, werden deze – waar mogelijk – aangevuld met stukken uit andere schenkingen. Bij de herwerking werd hier zoveel mogelijk rekening mee gehouden en kon het grootste deel van deze schenkingen opgenomen worden in het ‘nieuwe archief 075’.⁹

Het archief telt 1262 nummers, opgeborgen in 159 archiefdozen (17,5 lopende meter) en is consulteerbaar mits toestemming van de dienstdoende archivaris. Het oudste stuk dateert uit 1944 (archief uit de bezettingsjaren is uiteraard zo goed als onvindbaar), het jongste wellicht uit 1981 (hoewel de unitaire BSP in 1978 juridisch ophield met bestaan, bleef de partij ononderbroken doorwerken, zodat een aantal dossiers de splitsing overlappen).

- (1) Het reformisme was een stroming binnen het socialisme en het communisme die langs parlementaire weg het bestaande kapitalisme wou sturen, met het oog op de verbetering van de toestand van de arbeiders. De voorstanders van het reformisme stonden daardoor uiteraard lijnrecht tegenover diegenen die meenden dat het kapitalisme enkel door middel van een revolutie kon worden verlaten.
- (2) M. VERMOTE & G. VAN GOETHEM, 1885-1985. *Honderd jaar socialisme. Een terugblik*, Brussel/Gent: SEVI/AMSAB, 1985, p. 206.
- (3) M. VAN HAEGENDOREN & L. VANDENHOVE, Morfologie van de socialistische zuil. In: *De Nieuwe Maand*, Brussel, XXVI(1983)10, p. 640.
- (4) J. BREPOELS e.a., *Eeuwige dilemma's. Honderd jaar socialistische partij*, Leuven: Kritak, 1985, 271 p.
- (5) J. BREPOELS e.a., *Eeuwige dilemma's [...]*, p. 51.
- (6) J. BREPOELS e.a., *Eeuwige dilemma's [...]*, p. 56.
- (7) M. VAN HAEGENDOREN & L. VANDENHOVE, Morfologie [...], p. 682.
- (8) Voor meer achtergrond over conglomerataarchieven zie G. DE COSTER, De ontsluiting van partijarchief: ervaringen met een conglomerataarchief van Antwerpse politieke verenigingen. In: *Bibliotheek- & archiefgids*, Antwerpen, (1998)1, p. 6-15.
- (9) Zo werd het archief Louis Rombaut, in feite archief van de Nationale Erecommissie van de BSP, opgenomen in het ‘nieuwe archief 075’.

Bibliografie

- ABS, R., *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België (B.W.P.-B.S.P.-1885-1960)*, Brussel: IEV, 1976, 68 p. (Dokumentatienota nr. 9/76).
- BREPOELS, J. e.a., *Eeuwige dilemma's. Honderd jaar socialistische partij*, Leuven: Kritak, 1985, 271 p.
- DE COSTER, G., De ontsluiting van partijarchief: ervaringen met een conglomerataarchief van Antwerpse politieke verenigingen. In: *Bibliotheek- & archiefgids*, Antwerpen, (1998)1, p. 6-15.
- VAN HAEGENDOREN, M. & VANDENHOVE, L., Morfologie van de socialistische zuil. In: *De Nieuwe Maand*, Brussel, XXVI(1983)10, p. 640-675.
- VERMOTE, M. & VAN GOETHEM, G., 1885-1985. *Honderd jaar socialisme. Een terugblik*, Brussel/Gent: SEVI/AMSAB, 1985, 253 p.

BRONNEN Het archief van Marianne Dedecker

Rik De Coninck, Amsab-ISG

Marianne Dedecker (°Brussel, 1946) studeerde sociale wetenschappen aan de Université Libre de Bruxelles (ULB) en schreef een thesis over het leercontract (1971). Ze had een ruime interesse voor politieke en sociale problemen zoals sociale economie, sociale zekerheid en migranten. Ze werd lid van grippistische¹ organisaties zoals de jeugdbeweging, de communistische studenten en uiteraard ook de mantelorganisatie Comités d'Action Anti-impérialistes des Jeunes (CAAIJ) die een ruim publiek probeerde te bereiken met internationale thema's zoals Vietnam en Palestina. De Brusselse grippisten werkten ook nauw samen met het Théâtre Populaire de Bruxelles. Na haar studies werkte Dedecker in het onderwijs en zette ze zich in voor andere leraars in de organisatie Infor Profs die informatie gaf aan leraars en conferenties organiseerde over schoolproblemen. Ze had vooral belangstelling voor thema's zoals opleiding van jonge arbeiders, syndicale en feministische problemen, stadsleven en Latijns-Amerika; in de periode 1960-1961 woonde ze één jaar in Venezuela. Samen met Mokrane Arezki was ze een van de oprichters van een wijkcomité in Ukkel, namelijk het Beschermings- en Vernieuwingscomité van de Berg van Sint-Job/Comité de Protection et de Rénovation de la Montagne de Saint-Job. Dat was een comité dat zich in de jaren 1972-1983 verzette te-

gen de doortrekking van de zuidelijke ring rond Brussel, om zo de groene ruimte van de Kauwberg te bewaren. Arezki was leraar Franse taal aan het atheneum van Vorst.

Het archief biedt een boeiende kijk – door de ogen van een groepje militante anti-imperialisten – op de woelige jaren 60 en 70 aan de ULB en in het jongerenmilieu. Ook de briefwisseling van het wijkcomité is zeer interessant. In het archief zitten ook wat documenten van Dedeckers moeder, Anne Fonteyne, een natuurkundige die een studie schreef over de ULB tijdens de bezettingsjaren, onder andere met een getuigenis van Paul Libois, de oom van Anne Fonteyne. In totaal zijn er 10 dozen met 73 beschrijvingen. Het archief is consulteerbaar mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

- (1) Een deel van de KPB had in 1963 gebroken met de Moskougezinde leiding en had onder leiding van Jacques Grippa een eigen organisatie opgericht die banden had met het regime in Peking. Deze strekking stond vooral sterk in de Brusselse regio maar verschrompelde snel na een reeks splitsingen en uitsluitingen.

L'avant garde

ORGANE DE LA FÉDÉRATION DU BRABANT WALLON DU PARTI COMMUNISTE
Paraît tous les quinze jours, le samedi Rédaction et administration : 28, rue de l'Ecole, Molenbeek

POUR UNE BELGIQUE LIBRE HEUREUSE ET PROSPÈRE

Les Intellectuels et le Parti Communiste

La première caractéristique des listes communistes c'est, sans aucun doute, qu'elles sont formées uniquement d'hommes et de femmes qui ont prouvé, par des faits, pendant la guerre, leur patriotisme, leur attachement profond à la démocratie.

Une seconde caractéristique des listes communistes, c'est leur richesse : toutes les catégories de travailleurs y sont représentées. Il y a là des ouvriers, des paysans, des intellectuels, des commerçants, des employés, l'effort est aux côtés du travailleur humble que le carreau et le professeur rejoignent le chômeur.

Ce message est à la fois une réalité et un symbole.

Réelle, car ces hommes ont fait œuvre à l'ombre pendant la guerre, sur ces travailleurs continuant, dans la paix, à vouloir et à réaliser un monde meilleur en coordonnant au mieux leurs efforts.

Symbole, car le Parti Communiste n'est pas seulement le Parti de la classe ouvrière : c'est le Parti de tous les travailleurs manuels et intellectuels.

Comment se fait-il que tant d'intellectuels figurent sur les listes communistes ?

Il y en a deux raisons.

La première, c'est que les intellectuels ont souvent beaucoup au Parti Communiste.

Il y en avait déjà avant guerre, et qui les guidait alors c'était surtout le caractère scientifique de notre doctrine, ils trouvaient dans les publications communistes des réponses précises aux grandes questions politiques, économiques et sociales. Les communistes... et eux seuls... indiquaient l'origine des crises économiques, dénonçaient le caractère servile de la faim et de la misère nationale, analysaient rigoureusement le caractère impérialiste ou national de chaque guerre, les communistes appréciaient à sa vraie valeur la puissance économique et militaire de l'Union Soviétique.

Pendant la guerre, la sympathie des intellectuels pour le Parti Communiste s'est largement développée. Des militants ont vu, dans les faits, comment le Parti Communiste était juste, qu'il s'agisse du faim, de l'Union Soviétique, de l'Espagne, de Munich ou de tout d'autres questions vitales. Et les faits ont montré

également combien les accusations portées contre les communistes étaient calomnieuses.

Aujourd'hui, les intellectuels sont nombreux au Parti Communiste. Ils y trouvent le contact fécond avec le peuple travailleur, une volonté de travail ardent, un enthousiasme de tous les moments. Ils y trouvent aussi une discipline libre, disciplinée : la discipline démocratique.

Les intellectuels se rendent compte... comme les travailleurs manuels, et parfois de façon plus aigüe... que les cadres trop étroits de la société actuelle s'opposent à l'épanouissement, et même au développement, de leur individualité, de la science ou de l'art, tout de leur vie.

Et enfin, les travailleurs intellectuels comme des travailleurs manuels, s'aiment pas que des incapables ou des parasites exploitent leurs forces de travail, ils veulent une société de bien être et de paix qui corresponde à leur effort.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

La discipline communiste exige que les phénomènes sont liés organiquement entre eux, dépendent les uns des autres et se conditionnent réciproquement.

Pour assurer la réalisation rapide des revendications légitimes des travailleurs, des pensionnés, des prisonniers politiques et militaires, des sinistrés, de toutes les victimes de la guerre.

VOTEZ LE 17 FÉVRIER

EN TÊTE DE LA LISTE N° 5

ELECTIONS LEGISLATIVES 1946

Liste des Candidats Communistes pour le Brabant Wallon

CHAMBRE EFFECTIFS

BORREMS, Jean
Carmes, 100, rue de la Paix, Tervuren

VANDERLINDEN, Jules
Rue de la Paix, 100, Tervuren

DE CHATEL, Adrien
Rue de la Paix, 100, Tervuren

BOZAIT, Jeanne
Carmes, 100, rue de la Paix, Tervuren

GIERT, Joseph
Rue de la Paix, 100, Tervuren

SUPPLÉANTS

DELEHAY, Agathe
Carmes, 100, rue de la Paix, Tervuren

WABOIS, F.
Rue de la Paix, 100, Tervuren

MAR, Fernand
Rue de la Paix, 100, Tervuren

LIBOIS, Paul
Rue de la Paix, 100, Tervuren

JAUNIAUX, Georges
Rue de la Paix, 100, Tervuren

SUPPLÉANTS

VALLANT, Maurice
Rue de la Paix, 100, Tervuren

PLEETINCK, Jean
Rue de la Paix, 100, Tervuren

VANDERLINDEN, Jules
Rue de la Paix, 100, Tervuren

LIBOIS, Paul
Rue de la Paix, 100, Tervuren

LAUREMANS
Rue de la Paix, 100, Tervuren

MARDI 12 FÉVRIER 1946

Edgar Lalmand

MINISTRE DU RAVITAILLEMENT

Jean BORREMS

et

J. VANDERLINDEN

partiront

NIVELLES

PLEETINCK, Jean

MAR, Fernand

VALLANT, Maurice

VAN ACKER, Oscar

Het archief van Paul Libois

Rik De Coninck, Amsab-ISC

Paul Libois (Diest, 1901 - Brussel, 1991) studeerde natuurkunde en wiskunde aan de ULB en werd er assistent. Hij verdiepte zich in de marxistische theorie en reisde in 1929 naar de Sovjet-Unie. Hij werd lid van de Vrienden van de Sovjet-Unie en wat later ook van de Kommunistische Partij van België (KPB); hij was een van de eerste intellectuelen die aansloten.¹ Libois was vrijmetselaar en met toelating van de partij mocht hij lid blijven van de loge. Gedurende de stakingen in Henegouwen in 1932 was hij verantwoordelijk voor de uitgave van het partijblad omdat de meerderheid van de partijleiders opgepakt waren. Dat leidde tot huiszoekingen en beschuldigingen dat hij mee zou werken aan een communistisch complot. Hij werd snel opgenomen in de partijleiding en was er richtinggevend voor een volgende generatie intellectuelen die in de periode van het Volksfront (vanaf 1935) toetraden tot de partij.

Libois was ondertussen benoemd tot hoogleraar in de natuurkunde en wiskunde aan de Universiteit Libre de Bruxelles (ULB) en bleef dit ook in het begin van de bezetting tot de sluiting van de universiteit in 1941. Hij werkte nadien mee aan de clandestiene cursussen en werd een van de leiders van

Paul Libois (3e v.b.n.o.) op de lijst van de kandidaten van de KPB van Waals-Brabant voor de wetgevende verkiezingen van 1946 (uit: *L'avant garde*, numéro spécial, 1946)

het Onafhankelijkheidsfront in Brussel. In 1942 werd hij opgenomen in het Centraal Comité van de KPB.

Na de oorlog was hij vooral bezig met onderwijs en cultuur. Hij werd in 1946 voor het eerst verkozen als senator (in de periode 1946-1949 als provinciaal senator in Waals-Brabant, in 1950 in het arrondissement Nivelles). In de senaat was hij voorzitter van de commissie openbaar onderwijs. Hij ging in de clinch met P.H. Spaak over de levering van uranium aan de VS (1947).

Libois was een raadgever van partijvoorzitter Edgar Lalmand en een autoritair leider. Dat bleek bij de behandeling van de affaire-Lysenko aan de ULB.² Daar had hij de leiding van de communistische cel. Hij oefende druk uit op de eminente bioloog en communistische professor Jean Brachet³ om publiekelijk het neodarwinisme (de theorie die stelt dat erfelijkheid wordt bepaald door genen en chromosomen en dat de creatie van nieuwe rassen wordt bepaald door mutaties van genen) af te zweren en de onwetenschappelijke theorie van Lysenko (die stelt dat de omgevingsomstandigheden nieuwe rassen kunnen doen ontstaan) te verdedigen.⁴ Toen Brachet dat te halfhartig deed, werd hij uit de ULB-cel gezet. Brachet ontweek de grote vernedering van een uitsluiting uit de partij door zelf ontslag te nemen.

In 1954 werd Libois uit de partijleiding gezet wegens 'fractionisme', maar hij bleef nog lange tijd bekend als de communistische professor van de ULB. Hij speelde geen rol meer in de partij. Hij stierf in 1991.

De schenking gaat over zijn activiteiten tijdens en vooral na WO II: de clandestiene cursussen aan de ULB, het einde van de be-

NIVELLES RECLAME "JUSTICE"

Quelles sont les sanctions prises contre les Fonderies Chantrenne

Si dans notre Brabant Wallon, la situation économique peut prétendre sans conteste à la place de l'industrie économique, il n'est pas moins vrai que beaucoup d'industries translatrices ont été dérangées pendant les années terribles, pour la plus grande gloire de nos Provinces Unies.

C'est entre autres, les Fonderies de Cuivre et Chantrenne à Nivelles. Dès juin 1940, le Conseil d'Administration décide de mettre le conseil de Léopold III et de remettre l'entreprise au travail. Ne fallait-il pas aller les chercher dans le milieu? Éviter la ruine d'une Direction allemande et faire supporter à la déportation une main-d'œuvre spécialisée? C'est là, les motifs allégués, l'acte qui nous a vu les honorer d'un statut d'usine surveillée étrangère, des machines nous furent assignées.

Cette société, pendant des années, allait devenir l'ennemi, un obstacle pour nous-mêmes, en conséquence, d'agissements et de gains divers pour châtiments, ce à nos yeux toujours aussi. Les travaux ont été faits d'une surveillance étrangère, des machines nous furent assignées.

Fonds Électoral du Brabant Wallon. -- Les 60.00 frs. sont dépassés. Activez les versements. En avant pour les 500.000 francs! Versez au C. C. Post. 7395.57

zetting, de verkiezingen, het parlementair werk, de verhouding van de intellectuelen met de partij, de steun aan oorlogsslachtoffers en de heropbouw van Nivelles. Ten slotte ook enkele documenten over reizen in Polen en Hongarije.

Het gaat om 20 beschrijvingen in één doos. Het archief is consulteerbaar mits toestemming van de dienstdoende archivaris. Een ander deel van Libois' archief wordt bewaard in het SOMA. Het werd in 1997 beschreven door Mireille Dujacquier.⁵

(1) J. GOTOVITCH, *Du rouge au tricolore. Résistance et parti communiste*, Bruxelles: Editions Labor, 1992, p. 544-545.

(2) E. SCHANDEVYL, Een bijdrage tot de studie van het intellectuele veld in België: communistische intellectuelen tijdens de Koude Oorlog (1945-1956). In: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 77(1999), p. 1003-1049.

(3) De broer van de socialistische journalist Pierre Brachet die in 1936 als internationaal brigadist stierf bij de verdediging van Madrid.

(4) De 'theorie' van Lysenko was na WO II de enig aanvaarde in de Sovjet-Unie omdat zij gezien werd als een aanvulling op de marxistische vooruitgangsin-terpretatie: in die visie waren genen en chromosomen slechts een burgerlijke uitvinding en kon de natuur door de mensen gemanipuleerd worden op een voluntaristische en optimistische manier. De aanvaarding van die theorie werd aanzien als een teken van partijtrouw.

(5) SOMA, Inventaris AA1508.

Het archief van de Budgethoudersvereniging Onafhankelijk Leven (BOL) vzw

Sofie Vrielynck, Amsab-ISG

Naar aanleiding van een verhuis van BOL naar De Punt op de vroegere Arbed-site te Gentbrugge, werd contact opgenomen met Amsab-ISG. Of er interesse was voor het archief met betrekking tot de sociale beweging Independent Living Vlaanderen (ILV). Omdat Amsab-ISG zich profileert als een instituut voor sociale geschiedenis, was het meer dan bereid het materiaal aan te nemen. ILV is een voorbeeld van een emancipatiebeweging waarvan tot op heden weinig was terug te vinden in de collectie.

BOL vzw staat voor Budgethoudersvereniging Onafhankelijk Leven en is de opvolger van ILV, opgericht op 12 december 1987.

In de statuten van 5 mei 1988 staat de doelstelling van de actiegroep als volgt geformuleerd: *"De volledige integratie in de maatschappij van personen met een handicap, die hulpmiddelen en/of assistentie nodig hebben om zelfstandig te leven."* ILV was de Vlaamse afdeling van de internationale Independent Living-beweging ontstaan in Californië in de jaren 60.

ILV profileerde zich duidelijk als een emancipatiebeweging die mensen, verenigingen en beleidsmakers bewust wilde maken van de mogelijkheden en rechten van personen met een handicap. De organisatie bestond enkel uit mindervaliden die zichzelf beschouwden als ervaringsexperten inzake hun handicap en de organisatie, ervaring en

planning van hun woon-, werk- en assistentiesituatie en de hulpmiddelen en/of aanpassingen die zij voor zichzelf noodzakelijk achtten. In de overtuiging dat mensen met een handicap volwaardig kunnen oordelen over wat hen persoonlijk aanbelangt, stelden zij hun kennis en ervaring ter beschikking van andere mensen met een handicap, wat zich weerspiegelde in *peer counselling*. De vereniging beoogde personen met een handicap die nood hadden aan assistentie, weerbaarder te maken door hen de controle te geven over het geld waarmee ze zelf hun assistentie konden organiseren. Lid worden van ILV impliceerde onder meer dat bijstand werd verleend bij de opstelling van een persoonlijk assistentiedossier, een abonnement op het driemaandelijkse tijdschrift *'t Huis* en gratis deelname aan de peer-counselingbijeenkomsten. Geregeld werden ook collega's in het buitenland opgezocht, die een gelijkaardige strijd leverden voor meer zelfbeschikking.

Gedurende een tiental jaren kreeg de beweging geen wettelijke en financiële erkenning, de werking werd gedragen door vrijwilligers en sponsoring. Op 1 maart 1999 kreeg ze een officiële erkenning als een 'gemachtigde organisatie die de personen met een handicap of hun gezinnen vertegenwoordigt'.

Op 1 april 1997 kon het Vlaams Independent Living Centrum (VILC) in Brugge, het algemeen secretariaat van de organisatie, in gebruik worden genomen. Een prioritaire taak voor het VILC was de ondersteuning van de deelnemers aan het experiment Persoonlijk Assistentiebudget (PAB) en hiermee verbonden het Gebruikers Persoonlijk Assistentiebudget (GEPA). De vzw ILV telde vertegenwoordigers in meerdere provinciale

adviesorganen en in de stuurgroep PAB bij het Vlaams Fonds voor de Sociale Integratie van Personen met een Handicap die de evolutie van het experiment PAB opvolgde. Vermits uiteindelijk in het jaar 2000 een wettelijke regeling van het Persoonlijke Assistentiebudget tot stand kwam, werd op de algemene vergadering van 2 december 2000 beslist om de vzw ILV om te vormen tot de vzw BOL, een omschakeling van een beweging die wilde wegen op het beleid voor een meer op dienstverlening gerichte organisatie. Het hoofdkantoor verhuisde van Brugge naar Gent.

Het archief (1987-2004) bevat jaarverslagen, briefwisseling, strategieën rond lobbywerk enz. Kortom, het is een weerspiegeling van de werking van ILV en de peer-counselingwerking. Daarnaast zijn er ook verslagen van vergaderingen op provinciaal en federaal niveau waarin vertegenwoordigers van de organisatie zetelden. Ook het redactiearchief van *'t Huis* en een dossier betreffende een publicatie over twaalf jaar strijd voor een Persoonlijk Assistentiebudget in Vlaanderen, zijn opgenomen in het archief. De stortingslijst beslaat 145 nummers, opgeborgen in 21 dozen (2,3 lopende meter). Het archief is consulteerbaar mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

Jo Tollebeek, hoogleraar
cultuurgeschiedenis
K.U.Leuven, titularis
Francqui Leerstoel,
Universiteit Antwerpen

De duiven van Quiévrain. De Belgische natiestaat: plaatsen van herinnering

Deze tekst werd
uitgesproken bij de
presentatie van het
laatste deel van de
Nederlandse *Plaatsen
van herinnering* in
Amsterdam op 6 maart
2007.

De reeks *Plaatsen van
herinnering* (4 delen)
werd uitgegeven door
Prometheus/Bert
Bakker. De Belgische
Plaatsen van herinnering
(2 delen) zullen bij
dezelfde uitgeverij
verschijnen.

Ik moet bekennen me enigszins ongemakkelijk te voelen nu alles al is gezegd, nu het eerste exemplaar van het laatste volume van de Nederlandse *Plaatsen van herinnering* is aangeboden en nu het boek zelfs al in de etalage van de nationale canon is bijgezet. Nu nog – zo vlak voor het afsluitende forumgesprek en de receptie – over de parallelle Belgische onderneming te willen spreken, lijkt slechts één effect te kunnen hebben: de Belgische traagheid wordt er nog eens door benadrukt.

Maar laat ons eerlijk zijn: ook de Nederlandse historici behoren niet tot de snelste leerlingen van het klasje *lieu-de-mémorialistes* dat pionier Pierre Nora intussen rond zich heeft verzameld. Diens inventaris van de pleisterplaatsen van het Franse nationale geheugen verscheen tussen 1984 en 1992 en sindsdien zwermde het historiografische concept over heel Europa uit. Uiteindelijk – na meer dan twintig jaar – bereikte het ook de Lage Landen (al zijn ook daar eerdere aanzetten gegeven). Voor Nederland staat het resultaat er vandaag: vier monumentale delen, tot stand gekomen op initiatief van uitgever Mai Spijkers van Prometheus/Bert Bakker, geredigeerd door een zevenkop-pige redactie en de beschrijving omvattend van niet minder dan 160 plaatsen van herinnering. Het is een boek dat, aldus hoofdredacteur H.L. Wesseling, “een bijdrage” wil zijn “aan de discussie over de historische canon, de Nederlandse identiteit en het vaderlandse verleden”.

De Belgische onderneming, in gang gezet door dezelfde uitgever, is bescheidener. Dat boek zal geen vier, maar twee delen omvatten en wordt niet door zeven, maar slechts door vijf (literatuur)historici – Geert Buelens, Gita Denec-

kere, Chantal Kesteloot, Sophie de Schaepdrijver en ikzelf – geredigeerd. Niet 160, maar 66 plaatsen zullen in de atlas van het Belgische nationale geheugen worden opgenomen. Maar ook zij zullen alle in beeld worden gebracht, net als de Nederlandse plaatsen, door fotograaf Theo Uytenhaak. Het resultaat zal in het najaar van 2008 verschijnen.

Met de Nederlandse *Plaatsen van herinnering* zal de Belgische tegenhanger alvast dit gemeen hebben: alleen plaatsen in de topografische zin van dat woord zullen worden opgenomen. Die beperking tot wat N.C.F. van Sas “het vastgoed van de herinnering” heeft genoemd, doet zowel de Nederlandse als de Belgische onderneming van het Franse origineel verschillen. *Les lieux de mémoire* bevatte immers niet alleen artikelen over bijvoorbeeld Reims en de Vendée, maar evenzeer over de republikeinse kalender, de tegenstelling tussen gaullisten en communisten, Descartes en vele andere symbolische knooppunten van het Franse nationale geheugen. Het ontbreken van dergelijke symbolische plaatsen maakt het Nederlandse en het Belgische *musée imaginaire* inderdaad schriller. Misschien zullen in een latere aanbouw daarom ook voorwerpen een plek krijgen.

De Nederlandse en de Belgische projecten mogen elkaar vinden in de beperking, het perspectief dat hun respectievelijke redacties hebben gekozen, verschilt wezenlijk. In het Nederlandse project functioneren de plaatsen als stapstenen door de geschiedenis: Dokkum staat voor de kerstening van het Noorden, Teylers Museum in Haarlem voor het 18e-eeuwse genootschapsleven, de Koepelgevangenis in Breda voor de veranderende opvattingen in het strafrecht in de 19e eeuw, de Bloemenhovekliniek in Heemstede voor de abortuskwesitie in de jaren 70 van de vorige eeuw. Het verhaal dat met behulp van deze plaatsen wordt verteld, is chronologisch opgezet; het is, zo luidt het, ‘een reis’ – zowel langs plaatsen als door eeuwen.

Die reis toont heel verschillende gezichten, precies omdat de erin verhaalde geschiedenis heel breed wordt opgevat. Zij omvat bijvoorbeeld evengoed de 20e-eeuwse industriële expansie als de ontwikkeling van het voetbal in Nederland en daarom leidt de reis evengoed langs de Lichttoren in Eindhoven als langs de Rotterdamse Kuip. Dat maakt de reis ongewoon verrassend. Maar tegelijkertijd, zo is weleens teleurgesteld opgemerkt, ook wat te complexloos: de plaatsen en de gebeurtenissen die zich in deze oorden hebben afgespeeld, staan zelf zo sterk op de voorgrond dat de errond geweven herinneringen haast uit het zicht verdwijnen. Redacteur Wim van den Doel had het niet duidelijker kunnen zeggen: “Bedacht moet (...) worden dat dit een geschiedenisboek is en dat herinnering en geschiedenis twee verschillende zaken zijn.”

Dat klopt, en de Belgische redactie heeft ervoor gekozen een herinneringsboek te maken. Haar vertrekpunt is de gedachte dat de Belgische natiestaat die in de 19e en 20e eeuw vorm heeft gekregen, de voorbije decennia zijn vanzelfsprekendheid heeft verloren en ‘verdund’ is geraakt. Dat is uiteraard het gevolg van de communautaire politiek, maar ook allerlei andere factoren hebben die verandering in de hand gewerkt. Om dat proces – letterlijk – in kaart te brengen, richten de auteurs zich op de plaatsen waaraan enerzijds de herinnering aan de Belgische natiestaat zich het sterkst heeft



gehecht, maar waarbij anderzijds ook het vergeten zich manifesteert, op een moment dat daarom ook door Nora als een 'scharniermoment' is betiteld.

Die plaatsen kunnen – zoals dat ook in het Nederlandse perspectief het geval is – buiten de landsgrenzen liggen; dat geldt bijvoorbeeld voor het Franse Roubaix, *lieu de mémoire* van de Vlaamse seizoenarbeiders en met haar velodroom tevens de thuishaven van de flandriens. Maar waar het om gaat, is dat al deze plekken als plekken van herinnering (van herdenkingen, van rituelen...) samen de idee 'België' belichamen. Als er in dit boek al een geschiedenis van België wordt geschreven, dan is dat een geschiedenis in de tweede graad. De opbouw van de Belgische *Plaatsen van herinnering* zal dan ook, anders dan in de Nederlandse tegenhanger, niet chronologisch zijn (herinneringen schudden de tijd voortdurend door elkaar), maar integendeel volgens een 'logisch' patroon verlopen. Daarbij zullen vijf categorieën worden onderscheiden.

Een eerste categorie bestaat uit de plaatsen van geschiedenis, de 'oude' plaatsen, die samen het landschap vormen van het romantische nationale historiebeeld. Dat beeld kreeg gestalte in het werk van geschiedschrijvers en historieschilders in de decennia na de Revolutie van 1830, die het land zijn onafhankelijkheid schonk, en werd vervolgens tot diep in de 20e eeuw verspreid en gepopulariseerd in schoolboeken, chromo's en historische optochten. De plaatsen die daarmee zijn verbonden, zijn de 'historische' plaatsen van de Belgische natiestaat: van het Tongeren van Ambiorix en het Bouillon van Godfried over onder meer de Pacificatiezaal in Gent, het Rubenshuis in Antwerpen en de basiliek van Scherpenheuvel tot de oorden van 1830 in Brussel en Coburg, de bakermat van de vaderlandse monarchie. Wat op deze plaatsen is gebeurd – een tragische opstand tegen een veel machtiger vijand, de ondertekening van een verdrag, de bevestiging van een religieuze contrarevolutie... – is niet wat telt (daarover kan in andere boeken worden gelezen). Wél essentieel is de wijze waarop deze plaatsen ankerpunten van de herinnering zijn geworden: hoe zij zijn geconstrueerd, hoe hun betekenis steeds is gewijzigd, hoe hun associatiekracht is verdwenen.

Vervolgens zijn er de plaatsen van expansie. Dat zijn de plaatsen waar ooit – in een verleden dat soms verder af lijkt te liggen dan tellingen doen vermoeden – rijkdom en vooruitgang werden gevierd: het industriële Seraing, het majestueuze Centraal Station in Antwerpen, het Afrikamuseum in Tervuren, het Atomium. Maar plaatsen van expansie zijn ook de plaatsen waar aan emancipatie en bevrijding wordt herinnerd omdat het plaatsen zijn waar nieuwe bevolkingsgroepen als het ware in de natie werden geïntegreerd en de natie werd verbreed: de Lycées Gatti de Gamond in Brussel voor de vrouwen, het Conscienceplein en de Stadsbibliotheek in Antwerpen voor de Vlamingen, de Gentse Vooruit voor de (socialistische) arbeiders. Ook de intensiteit waarmee deze plaatsen werden (en worden) gecelebreerd, bleek aan verandering onderhevig: de luchthaven van Zaventem werd van oord van nationale trots op Sabena tot emotieloze *non-lieu par excellence*, de Ieperse regio Flanders Language Valley werd

Een 'plaats van expansie': het Atomium in opbouw, december 1957 (foto Léon Libouton)

in enkele jaren tijd van plaats van ongeremde fierheid op het eigen technologische kunnen tot plaats van gêne. Maar ook hier ligt de ironie op de loer: de reeks zal worden afgesloten met een opstel over Wijnegem Shopping Center, de hyperrealistische *mall* die elke herinnering overbodig maakt.

In een derde groep worden de plaatsen van tweedracht verzameld. Zij illustreren het feit dat het nationale geheugen niet alleen een coherent verleden trachtte te scheppen of de eigentijdse opmars van de natiestaat vierde, maar zich ook hechtte aan plaatsen die juist de verdeeldheid binnen de natie belichaamden en symboliseerden: de IJzertoren in Diksmuide (waar groepen Vlamingen tegenover elkaar stonden), de 'Guimardstraat' in Brussel (symbool van het verzuilde onderwijsbestel en de levensbeschouwelijke tegenstellingen), Voeren/Komen en Leuven/Louvain-la-Neuve (die het conflict tussen Walen en Vlamingen memoreerden), de mijn van Zwartberg (*locus classicus* van de sociale conflicten), 'Borgerocco' (het multiculturele Borgerhout bij Antwerpen, waar ook het Vlaams Belang doorbrak). Ook dat waren en zijn pleisterplaatsen van het nationale geheugen, in een land waar de ideologische, sociale en communautaire spanningen zich gemakkelijk vermenigvuldigden.

De plaatsen van crisis, vervolgens, zijn traumatische plaatsen, plekken waar de natie zich als het ware verweesd voelde – en soms nog voelt. Het zijn de verwoeste steden van 1914 (het parcours van steden die door de Grote Oorlog werden getroffen en waarvan de catastrofe daarna in vergetelheid raakte), de Dossinkazerne in Mechelen (vanwaaruit de Joden in de Tweede Wereldoorlog werden gedeporteerd), het Kinshasa van 1960 (het toenmalige Leopoldstad, waaruit de blanken moesten vluchten, hun kolonie achterlatend), de Boelwerf in Temse (die de sociale ontredde bij massale ontslagen van arbeiders tastbaar maakte), het gerechtsgebouw van Neufchâteau (dat de verbijstering – ook morele verbijstering – bij de 'affaire-Dutroux' symboliseerde). Op die traumatische plaatsen kon de herinnering als lava stollen, maar toch ook nieuwe gedaanten aannemen en – uiteindelijk – verdwijnen.

Ten slotte zijn er de plaatsen van het pittoreske, de schijnbaar tijdloze plaatsen van veiligheid, die intussen havens vol nostalgie zijn geworden. Het zijn de plaatsen van de schoolreizen, van uitstapjes en van verloren gegane zondagen: Villers-la-Ville als de pittoreske ruïne bij uitstek, het wonderschone, verstilte Bruges-la-morte, het graf van Verhaeren aan de Schelde, de democratische kustoase die Blankenberge heette, Quiévrain, waar – zo zei een radiostem – de duiven waren gelost. Maar ook rond deze 'eenvoudige' plaatsen schiep het geheugen een complex weefsel van soms tegengestelde gevoelens en associaties. De laatste plaats in de reeks (en dus in het boek) zullen de Brusselse Marollen zijn. Die zijn recent getransformeerd in een schilderachtige wijk, waar het goed toeven is voor de bezoekers. Maar die pittoreske laag verbergt een andere herinneringslaag, die opnieuw met tweedracht en overmacht moet worden verbonden: de in de benedenstad gelegen Marollen wisten zich immers overmand door het buitenmaatse Justitiepaleis dat op de heuvel vlakbij was opgetrokken en dat voor de arme bewoners van de oude wijk het symbool werd van klassenjustitie.

Deze plaatsen van geschiedenis, van expansie, van tweedracht, van crisis en van het



Een 'plaats van crisis': de Dossinkazerne te Mechelen. Aankomst van Joden die tijdens een razzia zijn opgepakt, zomer 1942 (Joods Museum van Deportatie en Verzet - Fonds Kummer)

pittoreske zijn geen stapstenen in een chronologisch opgebouwd verhaal van de vaderlandse geschiedenis. De redactie van de Belgische *Plaatsen van herinnering* wil ze veeleer begrijpen als dragers van nationale herinneringen, van veranderingen die mettertijd in dit herinneringsweb optraden, van een virtuele werkelijkheid die met een wisselende intensiteit werd beleefd. Nu van de nationale realiteit die achter deze virtuele werkelijkheid schuilgaat, in toenemende mate afscheid wordt genomen, worden deze plaatsen – om een uitdrukking van Stefan van der Poel in het Nederlandse boek te variëren – een decor dat er nog is terwijl het verleden zelf buiten bereik raakt.

De Nederlandse redactie lijkt zich, zo is al eerder opgemerkt, niet aan de 'zelfkwelling' van de twijfel aan de nationale identiteit te hebben willen overgeven. Verklaart dat het conceptuele onderscheid tussen de Nederlandse en de Belgische ondernemingen? Wellicht wel. Om met H.J.A. Hofland te eindigen: Nederland is een "*land van revoluties zonder ruïnes*". De werkelijkheid wordt er niet aan haar lot overgelaten.

Hans Mortelmans,
Amsab-ISG

BART DE WILDE

Gent/Rabot. De teloorgang van de textielnijverheid



BART DE WILDE,
*Gent/Rabot. De
teloorgang van de
textielnijverheid*, Gent:
Gent Cultuurstad/
Lannoo, 2007, 144 p.

De publicatie *Gent/Rabot* is een onderdeel van het project *Memory On/Off*. Meer info vindt u op www.memory-on-off.be

De geschiedenis van de Gentse textielnijverheid lijkt vandaag wel een fata morgana. Wie Gent binnenrijdt langs de snelweg kan niet naast de pas gerenoveerde Union Cotonière-toren kijken. Dit radicaal modern kantoorgebouw uit 1958 verbeeldt een mateloos vertrouwen in de toekomst. Hoe het de Gentse katoensector werkelijk is vergaan, kunnen we vaststellen op enkele honderden meters daarvandaan, op de kale vlakte tussen Stalhof en Kantienberg, waar ooit een grote UCO-fabriek stond. Wie er oog voor heeft, vindt overal in en rond de stad restanten van het grootse textielverleden van Gent, maar nergens is deze geschiedenis nog zo sprekend als in de Rabotwijk. Reeds in de vroege jaren van industrialisering kwamen katoenbedrijven zich hier vestigen. De doorbraak kwam er na 1860, toen de stadspoorten verdwenen en de stad kon uitbreiden. De nieuwe wijk kreeg vorm tussen 1876 en 1900. De textielbedrijven vormden de ruggengraat van de wijk. Arbeiders volgden de werkgevers en vestigden zich massaal in de nieuwe buurt. In hun zog vestigden zich kleine en grote middenstanders, zodat er op korte tijd een zeer divers sociaal weefsel ontstond. Toen de motor van de Gentse textielindustrie na WO II begon te sputteren, raakte ook de wijk in moeilijkheden. In 1999 sloot het allerlaatste textielbedrijf, Filature du Rabot, zijn deuren.

De Rabotwijk beleeft met de inplanting van het nieuwe justitiepaleis, de KaHo-campus en het project *Bruggen naar Rabot*, zijn kantelmoment. Historicus Bart De Wilde achtte de tijd rijp om een historisch overzicht te maken van de buurt vanaf 1860 tot de teloorgang van de Gentse textielnijverheid rond 1980. De publicatie is een onderdeel van het *Memory On/Off*-project dat het Masereelfonds in 2005 lanceerde rond de impact van het verdwijnen van de tex-

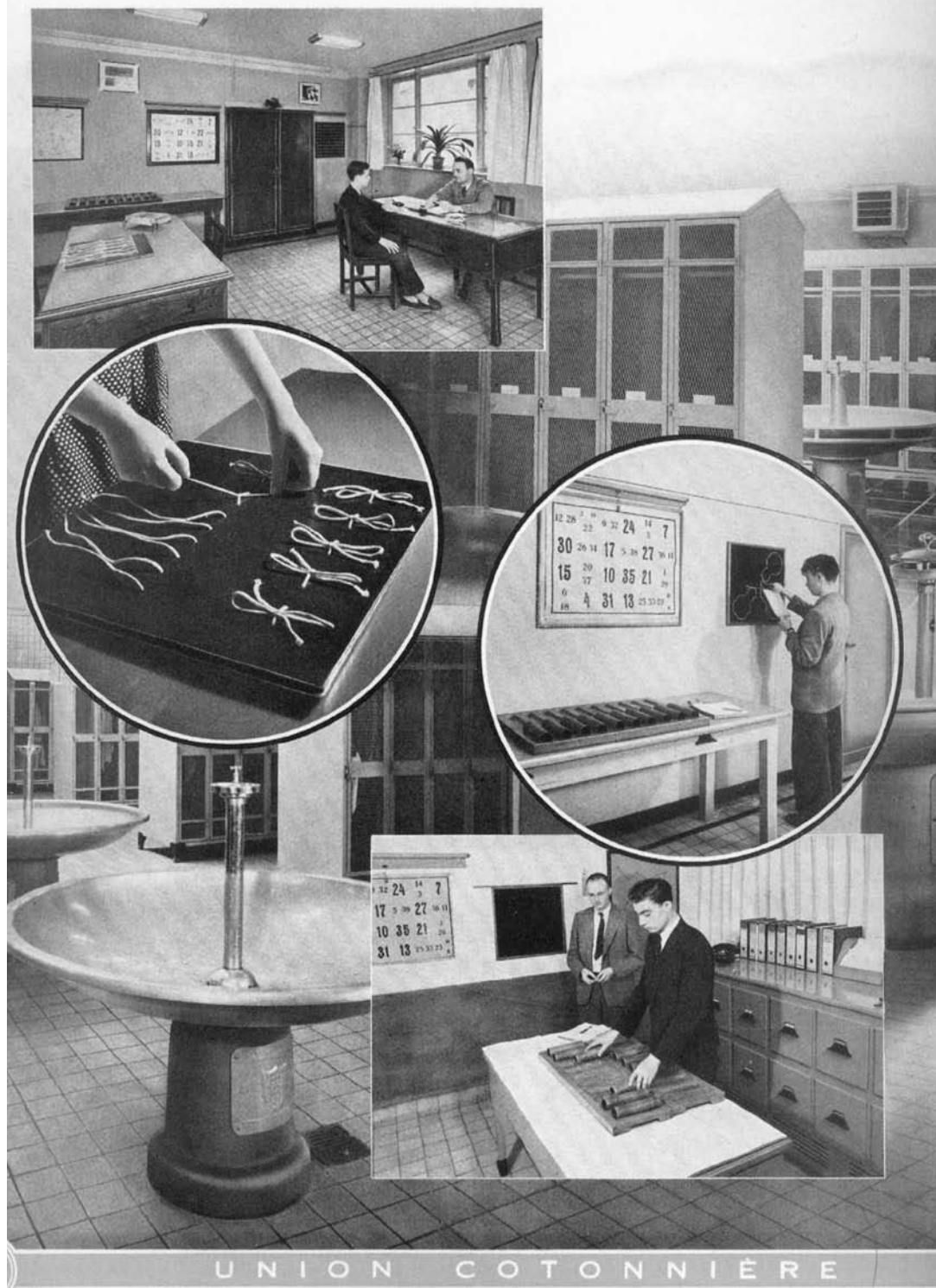


Zicht op het Griendeplein met nog duidelijk zichtbaar de brug over de verbindingsvaart tussen de Rabottorens en de Brugse Vaart (uit: B. DE WILDE, *Gent/Rabot. De teloorgang van de textielnijverheid*)

tielindustrie in Gent. De geschiedenis van een buurt schrijf je niet in bibliotheken of archieven. Daarom hield De Wilde gedurende anderhalf jaar zitdagen in het buurtcentrum, waarop mensen documenten konden brengen of hun verhaal vertellen. Ondertussen zette hij vijftien studenten tweede bachelor Nieuwste Geschiedenis van de UGent aan het werk om zoveel mogelijk bronnenmateriaal te verzamelen. Het resultaat is een rijk geïllustreerd maar bescheiden boek, gemaakt om te lezen en te bladeren en niet om te schitteren op de salontafel. De eerste pagina's zijn gewijd aan de geschiedenis van de Gentse textielnijverheid en het ontstaan van de geïndustrialiseerde Rabotwijk op een braakliggend stuk buiten de stadspoorten.

Het verhaal is ondertussen al vaak verteld, maar het valt wel op hoe vlot en accuraat De Wilde deze woelige periode heeft samengevat. Echt vaart krijgt het boek in het hoofdstuk *De Rabotwijk: het centrum van de wereld*. Aan de hand van goedgekozen anekdotes krijgen we een levendig beeld van het wel en wee in deze volkswijk. De leurders met 'kroakamandels, karekollen en krabben' passeren de revue tot je er zelf honger van krijgt. Het beeld van de kinderen die ravotten op de spoelboten (platte pontons om de was te spoelen) is onvergetelijk. Het sociale weefsel kreeg vorm dankzij het verzuilde verenigingsleven, en toen textielbaas de Hemptinne gronden ter beschikking stelde voor de bouw van een parochiekerk, kreeg de buitenwijk de allure

De keuze van het personeel, bij het aanwerven..



van een miniatuurstad. "Er ontstond zo iets als een Rabotiengevoel", schrijft De Wilde.

Na WO II begon de aftakeling van de Gentse textielindustrie. De textielarbeid ging gebukt onder een zeer slecht imago bij de Gentse bevolking: lage lonen en stijgende werkdruk. Reeds in de jaren 50 rekruteerden de fabrieken Europese buitenlanders, vanaf 1963 waren vooral Turkse gastarbeiders nog bereid in de textielindustrie te werken. De monsterfusie van de grote Gentse bedrijven tot NV UCO kon het tij niet keren.

Dit boek ademt, ondanks zijn historische accuratesse, een uitgesproken nostalgische sfeer uit. Zelfs de recente foto's van Hans Dekeyser, gedrukt op dun glanspapier, lijken uit een oud tijdschrift te komen. De titel spreekt, met een knipoog naar Streuvels wellicht, over teloorgang. Maar het valt op hoe nauwkeurig De Wilde de gouden jaren van de textielnijverheid tot leven brengt en hoe beknopt hij de neergang na 1970 behandelt. Nochtans moet het verzamelen van orale bronnen over de periode voor WO II niet eenvoudig geweest zijn. Met deze geschiedenis over de glorieperiode van de wijk willen de initiatiefnemers de fierheid van de 'rabotiens' aanwakkeren. Zowel in de inleiding (van Lieven Decaluwe) als in het slot, wordt gesproken over de recente urbanisaties die de wijk een nieuwe toekomst zullen geven. Ze suggereren dat dit stadsdeel al 25 jaar wacht op een nieuwe identiteit. Ik denk niet dat volkswijken wachten, zoals ook kinderen nooit zullen wachten met spelen, ook al zijn er geen speelboten en geen groenzones meer. Als die rebelse 'rabotien' bestaat dan zal hij, zoals de 'marolien' destijds, niet opgezet zijn met het nieuwe justitiepaleis en zal hij de huidige belangstelling voor zijn wijk met argusogen volgen.

Zulke kritische stemmen kan je vinden op de weblogs van en over Gent maar niet in deze publicatie. Het is jammer dat ik in het boek geen getuigenissen heb kunnen lezen over het leven in de sociale woontorens aan het Rabot of dat van de Turkse middenstanders in de Wondelgemstraat. Die verhalen lijken nu onbeduidend, maar ze zullen, misschien sneller dan verwacht, tot het verleden behoren.

Pagina uit een UCO-brochure uit 1951 met afbeeldingen van de aanwervingsprocedure in de onderneming. UCO-de Hemptinne was een van de vele textielfabrieken in de Rabotbuurt (uit: B. DE WILDE, *Gent/Rabot. De teloorgang van de textielnijverheid*)

Donald Weber,
Amsab-ISG

VÉRONIQUE POUILLARD

La publicité en Belgique 1850-1975. Des courtiers aux agences internationales



VÉRONIQUE POUILLARD,
*La publicité en Belgique
1850-1975. Des courtiers
aux agences
internationales*,
Bruxelles: Académie
royale de Belgique,
2005, 509 p.

Onder de titel *La publicité en Belgique 1850-1975* is het doctoraat van Véronique Pouillard (ULB, 2003) verschenen. De auteur beperkt zich niet tot een sociaal-culturele analyse van reclameboodschappen en hun impact op de (consumptie)maatschappij, maar – zoals de ondertitel aangeeft – concentreert zich op één actor in het reclameproces: het reclameagentschap. Dat is een gelukkige keuze. In 1962 al kwam de Leuvense communicatiewetenschapper Guido Fauconnier in zijn doctoraat tot het besluit dat er rond de geschiedenis van de reclamebureaus in België bronnen noch kennis voorhanden zijn.¹ Een aantal studies in de jaren 80, uitgaande van het toenmalige Seminarie voor Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent, onder leiding van prof. Romain Van Eenoo, stuitte telkens weer op hetzelfde probleem.² Eenvoudig gesteld: in het reclameproces zijn er vier essentiële schakels: de reclameboodschap; het medium waarin de reclame wordt gepubliceerd; de reclamemaker (agentschap); en degene die de reclame bestelt (adverteerder). Telkens weer is uit onderzoeken gebleken dat de intermediaire rol van de reclamemaker essentieel is om het geheel van het reclamegebeuren te begrijpen, maar in de Belgische historiografie bestaat het 'zwarte gat' dat Fauconnier in 1962 signaleerde, veertig jaar later nog steeds. Dat maakt dat de voorliggende studie alleen al door de keuze van het onderwerp belangrijk is.

Pouillard begint haar overzicht met de voorlopers van de reclameagentschappen, de zogenaamde *courtiers*, een

verzamelnaam voor een aantal tussenfiguren die reclameruimte in kranten verkochten en adverteerders ronselden. In de loop van de 19e eeuw vond een evolutie plaats van het louter verkopen van krantenruimte naar het zelf ontwerpen en realiseren van reclameboodschappen. De auteur behandelt drie voorbeelden van ondernemingen waarbinnen deze evolutie zichtbaar werd, voorlopers dus van de reclameagentschappen, met name het Office de Publicité, in 1854 door Alphonse-Nicolas Lebègue gesticht, een firma die zich aanvankelijk bezighield met de publicatie van *contrefaçons* van Franse romans, maar daarrond een sterk vernieuwende publiciteit voerde; de Agence Havas, een Frans persagentschap dat in 1867 een Belgisch filiaal opende, en dat zich behalve met persberichten ook bezighield met de verspreiding van reclameboodschappen; de Agence Rossel, in 1872 gesticht door Emile Rossel, een reclameagentschap verbonden met dagblad *Le Soir*, dat van 1887 tot 1898 als een gratis advertentieblad werd gedistribueerd. Beide, Havas en Rossel, verdeelden zowat onder elkaar de Belgische reclamesector op het einde van de 19e eeuw.

De annonces (advertenties), op het einde van de 19e eeuw in de kranten nog meestal gegroepeerd op de laatste pagina, breidden langzaam uit en geraakten verspreid over de binnenpagina's. Tegelijk ontstond een onderscheid tussen de zoekertjes en de eigenlijke reclameboodschappen. Onder de laatste domineerden deze van farmaceutische producten (niet zelden kwakzalverij) en grootwarenhuizen. Daarnaast was ook de affiche vóór WO I een belangrijk medium voor publiciteit, vele schitterende voorbeelden van affichetekunst zijn vandaag nog gegeerde objecten voor verzamelaars. Andere reclamevormen die in deze periode ontstonden waren onder meer: publicitaire filmpjes in de vroege cinema's, lichtreclames op de gevels en gadgets om uit te delen of te verzamelen, bijvoorbeeld de befaamde kleurenprentjes (chromo's) in de verpakkingen van chocoladerepen.

Reclame en reclamemakers in de vroegste periode hadden een kwalijke reputatie, een van charlatanerie, kwakzalverij en geknoei, gekruid met schandalen, geroddel en processen. Een aantal mensen uit het vak probeerden hier tegenin te gaan en hun vakgebied een solide professionele basis te geven. Pouillard volgt in haar studie het parcours van twee van hen, Dennis Bodden en vooral de *américanophile* Paul Mosselmans, die in het begin van de 20e eeuw aan de hand van een groot aantal studies, manifesten en traktaten probeerden om hun eigen sector uit zijn poel van verderf te halen.

De periode na WO I staat geboekstaafd als de 'heroïsche' periode van het reclamevak. In de jaren 20 ontstonden de eerste moderne reclameagentschappen en ging de sector zich professioneel organiseren. De nieuwe agentschappen, weldra gevolgd door de oude, verbonden hun lot niet langer aan één bepaald persorgaan, zoals eertijds Agence Rossel aan *Le Soir*, maar boden zich aan op de markt met een totaalpakket voor potentiële adverteerders. Het aantal bedrijven in de reclamesector steeg in de tussenoorlogse periode van een dertigtal naar meer dan 120. Het jaarboek van de publiciteitssector van 1932, met naast bedrijven ook zelfstandige vakmensen en freelancers, vermeldt zelfs bijna duizend namen. Bijna twee derden zijn in Brussel



Publiciteit uit *De Volkstribuun*, 18 september 1912 (collectie Luc Peiren)

gevestigd, anderen in Luik, Antwerpen of Gent. Er zijn voorbeelden legio in deze periode van kunstenaars die om den brode hun eerste inkomen gehaald hebben uit reclameactiviteiten, van Edgar P. Jacobs tot René Magritte.

Een belangrijke gebeurtenis in de tussenoorlogse periode was de vestiging van een Amerikaans reclamebureau in België. In 1927 opende J. Walter Thompson, het grootste Amerikaanse reclamebedrijf, geleid door Stanley Resor, een filiaal in Antwerpen. Het bedrijf volgde daarmee de voetsporen van zijn belangrijkste klant, General Motors, dat drie jaar eerder een vestiging geopend had in Antwerpen. Agence Thompson introduceerde Amerikaanse reclametechnieken in België, zoals marketingresearch, het voorbereiden van reclamecampagnes door consumentenbevraging, en groeide uit tot de belangrijkste speler op de Belgische reclamemarkt.

Reclameman Paul Mosselmans, reeds hoger vermeld, creëerde in 1921 de eerste beroepsvereniging voor reclamemensen in België, de *Chambre Syndicale Belge de la Publicité*. Dat was rijkelijk laat in vergelijking met andere landen, naar eigen zeggen waren de Belgen zelfs "*de laatsten in Europa*". Mosselmans zelf werd de eerste voorzitter. Hij ageerde hard tegen bestaande monopolie- en trustpraktijken in de Belgische perswereld, die naar zijn mening het vak verziekten. Dat zorgde voor nogal wat spanningen, zodat hij twee jaar later, in 1923, ontslag moest nemen als voorzitter. De beroepsvereniging volgde vanaf dan een wat neutralere koers, vormde zich in 1926 om tot een vzw en hield zich vooral bezig met vormingspraktijken en de voorzichtige uitbouw van een interne beroepsreglementering. In 1932 richtte de *Chambre Syndi-*

cale in Brussel een eigen school op, de *École Théorique et Pratique de Publicité*. Tegelijk werd in de jaren die hierop volgden in de kunstacademies steeds meer aandacht besteed aan opleidingen in reclametekenen, vooral ook in het door Henry Van de Velde geleide *Institut supérieur des Arts décoratifs* (beter bekend als *La Cambre*).

Een constante in de publiciteitssector was de klacht over de adverteerders die te weinig gebruik maakten van zijn diensten en te weinig investeerden in wat in zijn ogen toch een essentiële schakel was in het commerciële proces, de reclame. In de tussenoorlogse periode werden dan ook heel wat plannen gesmeed voor een *publicité de la publicité*, maar er kwam weinig van in huis. Het boek gaat verder kort in op enkele opmerkelijke tussenoorlogse verschijnselen, zoals het automobieltijdschrift *Englebert Magazine*, de opkomst van de *magasins à prix uniques*, opvolgers van de grootwarenhuizen en voorlopers van de supermarkt, of de wereld van de coöperatieven.

Tijdens WO II bleven de agentschappen en hun beroepsorganisatie hun activiteiten voortzetten, zij het uiteraard op een lager pitje, gezien de schaarste aan consumptiegoederen. De bezetter ondernam een poging om de sector in een corporatistische nieuwe orde onder te brengen door de creatie van een *Office central de Publicité* einde 1943, met als directeur Willy Claeys, van het gelijknamige reclamebureau. Dit bureau kreeg verregaande bevoegdheden, zoals het uitreiken van een verplichte licentie aan firma's die wilden adverteren, en het recht om oplagecijfers op te vragen aan de pers. Door de laattijdige oprichting kreeg de nieuwe organisatie nauwelijks de kans om een werking te ontplooien. Na de oorlog werd in de schoot van de *Chambre Syndicale Belge de la Publicité* een disciplinaire commissie opgericht om collaboratie van haar leden te onderzoeken; er zijn helaas hiervan geen documenten bewaard gebleven.

De publiciteitssector hernam snel zijn vooroorlogse activiteiten onmiddellijk na WO II. De groei van het aantal reclamebedrijven, die zich al manifesteerde in het interbellum, bleef aanhouden, om uiteindelijk in de jaren 60-70 te stabiliseren op een 250-tal. De reclame-investeringen verdubbelden tussen 1954 en 1965, al was België daarmee zeker geen koploper op internationaal vlak. Ook inhoudelijk veranderde het reclamevak van aard, "*du technicien au créatif*", zoals de auteur het mooi samenvat.

Eveneens na WO II kenden ook de beroepsorganisaties een snelle ontwikkeling. De reeds bestaande *Chambre Syndicale Belge de la Publicité* werd in 1952 omgevormd tot een koepel, de *Fédération belge de la Publicité*, waarbij de voornaamste actoren van de publiciteitswereld, zoals de agentschappen, de media, de adverteerders enz., met hun eigen beroepsorganisaties aansloten. Een ander belangrijk feit was het verschijnen in 1948 van de internationale *Code de Pratiques Loyales en Matière de Publicité*. De Belgische reclamesector onderschreef deze code, wat hem onder meer verplichtte om werk te maken van instrumenten om oplagecijfers objectief te meten en bedrog in de reclame aan te pakken. Dat leidde uiteindelijk tot de oprichting van respectievelijk het *Centre d'Information sur les Médias* (CIM) in 1971 en de *Jury d'Éthique Publicitaire* (JEP). Ten slotte behandelt de auteur nog de prille opkomst van reclame op radio en televisie vóór 1975 en de ultieme overgang van de publiciteitssector, van



services multiples naar *services complets*, door de stap te zetten naar de publieke sfeer en publiciteit ten dienste van de overheid.

Zoals dit korte overzicht aantoont slaagt het boek erin om, ondanks de schaarste aan bronnen en de noodzaak om vele losse snippers samen te brengen, een globaal beeld van de Belgische reclamegeschiedenis te schetsen. Daarnaast vertoont dit onderzoek nogal wat gebreken. Klaarblijkelijk was het de ambitie van de auteur om meteen de hele reclamegeschiedenis van België te behandelen, in al haar aspecten. Een voortvarende gedachte, waarmee de auteur te veel hooi op de vork neemt. Het ware verstandiger geweest zich te beperken tot de studie van de beroepsgroep van de reclamemakers, nu geeft het boek al te vaak de indruk van een haastig op een hoop gooien van feitenmateriaal, dat omvangrijk is maar vaak onvolledig. De structurele opbouw van de paragrafen is niet altijd even helder, de keuze van behandelde punten vaak verwarrend. Voeg daarbij dat de taal die de auteur gebruikt aan de pompeuze kant is – zelfs naar Franse normen – en u begrijpt dat dit boek niet meteen een geschenk voor de lezer is. Maar dit alles bedekken we met plezier met de mantel der liefde, het nut van dit onderzoek voor de Belgische reclamegeschiedenis kan immers nauwelijks overschat worden.

Véronique Pouillard vult een zwart gat in de Belgische geschiedschrijving en kleurt een essentieel vakje in in onze kennis over de Belgische reclamegeschiedenis. Voor onderzoekers in dit veld is *La publicité en Belgique* een mijlpaal, die nog jaren zijn nut zal bewijzen.

1) G. FAUCONNIER, *Struktuur, werking en organisatie van het reclamebedrijf in België, meer in het bijzonder van de 'Reklameagentschappen'*, K.U.Leuven, doctoraatsverhandeling, 1957, 188 p. Gepubliceerd als: G. FAUCONNIER, *Struktuur, werking en organisatie van het reclamebedrijf in België*, Leuven: Uystpruyst, 1962, 294 p.

(2) Zie onder meer: I. DE BEELDE, *De Belgische advertentiepers 1794-1914*, RUG, doctoraatsverhandeling, 1982, 2 vol.; D. WEBER, *Automobile Advertising in Le Soir*, Brussels 1905-1950. In: J. ART & L. FRANÇOIS (red.), *Docendo discimus. Liber Amicorum Romain Van Eenoo*, Gent: Academia Press, 1999, p. 489-504 en een aantal onuitgegeven licentiaatsverhandelingen o.l.v. Van Eenoo eind jaren 80 en begin jaren 90.

AUTEURS

Patricia Van den Eeckhout (1953) is doctor in de geschiedenis (VUB).

Ze doceert sociale en economische geschiedenis en politieke retoriek aan de VUB. Zij maakt deel uit van de vakgroep Politieke Wetenschappen. Zij publiceerde over de sociale huisvestingspolitiek en de geschiedenis van arbeid en arbeidsrelaties, arbeidersinkomens, consumptie, reclame, vrije tijd, sociale statistieken en de historiografie van de sociale geschiedenis. Een aantal publicaties: Van werkboekje tot arbeidscontract. De negentiende-eeuwse arbeidsrelaties revisited. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, (2005), p. 153-200; “1000 zulke biljetten maken meer effect dan 10.000 anderen”. Reclame in de Veldstraat voor de Eerste Wereldoorlog. In: H. DEFOORT & W. DE VUYST (eds.), *Veldstraat Gent*, Tielt, 2005, p. 81-119.

pvdeekh@vub.ac.be

Marcel van der Linden (1952) is doctor in de geschiedenis (Universiteit Amsterdam). Hij is directeur onderzoek van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis en hoogleraar in de Geschiedenis der Sociale Bewegingen aan de Universiteit van Amsterdam.

Hij publiceerde onder meer, met Rana Behal, *India's Labouring Poor. Historical Studies, c. 1600-c. 2000* (Delhi, 2007), en werkt nu aan een boek met de voorlopige titel *Workers of the World. Essays toward a Global Labour History*.

mvl@iisg.nl

Eddie Van Haverbeke (1932) is secretaris-generaal en medestichter van de Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, erehoofdredacteur van het genealogische tijdschrift *Vlaamse Stam*, voorzitter van het Provinciaal Centrum voor Familiegeschiedenis te Oostende en secretaris van het Historisch Archief Stedelijk Onderwijs van Gent. Hij is auteur van diverse maritieme, historische en genealogische publicaties.

eddie.van.haverbeke@belgacom.net

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Prijs abonnementen en losse nummers

Individueel: 19 euro

Bibliotheken en archieven: 19 euro

Organisaties: 38 euro

Buitenland: 40 euro

Los nummer: 5 euro (+ 2 euro portokosten)

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Administratie

Abonnementen: viviane.taeckens@amsab.be

Verzendingen: gwendolina.vanhoecke@amsab.be

[T] 09 224 00 79 - [F] 09 233 67 11

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG.

De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Brood & Rozen is te koop bij:

ANTWERPEN: De Groene Waterman, Wolstraat 7

BRUSSEL: Marxistisch Antiquariaat Aurora, Jean Volderslaan 34

GENT: Amsab-ISG, Bagattenstraat 174

GENT: Boekhandel Marnix, Nederkouter 209

GENT: Nieuwscentrum Walry, Zwijnaardsesteenweg 6

MECHELEN: Boekhandel Forum, D. Boucherystraat 10

amsab
Instituut voor Sociale Geschiedenis

Met steun van de
Vlaamse overheid

